

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ – ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ»**

ΧΡΥΣΑΥΓΗ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΖΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ.Π.Α

ΑΘΗΝΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2012

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΟΛΟΚΛΗΡΩΜΕΝΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ
ΧΩΡΟΥ»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ – ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ
ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ»**

ΧΡΥΣΑΥΓΗ Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΖΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ.Π.Α.(ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΥΤΣΟΥΡΗΣ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ.Π.Α.

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΜΠΑΣ, ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ Γ.Π.Α.

ΑΘΗΝΑ ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2012

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η γεωργία τις τελευταίες δύο δεκαετίες καθίσταται πολυλειτουργική επιτελώντας πολλαπλές λειτουργίες πέρα από την απλή παραγωγή τροφίμων όπως είναι η παροχή περιβαλλοντικών υπηρεσιών, η διαμόρφωση του τοπίου, η προστασία της βιοποικιλότητας, η διατροφική ασφάλεια και η συμβολή της στη βιώσιμη ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών. Η πολυλειτουργική γεωργία αποτελεί τον πυρήνα του 'Ευρωπαϊκού Μοντέλου Γεωργίας' και κρίσιμο στοιχείο για την βιωσιμότητα και την ανάπτυξη των ορεινών αγροτικών περιοχών, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ευαίσθητα περιβαλλοντικά και κοινωνικά συστήματα. Περιορισμένη όμως παραμένει η γνώση μας ως προς την αξιοποίηση και αποτελεσματικότητα των πολιτικών ανάπτυξης της υπαίθρου με το σχεδιασμό και την πρόβλεψη μιας σειράς μέτρων για την ενίσχυσή της πολυλειτουργικότητας και κατ'επέκταση και της διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων. Στην παρούσα εργασία επιχειρείται να διερευνηθεί η συμβολή των πολλαπλών λειτουργιών της γεωργίας στην ανάπτυξη των ορεινών περιοχών, εξετάζονται οι μορφές της διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων ως εργαλείο επίτευξης της πολυλειτουργικότητας (διαφοροποίηση εμβάθυνσης, διεύρυνσης και πολυαπασχόληση), ο καινοτόμος ή μη χαρακτήρας τους και τα χαρακτηριστικά των γεωργών και των εκμεταλλεύσεων που τις συνοδεύουν. Η έρευνα εντοπίζεται σε δύο ορεινές κοινότητες του Νομού Ιωαννίνων. Για τη διεξαγωγή της μελέτης πραγματοποιήθηκε εμπειρική έρευνα σε 50 γεωργούς, κατόχους γεωργικών εκμεταλλεύσεων, με συνεντεύξεις ποιοτικού και ποσοτικού χαρακτήρα. Για την παρουσίαση και περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η περιγραφική στατιστική και ο έλεγχος συσχέτισης των μεταβλητών με τη βοήθεια πινάκων διπλής εισόδου (cross tabs). Από τα αποτελέσματα προκύπτει πως η διαφοροποίηση συμβαίνει σε σημαντικό ποσοστό μεταξύ των γεωργικών εκμεταλλεύσεων. Και οι τρεις μορφές διαφοροποίησης (εμβάθυνσης, διεύρυνσης και αναδιοργάνωσης) παρατηρούνται, όμως η κυρίαρχη μορφή είναι εκείνη της αναδιοργάνωσης υπό την έκφραση της πολυαπασχόλησης σε γεωργικού ή εξωγεωργικού χαρακτήρα απασχολήσεις του αρχηγού ή των μελών της οικογενειακής εκμετάλλευσης. Είναι μια μορφή συμβατικού χαρακτήρα διαφοροποίησης, κοινό χαρακτηριστικό του αγροτικού τομέα ανέκαθεν, η οποία μπορεί ωστόσο να ενισχύεται μέσα από τα προγράμματα πολιτικής για την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας. Η διαφοροποίηση σε καινοτόμες δραστηριότητες που αντανακλούν την αξιοποίηση του προγράμματος ΟΠΑΑΧ (ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου) που εφαρμόστηκε στην περιοχή Άνω Πωγωνίου Ηπείρου, όπου περιλαμβάνονται και οι κοινότητες της έρευνας, δεν φαίνεται να είχε αντίκτυπο στους αγρότες. Σε ένα βαθμό αυτό είναι και αποτέλεσμα της αυξημένης ηλικίας των αρχηγών και των ισχνών προοπτικών διαδοχής της εκμετάλλευσης, της έλλειψης δηλαδή οράματος ως προς την επαγγελματική εξέλιξη.

Επίσης, τα δημογραφικοκοινωνικά χαρακτηριστικά των αρχηγών και τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των εκμεταλλεύσεων δεν έδειξαν να συσχετίζονται με το φαινόμενο (μεταβλητή) της διαφοροποίησης μεταξύ των εκμεταλλεύσεων, όπως παρατηρείται για μερικά τουλάχιστον χαρακτηριστικά στη διεθνή βιβλιογραφία.

Συμπερασματικά, οι επενδυτικές ευκαιρίες που δόθηκαν μέσα από τα προγράμματα στήριξης του Δ'ΚΠΣ, με στόχο τη διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων των αγροτικών νοικοκυριών, έτυχαν ελάχιστης ανταπόκρισης στο επίπεδο της οικογενειακής εκμετάλλευσης.

Λέξεις κλειδιά : γεωργική εκμετάλλευση, πολυλειτουργικότητα της γεωργίας, μορφές διαφοροποίησης, εμβάθυνση, διεύρυνση, πολυαπασχόληση

ABSTRACT

Agriculture during the last two decades is multifunctional performing multiple functions beyond simple food production such as the provision of environmental services, landscaping, protection of biodiversity, food security and contributing to sustainable development of rural areas. Multifunctional agriculture is the core of the 'European Model of Agriculture' and critical to the sustainability and development of mountainous rural areas, which are characterized by sensitive environmental and social systems. Limited is our knowledge regarding the use and effectiveness of rural development policies by designing and introducing a series of measures to strengthen multifunctionality and further more diversification of economic activities. This paper focuses on the contribution of the multiple functions of agriculture in the development of mountain regions and examines the forms of diversification of economic activities of farms as a tool for achieving multifunctionality (deepening, broadening and regrounding), the innovative or not of their character and the characteristics of farmers and farms that accompany them. The research was carried out in two mountain communities of Ioannina. To conduct the study an empirical survey took place including interviews of qualitative and quantitative character to 50 farmers. For the presentation and description of the research the writer used descriptive statistics and correlations of the variables with the help of cross tabulation (cross tabs). The results show that diversification occurs in a substantial proportion between farms. All three forms of diversification (deepening, broadening and regrounding) are observed, but the dominant form is that of regrounding under the expression of pluriactivity (on or off farm labour of the leader or the family members of the household). It is a form of a conventional character diversification, a common feature of the agricultural sector, which can however be enhanced through policy programs for the multifunctionality of agriculture. Diversification in innovative activities that reflects the Intergrated Programs of Rural Development applied in Ano Pogoni continent, including the communities of research, took place without an impact on farmers. To some extent this is a result of the increased age of the leaders and the few chances of succession prospects meaning the lack of vision for professional development.

Also, social-demographic characteristics of leaders and the structural characteristics of the farms don't seem to correlate with the phenomenon (variable) of diversification between farms, as observed for at least some features of the literature.

In conclusion, the investment opportunities provided through the support programs of 4th Community Support Framework, to diversify the economic activities of rural households have received minimal response from the family farm.

Key-words: Agricultural holding, multifunctionality of agriculture, diversification strategies, deepening, broadening regrounding .

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	10
1.1. Το ζήτημα της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας	10
1.1.1. Ορισμός και λειτουργίες της πολυλειτουργικότητας	10
1.1.2. Ιστορική αναδρομή της πολυλειτουργικότητας και οι συζητήσεις για το παγκόσμιο εμπόριο	13
1.1.3. Η εμφάνιση της πολυλειτουργικότητας μέσα από την ιστορία της ΚΑΠ	17
1.2. Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης ως εργαλείο επίτευξης της πολυλειτουργικότητας	19
1.2.1. Πολυλειτουργικότητα, Διαφοροποίηση και πολυαπασχόληση - αποσαφήνιση και διαχωρισμός εννοιών	19
1.2.2. Μορφές διαφοροποίησης	22
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	26
2.1. Σχεδιασμός και επιλογή της περιοχής και της μεθόδου της έρευνας	26
2.2. Οργάνωση της έρευνας και της συλλογής εμπειρικού υλικού	28
2.2.1. Διαδικασία επιλογής δείγματος-οργάνωση επιτόπιας έρευνας και διαμόρφωση του ερωτηματολογίου	28
2.2.2. Έλεγχος ερωτηματολογίων και στατιστική επεξεργασία	30
3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	32
3.1. Ο ευρύτερος χώρος : Η Περιφέρεια Ηπείρου	32
3.2. Θέση και γεωγραφικά χαρακτηριστικά του Νομού Ιωαννίνων	34
3.3. Δημογραφικά χαρακτηριστικά	35
3.3.1. Εξέλιξη του πληθυσμού	35
3.3.2. Πληθυσμιακή πυκνότητα	37
3.3.3. Φυσική κίνηση – Εισροή πληθυσμού	38
3.3.4. Εκπαιδευτικό επίπεδο	40
3.4. Οικονομικά χαρακτηριστικά	43
3.4.1. Εργατικό δυναμικό	43
3.4.2. Ζήτηση εργασίας – Απασχόληση	44
3.4.3. Τομείς οικονομικής δραστηριότητας	47
3.4.3.1. Πρωτογενής Τομέας	47
3.4.3.2. Δευτερογενής Τομέας	53

3.4.3.3.	Τριτογενής Τομέας	55
4.	ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	59
4.1.	Γενικά χαρακτηριστικά της αγροτικής οικογένειας	59
4.1.1.	Χαρακτηριστικά αρχηγών αγροτικών εκμεταλλεύσεων	59
4.1.2.	Χαρακτηριστικά απασχόλησης συζύγου του αρχηγού της αγροτικής εκμετάλλευσης	66
4.1.3.	Χαρακτηριστικά λοιπών μελών των αγροτικών νοικοκυριών.	68
4.2.	Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων.....	68
4.3.	Μορφές διαφοροποίησης στις κοινότητες της έρευνας	70
4.3.1.	Διαφοροποίηση γεωργικής παραγωγής	70
4.3.2.	Μορφές διαφοροποίησης στο Καλπάκι.....	70
4.3.3.	Μορφές διαφοροποίησης στο Κεφαλόβρυσο	72
4.4.	Ο ρόλος της Αγροτικής Πολιτικής / ΚΑΠ στη διαφοροποίηση των εκμεταλλεύσεων της περιοχής έρευνας.....	73
4.5.	Το μέλλον της εκμετάλλευσης – το μέλλον των πρόσθετων δραστηριοτήτων	80
4.6.	Οικογενειακό εισόδημα	84
4.7.	Απόψεις των αγροτών για το ρόλο της Διαφοροποίησης-Πολυλειτουργικότητας της γεωργίας και για την εικόνα της υπαίθρου	87
5.	ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΜΕ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ- ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΤΙΣ ΔΙΑΚΡΙΝΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΣ.....	93
5.1.	Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των αγροτικών νοικοκυριών	95
5.1.1.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και φύλου αρχηγού	96
5.1.2.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και ηλικίας αρχηγού	97
5.1.3.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και μορφωτικού επιπέδου αρχηγού	98
5.1.4.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και κυρίου επαγγέλματος αρχηγού	100
5.2.	Συσχέτιση διαφοροποίησης με το μέγεθος της εκμετάλλευσης.....	102
5.3.	Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που αφορούν την πληροφόρηση και τη στάση των αγροτών σχετικά με τις εξελίξεις του αγροτικού τομέα.....	103
5.3.1.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και συχνότητας ενημέρωσης εξελίξεων του αγροτικού τομέα	104
5.3.2.	Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και στάσης των αγροτών απέναντι σε κάθε τι καινούριο που εμφανίζεται στη γεωργία	106
5.4.	Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό εισόδημα των αγροτικών νοικοκυριών.....	109

5.5. Συσχέτιση διαφοροποίησης με βάση τα σχέδια για την εκμετάλλευση	113
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	121
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	128

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις στη σύγχρονη εποχή δεν εκλαμβάνονται ως παραγωγοί τροφίμων μόνο. Παραδοσιακά προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα του χρόνια μειωμένου αγροτικού εισοδήματος αφιερώνοντας μέρος των διαθέσιμων πηγών τους σε εξωγεωργικές ή μέσα στην εκμετάλλευση πιο κερδοφόρες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή κάποιων από τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού στην εκτός εκμετάλλευσης αγορά εργασίας ή η απευθείας από την εκμετάλλευση πώληση των αγροτικών προϊόντων κ.α. (Aguglia L., Henke R., Salvioni C., 2009). Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης αποτέλεσε τη λέξη κλειδί στις πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο. Το ζήτημα απέκτησε ενδιαφέρον τόσο στην επιστημονική συζήτηση όσο και στο σχεδιασμό πολιτικών για την αγροτική ανάπτυξη από τα μέσα της δεκαετίας του 1980, οπότε τέθηκαν οι βάσεις για τη συζήτηση του ρόλου της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας ως διαδικασίας περάσματος σε ένα μεταπαραγωγίστικο, (post productionist), πρότυπο ανάπτυξης. (Woods 2005, Potter and Tizley 2007, van Huylenbroek et al 2009)

Στην Ελλάδα ουσιαστική ώθηση προς τη διαφοροποίηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων επιχειρήθηκε με τις δράσεις της Κοινοτικής πρωτοβουλίας Leader και της Ατζέντας 2000 στη διάρκεια της εφαρμογής του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (ΚΠΣ). Ολοκληρωμένα προγράμματα Ανάπτυξης του Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.) σχεδιάστηκαν και εφαρμόστηκαν σε 83 περιφέρειες της χώρας, από το επιχειρησιακό πρόγραμμα του Υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων και τα περιφερειακά επιχειρησιακά προγράμματα (Π.Ε.Π). Το ενδιαφέρον για τη διαφοροποίηση ανανεώθηκε στο πρόγραμμα «Αλέξανδρος Μπαλτατζής» στο πλαίσιο του Δ'ΚΠΣ. Τα προγράμματα για τη διαφοροποίηση στόχευαν και στοχεύουν ειδικότερα προς τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές όπου το πρόβλημα της βιωσιμότητας των εκμεταλλεύσεων και ο κίνδυνος αποδιάρθρωσης του κοινωνικού ιστού και υποβάθμισης του ανθρωπογενούς αγροτικού τοπίου είναι οξύτερος. (Καφφέ-Γιδαράκου Ι. 2009).

Η ανταπόκριση των γεωργών όσον αφορά την αξιοποίηση των δυνατοτήτων αυτών, η συμπεριφορά τους, το εύρος και το είδος των δραστηριοτήτων προς τις

οποίες στράφηκαν, οι σχέσεις της διαφοροποίησης με διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της εκμετάλλευσης, ο ρόλος στη σύνθεση του εισοδήματος και στη διαδοχή των εκμεταλλεύσεων είναι σημαντικά ζητήματα προς διερεύνηση. Η γνώση τους είναι χρήσιμη για την άσκηση ορθής σχετικής πολιτικής. Ωστόσο παρά την εκτενή θεωρητική συζήτηση, περιορισμένη έρευνα έχει πραγματοποιηθεί με επικέντρωση στην πρακτική εφαρμογή, τη δυναμική των εκμεταλλεύσεων και τη συμπεριφορά του παραγωγού σχετικά με τις υποδεικνυόμενες αλλαγές. (Woods 2005).

Στο πλαίσιο του παραπάνω προβληματισμού, στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τη δυναμική της διαφοροποίησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων των εκμεταλλεύσεων, καθώς και το ρόλο της πολυλειτουργικότητας ως στρατηγική επιβίωσης και στήριξης των εισοδημάτων των αγροτικών νοικοκυριών, σε μια περιοχή που εμπίπτει σε εκείνες που στη διάρκεια του Γ΄ΚΠΣ εφαρμόστηκαν πολιτικές ολοκληρωμένων προγραμμάτων ανάπτυξης της υπαίθρου. Ειδικότερα θα εξεταστούν οι μορφές και ο καινοτόμος ή μη χαρακτήρας της διαφοροποίησης που παρατηρούνται, τα χαρακτηριστικά των αγροτών και των εκμεταλλεύσεων που τις εφαρμόζουν για να επιχειρηθεί στη συνέχεια μια εκτίμηση της απήχησης των σχετικών μέτρων πολιτικής στον αγροτικό πληθυσμό και η επισήμανση ζητημάτων που συνδέονται με την αποτελεσματικότερη οργάνωση και αξιοποίηση τους μέσω των σχετικών πολιτικών στον αγροτικό χώρο.

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Το ζήτημα της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας

1.1.1. Ορισμός και λειτουργίες της πολυλειτουργικότητας

Η γεωργία πάντα διαδραμάτιζε πρωτεύοντα ρόλο στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και τη διαμόρφωση του αγροτικού τοπίου και παρόλο που για πολλές αγροτικές περιοχές εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική οικονομική δραστηριότητα ο πρωταρχικός της ρόλος στην αγροτική οικονομία ως παραγωγού τροφίμων φθίνει. Η κοινωνία διαμορφώνει καινούριες προσδοκίες για το ρόλο της γεωργίας. Πέρα από την οικονομική συνεισφορά μέσω της παραγωγής τροφίμων η κοινωνία απαιτεί από τη γεωργία να συνεισφέρει σε περιβαλλοντικές υπηρεσίες, στη διαχείριση του νερού και τον έλεγχο των πλημμυρών, την κοινωνική φροντίδα και συνοχή. Ο λόγος είναι ότι οι αγροτικές περιοχές μεταβάλλονται από παραγωγικές σε καταναλωτικές (Potter and Tilzey,2005) που πρέπει να επιτελέσουν λειτουργίες κοινωνικές, αναψυχής και συντήρησης. Υπόκεινται σε διαρκή διαδικασία εκβιομηχάνισης και η παραδοσιακή αρμονία μεταξύ γεωργίας και κοινωνίας χρειάζεται επαναπροσδιορισμό.(Delgado et al,2003)

Η πολυλειτουργικότητα είναι αυτή που θα ενώσει την μεταμοντέρνα γεωργία με τις νέες κοινωνικές απαιτήσεις. Οι συζητήσεις για την πολυλειτουργικότητα σαν διαδικασία μεταρρύθμισης της αγροτικής πολιτικής ξεκίνησαν στα μέσα της δεκαετίας του 1980. Εκείνη την περίοδο οι γεωργικές ενισχύσεις και ο προστατευτισμός ήταν σε ιστορικά υψηλά επίπεδα και υπήρχε μεγάλη ένταση στο διεθνές γεωργικό εμπόριο (Cahill,2001). Ο όρος πολυλειτουργική γεωργία εμφανίσθηκε διεθνώς στις αρχές του 1992 στην παγκόσμια συνδιάσκεψη για την ανάπτυξη και το περιβάλλον που έλαβε χώρα στο Ρίο ντε Τζανέιρο. Ο ΟΟΣΑ ορίζει την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας ως εξής: Πέρα από την πρωταρχική λειτουργία της παραγωγής τροφίμων η γεωργική δραστηριότητα μπορεί επίσης να διαμορφώσει το τοπίο ,να παρέχει περιβαλλοντικά οφέλη όπως είναι η διατήρηση της γης, η αειφόρος διαχείριση των ανανεώσιμων φυσικών πηγών και η διατήρηση της βιοποικιλότητας και να συνεισφέρει στην κοινωνικοοικονομική βιωσιμότητα πολλών αγροτικών περιοχών. Η γεωργία είναι πολυλειτουργική όταν έχει μία ή περισσότερες

λειτουργίες επιπρόσθετα στον πρωταρχικό της ρόλο της παραγωγής τροφίμων .”
(Dobbs and Pretty,2004)

Με μια ευρύτερη έννοια η πολυλειτουργικότητα της γεωργίας περιλαμβάνει τέσσερα είδη λειτουργιών. Τις πράσινες λειτουργίες που περιλαμβάνουν τη διαχείριση του τοπίου ,την προστασία της διαβίωσης άγριων ζώων με τη δημιουργία οικοτόπων άγριας ζωής, τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, τη βελτίωση της ανακύκλωσης των θρεπτικών συστατικών και τη μείωση των υπολειμμάτων του άνθρακα. Τις μπλε υπηρεσίες που περιλαμβάνουν τη διαχείριση του νερού, τη βελτίωση της ποιότητας του νερού και τον έλεγχο των πλημμυρών, τη συγκομιδή νερού και τη δημιουργία αιολικής ενέργειας. Ένα τρίτο είδος λειτουργιών είναι αυτές που ονομάζονται κίτρινες λειτουργίες και αναφέρονται στο ρόλο της γεωργίας στην αγροτική συνοχή, βιωσιμότητα και ανάπτυξη, εκμεταλλευόμενη τις παραδοσιακές και ιστορικές κληρονομίες ,δημιουργώντας τοπική ταυτότητα ,προσφέροντας τη δυνατότητα για κινήγι, αγροτουρισμό και αγροψυχαγωγία. Τέλος τις λευκές λειτουργίες όπως είναι η ασφάλεια και ποιότητα των τροφίμων. (Huylbroeck, 2007; Aldington, 1998; Dobbs και Pretty, 2001; Harwood, 2003; Moyer και Josling, 2002; Jongeneel και Slangen, 2004).

Σύμφωνα με τον Hediger (2004) η γεωργία είναι μια οικονομική δραστηριότητα που πέρα από τον πρωταρχικό της ρόλο στην παροχή τροφίμων παρέχει πολλές μη εμπορευματικές εκροές στην κοινωνία. Οι Maier και Shobayashi το 2001 σε μια έρευνα που έκαναν για λογαριασμό του ΟΟΣΑ επισημαίνουν ότι αυτές οι μη εμπορευματικές εκροές αποτελούν ενδεχόμενες πηγές της αποτυχίας της αγοράς και δημιουργούν θεωρητικές λογομαχίες για δημόσια παρέμβαση, γιατί συχνά πρόκειται για συνδεδεμένα προϊόντα, εξωτερικότητες ή δημόσια αγαθά. “Σύνδεση” της παραγωγής (joint production) σημαίνει ότι η παραγωγή ενός αγαθού ή υπηρεσίας συνδέεται με κάποιο άλλο. “Εξωτερικότητες” (externalities) σημαίνει μη εμπορευματικές εκροές για τις οποίες αυτός που τις παράγει δεν ανταμείβεται για αυτό ,στην περίπτωση των θετικών εξωτερικοτήτων, ή δεν πληρώνει ,σε περίπτωση αρνητικών εξωτερικοτήτων. Θετικές εξωτερικότητες για παράδειγμα είναι η διατήρηση του τοπίου ή στο επίπεδο της εκμετάλλευσης οι λειτουργίες οικολογικού χαρακτήρα και φυσικών πόρων (π.χ. βιοποικιλότητα, προστασία εδαφών από τη διάβρωση, κανονισμοί της δυναμικής του νερού). Τα “δημόσια αγαθά” αναφέρονται

στο γεγονός ότι δεν υπάρχει η υπάρχει πολύ χαμηλός αποκλεισμός άλλων ατόμων πλήν των γεωργών από οφέλη που προκύπτουν από την άσκηση της γεωργικής δραστηριότητας (π.χ ο κάτοχος της ιδιοκτησίας δεν μπορεί να αποκλείσει άλλα άτομα από την απόλαυση του αγροτικού τοπίου που έχει δημιουργήσει με την εργασία του) και καθόλου η μη επαρκής ανταγωνισμός, εννοώντας ότι το αγαθό δεν καταστρέφεται όταν το χρησιμοποιούν και άλλοι και έτσι είναι διαθέσιμο σε παραπάνω από έναν για να ωφεληθούν.

Γενικότερα διακρίνουμε δύο σχολές ή προσεγγίσεις για την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας (Aumand et al, 2006): Η πρώτη επικεντρώνεται στην πλευρά της προσφοράς (θετική προσέγγιση) ενώ η δεύτερη επικεντρώνεται στην πλευρά της ζήτησης (κανονιστική προσέγγιση) (Maier και Shobayashi, 2001) «Θετική πολυλειτουργικότητα στη γεωργία υπάρχει επειδή οι διάφορες κατηγορίες παραγωγής είναι εκ φύσεως συνδεδεμένες στην ίδια διαδικασία παραγωγής (το πρόβατο, το μαλλί, το λιβάδι και το τοπίο, ή το ρύζι, ο ορυζώνας και τα συντηρημένα αναχώματα του νερού). Η «κανονιστική» πολυλειτουργικότητα αντιστοιχεί στις προσδοκίες εκπλήρωσης ορισμένων υπηρεσιών ή προϊόντων (διατροφική ασφάλεια, τοπίο, κλπ) σε σύνδεση με μία βασική γεωργική παραγωγή. Πέρα από αυτές τις δύο αναλυτικές προσεγγίσεις υπάρχει και μια τρίτη πιο ολιστική ερμηνεία της πολυλειτουργικότητας που κυρίως έχει τις ρίζες της στην αγροτική κοινωνιολογία και γεωγραφία αναφερόμενη στην πολυλειτουργικότητα σαν ένα νέο είδος τοπικά ενσωματωμένου μοντέλου γεωργίας. Η πολυλειτουργικότητα μέσα από την τρίτη αυτή άποψη είναι ένας τρόπος για να περιγράψουμε διαφορετικά γεωργικά συστήματα που είναι περισσότερο χωρικά ενσωματωμένα, κάνοντας χρήση τοπικών πόρων και προσπαθώντας να χτίσουμε έναν σύνδεσμο μεταξύ καταναλωτών και παραγωγών. (Wilson, 2001; Renting et al, 2003; van der Ploeg και Roep, 2003). Κατά μια έννοια αυτή η άποψη συνδέει την πλευρά της ζήτησης και της προσφοράς συσχετίζοντας τες με τον αγροτικό χώρο και ολόκληρο το αγροδιατροφικό σύστημα στο οποίο λαμβάνουν μέρος οι γεωργικές δραστηριότητες. Ο Wilson αναφέρεται σε αυτό το κομμάτι της πολυλειτουργικότητας σαν μια τάξη πραγμάτων που αντικατοπτρίζει μια περαιτέρω μετάβαση μετά την αλλαγή από το παραγωγικό στο μεταπαραγωγικό μοντέλο της γεωργίας (Van Huylenbroeck, 2007).

1.1.2. Ιστορική αναδρομή της πολυλειτουργικότητας και οι συζητήσεις για το παγκόσμιο εμπόριο

Η αγροτική ανάπτυξη στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης σαν ιδέα άργησε να υιοθετηθεί κι αυτό δικαιολογείται αν λάβουμε υπόψη τους εξής παράγοντες:

- Τη σύγχυση του αγροτικού με το γεωργικό σαν συνέπεια της διατήρησης του «παραγωγίστικου» μοντέλου γεωργίας μέχρι τη δεκαετία του 70 που ταύτιζε το «αγροτικό» με το «γεωργικό»
- Το γεγονός ότι η εκβιομηχάνιση και η αστικοποίηση θεωρούνταν η βάση της ανάπτυξης μετά το τέλος του Β παγκοσμίου Πολέμου
- Το γεγονός ότι η αγροτική ανάπτυξη μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 70 επικεντρωνόταν στη βελτίωση της κατάστασης στις αγροτικές περιοχές των υπανάπτυκτων περιοχών

Στα τέλη του 70 ουσιαστικά σηματοδοτείται το τέλος της γεωργικής προσέγγισης της ανάπτυξης και το πρόβλημα της αγροτικής ανάπτυξης καθίσταται πολυτομεακό εισάγοντας νέους στόχους και νέα εργαλεία .

Η θεωρία της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης επικεντρώνεται σε στοιχεία όπως η εργασία, οι υπηρεσίες, οι υποδομές, η παράδοση και η οικολογία ταυτόχρονα με την παραγωγή από τη γεωργία. Παράλληλα η παραγωγική διαφοροποίηση αρχίζει να λαμβάνεται υπόψη και αυτό αντικατοπτρίζεται στο φαινόμενο της υποστήριξης της πολυαπασχόλησης των κατοίκων των αγροτικών περιοχών (Etchezarreta, 1995). Η βάση της ολοκληρωμένης αγροτικής ανάπτυξης επεκτείνεται από τομεακή σε πολυτομεακή και περιφερειακή.

Η θεωρία της ενδογενούς αγροτικής ανάπτυξης εμφανίζεται για την εξέλιξη των υποανάπτυκτων χωρών από τους Friedman και Douglas (1978) και τον Stohr (1981). Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων στον αγροτικό χώρο, η από κάτω προς τα πάνω προσέγγιση, η σημασία που δίνεται στην επικράτεια και τα προσόντα του ανθρώπινου δυναμικού καθώς και η προώθηση των τοπικών κινήτρων είναι οι κύριες στρατηγικές πίσω από την ενδογενή ανάπτυξη ή την ενδοανάπτυξη.

Στα τέλη της δεκαετίας του 70 εμφανίζεται το μοντέλο της οικοανάπτυξης που εισάγει την διαχείριση των εξωτερικοτήτων και οδηγεί στο μοντέλο της αειφόρου ανάπτυξης.

Η ενδογενής ανάπτυξη μαζί με τη θεωρία της αειφόρου ανάπτυξης αποτέλεσαν τη θεωρητική βάση για την ιδέα της πολυλειτουργικότητας.

Η πολυλειτουργικότητα στηρίζεται στην άποψη ότι το αγροτικό περιβάλλον είναι ένας γεωγραφικός χώρος με λειτουργίες που εκτείνονται πέρα από την καθαρά γεωργική παραγωγή. Ο καινούριος αυτός προσδιορισμός του αγροτικού χώρου και συγκεκριμένα του ευρωπαϊκού αγροτικού χώρου βρίσκουν στήριξη από το συμβούλιο των Υπουργών Γεωργίας και το Ευρωπαϊκό συμβούλιο το 1997. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και ο ΟΟΣΑ ασχολήθηκαν και μελέτησαν την πολυλειτουργικότητα.

Η αναγνώριση του πολυλειτουργικού ρόλου της γεωργίας εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην παγκόσμια συνδιάσκεψη του Ρίο για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον το 1992. Οι χώρες του ΟΟΣΑ επέκτειναν αυτήν την ιδέα το 1998 δίνοντας την ερμηνεία που έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο (OECD Declaration of Agricultural Ministers Committee).

Την ίδια χρονιά η Ευρωπαϊκή Ένωση, η Ιαπωνία και η Βόρεια Κορέα συμφώνησαν να συμπεριλάβουν τη διατήρηση της βιοποικιλότητας, την ασφάλεια των τροφίμων, την προστασία του τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς ενσωματώνοντας τον όρο πολυλειτουργική γεωργία στην περίληψη της συμφωνίας της GATT για τη γεωργία (Agreement on Agriculture) που προγραμματιζόταν το 1999. Οι εξαγωγικές σε τρόφιμα χώρες οργανωμένες ως Cairns group ενώθηκαν με τις Ηνωμένες Πολιτείες εκφράζοντας την άποψη ότι αυτή η απαίτηση για τη διατήρηση της τοπικής στήριξης της πολυλειτουργικής γεωργίας ήταν απλά ο παλιός προστατευτισμός παρουσιασμένος με κομψότερο τρόπο. Στην Αμερική το American Bureaue Federation και οι εμπορευματικές ομάδες που υποστήριζαν τις εξαγωγές με κάθε κόστος πίεζαν επίμονα τους αμερικανούς διαπραγματευτές να απορρίψουν τη χρήση της λέξης «πολυλειτουργική» στις διαπραγματεύσεις για τη γεωργία οδηγώντας στις εμπορικές συνομιλίες το Δεκέμβριο του 1999 στο Σηάτλ. Πριν την υπουργική συνεδρίαση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) στο Σηάτλ

που διακόπηκε, οι Ευρωπαίοι διαπραγματευτές είχαν απαιτήσει το τελικό κείμενο να περιλαμβάνει τη λέξη «πολυλειτουργική». Η Ευρωπαϊκή Ένωση ζήτησε την υιοθέτηση της πολυλειτουργικής γεωργίας στις πολιτικές της για να στηρίξει οικονομικά τους αγρότες με πολυλειτουργικές δραστηριότητες των μειονεκτικών περιοχών. Η θέση των Ηνωμένων Πολιτειών κατευνάστηκε κάπως πριν τις διαπραγματεύσεις.

Πριν τη συνάντηση του Σηάτλ ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (FAO) οργάνωσε ένα συνέδριο για τον «πολυλειτουργικό χαρακτήρα της γεωργίας» το Νοέμβριο του 1999 στο Μάαστριχτ της Ολλανδίας. Εκεί συγκεντρώθηκαν αντιπρόσωποι από πάνω από εκατό χώρες καθώς και διεθνείς οργανισμούς, μη κυβερνητικούς οργανισμούς και τον ιδιωτικό τομέα. Μια επόμενη διάσκεψη του Non-Trade Concerns (NTC's) για τη γεωργία έγινε στο Ullensvang της Νορβηγίας τον Ιούλιο του 2000 και διεύρυνε ιδιαίτερα τη συμφωνία για χρήση των πολυλειτουργικών γεωργικών πολιτικών στις εμπορικές συνομιλίες.

Παρόλο που δεν ξεκίνησε έτσι η ιδέα της πολυλειτουργικής γεωργίας διακρίθηκε σαν ένας όρος «τεχνικής» στις διαπραγματεύσεις για το εμπόριο. Η ιδέα ξεκίνησε σαν μια προσπάθεια για ενίσχυση των εθνικών προσπαθειών να διατηρήσουν πολιτικές που υποστηρίζουν αγρότες και αγροτικές κοινότητες ενάντια στις επιθέσεις των διεθνών εμπορευματικών συμφωνιών. Η κατάσταση έχει προχωρήσει στο σημείο όπου συγκεκριμένα μη εμπορευματικά οφέλη της γεωργίας να αναγνωρίζονται από τους φορείς του εμπορίου αλλά ακόμα υπάρχει σημαντική τριβή γύρω από αυτές τις πολιτικές.

Τα θέματα τροφίμων και γεωργίας είναι ανάμεσα στα ακανθώδη ζητήματα των σημερινών διαπραγματεύσεων για το εμπόριο. Εξαιτίας της αποτυχίας των διαπραγματεύσεων για τη γεωργία στη συνάντηση του Σηάτλ το σχέδιο για το εμπόριο βρίσκεται κάτω από τη Συμφωνία για τη Γεωργία (Agreement On Agriculture, AoA) του γύρου της Ουρουγουάης της GATT στο οποίο οι Friends of the Earth Primer On Food and Trade υποστηρίζουν: «Ο θεωρητικός σκοπός του AoA είναι να μειώσει τη γεωργική στήριξη και προστατευτισμό ώστε να διορθώσει και να αποτρέψει τις διαστρεβλώσεις στην παγκόσμια γεωργική αγορά».

Η συμφωνία για τη γεωργία απαιτούσε μείωση της παραγωγής και των εξαγωγικών επιδοτήσεων που έχουν διαστρεβλωτική επίδραση στο εμπόριο (επιδοτήσεις Amber Box). Οι διαπραγματεύσεις καθόρισαν άλλες επιδοτήσεις για παραγωγή (επιδοτήσεις Blue Box) που αφορούν άμεσες πληρωμές για συγκεκριμένες εκτάσεις καλλιέργειας ή αριθμό ζώων, επιδοτήσεις που καλύπτουν έρευνα, περιβαλλοντικά και άλλα προγράμματα που έχουν μικρή ή καθόλου επίδραση στο εμπόριο και δεν υποστηρίζουν στήριξη τιμών (green box).

Η πολυλειτουργική γεωργία είναι εξέχον μέλος της οικογένειας των μη εμπορευματικών συμφερόντων όπως είναι η αγροτική βιωσιμότητα, η αειφορία του περιβάλλοντος και η ασφάλεια τροφίμων όπως ορίζεται από χώρες που θέλουν να διατηρήσουν αυτές τις πολιτικές και να διατηρήσουν ενισχύσεις για τους αγρότες που η δραστηριότητά τους παράγει αυτά τα δημόσια αγαθά.

Οι πιο ενεργοί οπαδοί των εγχώριων νόμων που αναγνωρίζουν και προωθούν τα πολυλειτουργικά χαρακτηριστικά της γεωργίας είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση (τόσο ως σύνολο όσο και σαν μεμονωμένες χώρες), η Νορβηγία, η Δανία, η Ιαπωνία και η Β. Κορέα. Αυτές οι χώρες έχουν επισημάνει εδώ και καιρό τη σημασία της οικογενειακής γεωργίας στην οικονομική και κοινωνική βιωσιμότητα των αγροτικών περιοχών και της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας. Η Ιαπωνία έχει ιδιαίτερα επισημάνει τη σημασία της εγχώριας ασφάλειας τροφίμων. Σημειώνεται ότι μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο προώθησε την καθολική αυτάρκεια σε παραγωγή ρυζιού άμεσα και έμμεσα μπλοκάροντας τις εισαγωγές από άλλες χώρες. Η ιαπωνική αγορά ρυζιού άνοιξε μόλις πρόσφατα. Οι παραδοσιακές γεωργικές πρακτικές και η παραδοσιακή διατροφή αποτελούν υψηλές αξίες σε αυτές τις χώρες και υποστηρίζονται από κυβερνητικές ενισχύσεις. Επειδή η δύναμη της αγοράς από μόνη της δεν επαρκεί για να προτρέψει τους αγρότες να παράγουν άλλα μη εμπορεύσιμα οφέλη οι χώρες αυτές συμφωνούν να προωθήσουν αυτές τις ωφέλιμες εκροές χωρίς παρείσφρηση από τους διεθνείς φορείς εμπορίου.

Χώρες του Cairns group (Αργεντινή, Αυστραλία, Βολιβία, Βραζιλία, Καναδάς, Χιλή, Κολομβία, Κόστα Ρίκα, Φίτζι, Γουατεμάλα κ.α.) αρνούνται πεισματικά να συμπεριλάβουν τον όρο πολυλειτουργική γεωργία στις διαπραγματεύσεις εμπορίου.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες επίσης είναι σκεπτικές όσον αφορά την πολυλειτουργικότητα, αναλογιζόμενες τα αποτελέσματα που είχαν οι πλουσιοπάροχες γεωργικές επιδοτήσεις στην Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες (ουσιαστικά μειωμένες τιμές αγοράς και εμπορευματικά πλεονάσματα που κατέληγαν στις αγορές σε ακόμα πιο χαμηλές τιμές) Δεν είναι τυχαίο ότι οι χώρες αυτές δεν εμπιστεύονται την εμμονή στη στήριξη των αγροτών από τον ανεπτυγμένο κόσμο. Περισσότερο οι χώρες αυτές αποδέχονται τις συμφωνίες που αφορούν την ασφάλεια τροφίμων (Brad De Vries, 2000).(RURAL MULTIFUNCTIONALITY IN EUROPE. THE CONCEPT AND POLICIES (2004-Rennes))

1.1.3. Η εμφάνιση της πολυλειτουργικότητας μέσα από την ιστορία της ΚΑΠ

Η ΚΑΠ αποτελεί ένα σύνολο κανονισμών και μηχανισμών που ελέγχουν τις περισσότερες πτυχές της παραγωγής, επεξεργασίας και εμπορίου των αγροτικών προϊόντων μέσα στην ΕΕ. Στοχεύει στην υποστήριξη του αγροτικού εισοδήματος, ενθαρρύνοντας την παραγωγή προϊόντων υψηλής ποιότητας για μία ολοένα και πιο απαιτητική αγορά. Δίνοντας συγχρόνως νέες ευκαιρίες ανάπτυξης, όπως οι ανανεώσιμες και φιλικές προς το περιβάλλον πηγές ενέργειας.

Η πρώτη ΚΑΠ τέθηκε σε ισχύ το 1962, όταν η κοινωνία και η γεωργία της Ευρώπης ήταν κατεστραμμένη μετά από χρόνια πολέμου. Η πρώτη ΚΑΠ, έως και το τέλος της δεκαετίας του 1980, έδινε έμφαση στην ενθάρρυνση της αγροτικής παραγωγικότητας προκειμένου να εξασφαλιστεί η παροχή τροφίμων σε προσιτές τιμές. Η πολιτική προέβλεπε επιχορηγήσεις και συστήματα που εγγυούνταν υψηλές τιμές στους αγρότες, παρέχοντας κίνητρα για να παράγουν περισσότερο. Στην ουσία, στόχευαν να προστατεύσουν τους παραγωγούς από τις ιδιοτροπίες της αγοράς μέσω άμεσων πληρωμών, αποζημιώσεων για τις εξαγωγές και σχέδια υποστήριξης για τη συσσώρευση προϊόντων. Η πρώτη ΚΑΠ προετοίμαζε το έδαφος για ένα μοντέλο εντατικά κεφαλαιοποιημένης οικογενειακής γεωργίας και κίνησε την ΕΕ προς την αυτάρκεια. Ήδη από την δεκαετία του '70 η επιτυχία του συστήματος ήταν προφανής, μιας και η παραγωγή εκτοξεύτηκε σε πρωτοφανή ύψη. Σε μερικούς τομείς –όπως η γαλακτοκομία- τα επίπεδα της αυτάρκειας επιτεύχθηκαν και ξεπεράστηκαν, χάρη σε ένα σύστημα παρεμβάσεων στις τιμές, την φορολογία των εισαγωγών και την

επιδότηση των εξαγωγών. Δηλαδή, ο παραγωγός λάμβανε μία ελάχιστη πληρωμή ανά προϊόν, ακόμα κι αν η αγορά του προσέφερε χαμηλότερη τιμή. Αυτό δεν οδήγησε μόνο σε άφθονα και φθηνά τρόφιμα. Δημιούργησε υψηλό δημοσιονομικό κόστος και οδήγησε σε πλεόνασμα στην παραγωγή, η οποία συχνά κατέληγε στις χωματερές. Παράλληλα, υποστηρίζοντας την βιομηχανικού τύπου παραγωγή, οδήγησε σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα, που είχαν ως αποτέλεσμα την ερήμωση της υπαίθρου, την ρύπανση και την υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων.

Οι πρώτες σημαντικές μεταρρυθμίσεις της ΚΑΠ συμφωνήθηκαν το 1992 ως έκβαση μιας διαδικασίας που επηρεάστηκε ιδιαίτερα από τις διεθνείς εμπορικές συμφωνίες που θα οδηγούσαν αργότερα στην ίδρυση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου το 1995. Στόχος της ΚΑΠ από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εξής ήταν να περιοριστεί η σπάταλη πρακτική της παραγωγής γεωργικών πλεονασμάτων και να ανοιχτεί η ευρωπαϊκή γεωργία στις παγκόσμιες αγορές. Μέσα από διαδοχικά κύματα αναθεωρήσεων, το προηγούμενο σύστημα παρεμβάσεων στις τιμές και οι επιδοτήσεις σε συγκεκριμένα προϊόντα αντικαταστάθηκε βαθμιαία από τις άμεσες πληρωμές προς στους αγρότες. Αυτό σήμαινε ότι οι αγρότες δεν θα πληρώνονταν για να παράγουν όλο και μεγαλύτερες ποσότητες, αλλά βάσει μη-μεταβαλλόμενων δεικτών, όπως πχ. τα στρέμματα που καλλιεργούν. Το 1999, έγινε αντιληπτό ότι η παραγωγή αγροτικών προϊόντων δεν θα πρέπει να αποτελεί το μόνο μέλημα της ΚΑΠ μιας και το περιβάλλον, η προστασία του τοπίου και του αγροτικού πολιτισμού είναι επίσης άρρηκτα συνδεδεμένα με τις καθημερινές πρακτικές των αγροτών. Έκτοτε η ΚΑΠ διαιρέθηκε σε δύο «πυλώνες».

Ο πρώτος αποτέλεσε την πλέον παλιά πολιτική δομή δεκαετιών που κατευθυνόταν προς την παραγωγή άφθονων (και φτηνών) τροφίμων. Ο δεύτερος πυλώνας κατευθύνθηκε προς τη συνειδητοποίηση της νέας ευθύνης των αγροτών. Αυτό σήμαινε ότι οι αγρότες θα μπορούσαν πλέον να λαμβάνουν απ' ευθείας πληρωμές για την υιοθέτηση πρόσθετων αγροοικολογικών πρακτικών σε μειονεκτούσες περιοχές, ή για επενδύσεις στην αγροτική υποδομή. Αφιερώθηκε, επίσης, στην ανάπτυξη των αγροτικών περιοχών και την πολυλειτουργικότητα της γεωργικής δραστηριότητας: οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις δεν ήταν πλέον μόνο για την παραγωγή προϊόντων, ήταν επίσης φύση και χώρος για αναψυχή. Με την επόμενη μεταρρύθμιση του 2003, η ΚΑΠ αποσυνδέθηκε από την άμεση υποστήριξη στους

παραγωγούς. Το μεγαλύτερο μέρος των επιδοτήσεων δεν αφορούσε πλέον τις παραχθείσες ποσότητες, τα στρέμματα υπό καλλιέργεια ή τον αριθμό των εκτρεφόμενων ζώων. Η τελευταία μεταρρύθμιση του 2008 -που ονομάστηκε και «έλεγχος υγείας»- έδωσε περαιτέρω ώθηση στην αποσύζευξη από το άμεσο σύστημα πληρωμών, αυξάνοντας επίσης τους πόρους που διατέθηκαν στον δεύτερο πυλώνα. Το 2013, η ΚΑΠ θα υποβληθεί σε σημαντικές μεταρρυθμίσεις. Αυτές θα επηρεάσουν τον τρόπο με τον οποίο παράγονται τα τρόφιμά, το πώς διαμορφώνεται το τοπίο της υπαίθρου και το σύστημα διανομής των τροφίμων σε παγκόσμια κλίμακα. Με άλλα λόγια, θα καθορίσουν το μέλλον της διατροφής.

1.2. Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης ως εργαλείο επίτευξης της πολυλειτουργικότητας

1.2.1. Πολυλειτουργικότητα, Διαφοροποίηση και πολυαπασχόληση - αποσαφήνιση και διαχωρισμός εννοιών

Σε αυτό το σημείο της εργασίας είναι σκόπιμο να αποσαφηνίσουμε την έννοια της πολυλειτουργικότητας από αυτές της διαφοροποίησης και της πολυαπασχόλησης. Στην πραγματικότητα και ενώ οι περισσότερες βιβλιογραφίες αναφέρονται σε αυτούς τους όρους χρησιμοποιώντας τους ως συνώνυμους, κυρίως γιατί σε πολλές περιπτώσεις οι ορισμοί τους επικαλύπτονται, πρόκειται για φαινόμενα με διακριτές διαφορές.

Η έννοια της πολυλειτουργικότητας όπως είδαμε βασίζεται στον ορισμό του ΟΟΣΑ για συνδεδεμένα με τη γεωργική παραγωγή παραγόμενα δημόσια αγαθά. Αυτός ο ορισμός και οι κατηγορίες που δόθηκαν από τον Van Huylenbroeck (2007) ορίζουν την πολυλειτουργικότητα σαν ένα χαρακτηριστικό του γεωργικού συστήματος σε μια συγκεκριμένη αγροτική περιοχή ή περιφέρεια και όχι απαραίτητα σε μια μεμονωμένη αγροτική εκμετάλλευση.

Η έννοια της διαφοροποίησης αναφέρεται στην εκμετάλλευση σαν μονάδα ανάλυσης αλλά εδώ η μονάδα μπορεί σταδιακά να απομακρύνεται από την αρχική «γεωργική» της φύση προς μια μη γεωργική αλλά αγροτική δραστηριότητα. Πιο ακραία, αυτή η μονάδα ανάλυσης μπορεί να χάσει όλη τη γεωργική σημασία της και να αναγνωρίζεται χάρη στην εδαφική τοποθεσία της σαν «αγροτική», με άλλα λόγια μια επιχείρηση με έδαφος, εργασία και κεφάλαιο σαν πηγές που επίσης την

καθιστούν ικανή για γεωργική παραγωγή. Σε κάθε περίπτωση το έδαφος και οι άλλες πηγές μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να παράγουν μη γεωργικά αγαθά και υπηρεσίες όπως είναι ο αγροτουρισμός ή η παραγωγή ενέργειας (φωτοβολταϊκά και αιολική ενέργεια για παράδειγμα) ή προστασία του περιβάλλοντος και των φυσικών πηγών. Σε αυτήν την περίπτωση οι ευαισθητοποιημένοι αγρότες θα βασίζονται στις αποφάσεις τους στο συνδυασμό γεωργικών και μη γεωργικών προϊόντων για να μεγιστοποιήσουν τα ιδιωτικά τους οφέλη. Ο καλύτερος συνδυασμός και ο βαθμός της διαφοροποίησης και της ενδεχόμενης εξειδίκευσης προέρχονται από τη σχέση μεταξύ των τιμών των παραγόμενων προϊόντων βασιζόμενες στο συνδυασμό των πηγών και της υπάρχουσας τεχνολογίας.

Οι πολιτικές περιπτώσεις της εξειδίκευσης αντιπροσωπεύονται από τη μια μεριά από μια πολύ ή μονο-λειτουργική εκμετάλλευση (όλες οι πηγές αφιερώνονται αποκλειστικά στη φυτική και ζωική παραγωγή, και στις πιθανές εξωτερικότητες που θα παραχθούν συνδεδεμένα) και από την άλλη μεριά από μια εκμετάλλευση αφοσιωμένη στη μη γεωργική παραγωγή. Στην πραγματικότητα η διαφοροποίηση μπορεί να μεταφραστεί σαν μια διεύρυνση του εύρους των παραγωγικών δυνατοτήτων μιας επιχείρησης που αρχικά ήταν γεωργική.

Τέλος η έννοια της πολυαπασχόλησης είναι διαφορετική από τις δύο προηγούμενες στο ότι η μονάδα της ανάλυσης δεν είναι πια η γεωργική εκμετάλλευση αλλά η οικογένεια του αγρότη ή το νοικοκυριό (Saraceno, 1985). Η πολυαπασχόληση αναφέρεται σε περιπτώσεις όπου αφού εκτιμηθούν τα πλεονεκτήματα της οικογενειακής εργασίας εντός και εκτός της εκμετάλλευσης, ένα ή περισσότερα μέλη της οικογένειας (δηλαδή μέρος των διαθέσιμων πηγών εργασίας της οικογένειας, αλλά όχι απαραίτητα της εκμετάλλευσης ή της αγροτικής επιχείρησης) εργάζονται εκτός της εκμετάλλευσης (σε γεωργικές ή μη γεωργικές δραστηριότητες, σαν εξαρτημένοι ή ανεξάρτητοι εργάτες). Η επιλογή για εργασία εκτός της εκμετάλλευσης μπορεί να μεταφραστεί σαν αποτέλεσμα της διαδικασίας μεγιστοποίησης του οικογενειακού εισοδήματος-όπως δίνεται σαν σύνολο του εισοδήματος εντός και εκτός της εκμετάλλευσης που κερδίζει η οικογένεια.

Συνοψίζοντας, οι τρεις έννοιες, οι μονάδες ανάλυσης/αναφοράς και οι δραστηριότητες που προσδιορίζουν τον ορισμό τους δίνονται στον πίνακα 1-1:

Πίνακας 1.1: ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

ΕΝΝΟΙΑ	ΜΟΝΑΔΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	ΟΡΙΣΜΟΣ
Πολυλειτουργικότητα	Γεωργία/εκμετάλλευση	Χρήση των πηγών της εκμετάλλευσης για γεωργική παραγωγή και μη εμπορεύσιμες εξωτερικότητες (π.χ. διαμόρφωση τοπίου, οργανικά προϊόντα, ποιοτικά προϊόντα, διατήρηση βιοποικιλότητας κ.λ.π.)
Διαφοροποίηση	Αγροτική επιχείρηση (γεωργική και μη)	Χρήση των πηγών της επιχείρησης για γεωργική και μη γεωργική παραγωγή (π.χ. φωτοβολταϊκή ενέργεια, αγροτουρισμός κ.λ.π.)
Πολυαπασχόληση	Οικογενειακό νοικοκυριό	Χρήση των πηγών της οικογένειας εντός ή εκτός της γεωργ. εκμετάλλευσης.

Πηγή: Aguglia L., Henke R., Poppe K., Roest A., Salvioni C. (2011)

Diversification and multifunctionality in Italy and the Netherlands. A comparative analysis, INEA

http://www.inea.it/public/pdf_articoli/125.pdf

1.2.2. Μορφές διαφοροποίησης

Παρά το ενδιαφέρον των ερευνητών για το ζήτημα της διαφοροποίησης υπάρχει ένα πρόβλημα προσδιορισμού των μορφών διαφοροποίησης. Οι ερευνητές δεν ταυτίζονται ως προς τις δραστηριότητες που εντάσσονται στις διάφορες μορφές διαφοροποίησης (Ibery, 1991; Maye et al, 2009; McNally, 2001), γεγονός που καθιστά δύσκολη τη συγκριτική μελέτη εμπειρικών μελετών και την αποτίμηση της σημασίας της ως εργαλείου της στρατηγικής προσαρμογής των εκμεταλλεύσεων στο πολυλειτουργικό πρότυπο. Κατά τον Ibery (1991) η διαφοροποίηση σημαίνει την απόδοση πόρων της εκμετάλλευσης (γης, κτισμάτων, κεφαλαίου, εργασίας) σε δραστηριότητες μη συμβατικού χαρακτήρα παραγωγής όπως η βιολογική παραγωγή, η καλλιέργεια σαλιγκαριών, οι ενεργειακές καλλιέργειες, ή σε χρήσεις που δεν συνδέονται άμεσα με τη γεωργία, όπως η απόδοση προστιθέμενης αξίας σε παραγόμενα γεωργικά προϊόντα μέσω της μεταποίησης στο επίπεδο της εκμετάλλευσης, η απ'ευθείας πώληση προϊόντων από την πόρτα της εκμετάλλευσης, η χρήση κτισμάτων για παροχή υπηρεσιών αγροτικού τουρισμού κλπ. Ο ίδιος ερευνητής χαρακτηρίζει την ενασχόληση με μη συμβατικού χαρακτήρα γεωργική παραγωγή ως «γεωργική διαφοροποίηση» (agricultural diversification) και τις απασχολήσεις σε άλλες δραστηριότητες στο επίπεδο της εκμετάλλευσης ως «δομική (structural) διαφοροποίηση» (Καφέ-Γιδαράκου, 2009).

Πιο πρόσφατα σύμφωνα με τον Van der Ploeg και Roep (2003), η διαδικασία διαφοροποίησης μιας εκμετάλλευσης ακολουθεί τρεις τάσεις: 1) εμβάθυνση της γεωργικής παραγωγής (deepening), 2) διεύρυνση (broadening) των λειτουργιών της εκμετάλλευσης και 3) αναδιοργάνωση (restructuring) των διαδικασιών της εκμετάλλευσης.

Στην πρώτη περίπτωση οι εκμεταλλεύσεις διαφοροποιούν το παραγωγικό τους δυναμικό αποσκοπώντας σε γεωργικά αγαθά με μη συμβατικά χαρακτηριστικά (οργανικά προϊόντα, ποιοτικά προϊόντα κ.λ.π.), ή συμμετέχοντας από την παραγωγή στην αλυσίδα κατανάλωσης με π.χ. απευθείας πωλήσεις.

Η διεύρυνση περιλαμβάνει μια διαδικασία επέκτασης του εισοδήματος με παραγωγικές δραστηριότητες μερικές από τις οποίες μπορεί να είναι εξ' ολοκλήρου ανεξάρτητες από την πραγματική γεωργική παραγωγή εκμεταλλεόμενοι

επιχειρηματικές δραστηριότητες σε ένα αγροτικό πλαίσιο ευρύτερο από το αυστηρά γεωργικό (αγροτουρισμός, διαχείριση τοπίου, καθώς και νέες οργανωτικές μορφές με υπηρεσίες που διαχειρίζονται άλλα άτομα πέρα από τον αγρότη ή των γεωργό-επιχειρηματία).

Η αναδιοργάνωση αναφέρεται σε αυτές τις περιπτώσεις όπου μερικοί συντελεστές παραγωγής, η εργασία συγκεκριμένα, αφιερώνονται σε δραστηριότητες πέρα από την εκμετάλλευση. Η κατηγορία της αναδιοργάνωσης περιλαμβάνει την πολυαπασχόληση και αυτές τις περιπτώσεις που αναφέρονται στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία σαν «οικονομική» γεωργία, και είναι αυτές οι περιπτώσεις όπου τα κόστη παραγωγής μειώνονται και αυξάνεται η αυτονομία της εκμετάλλευσης, αντικαθιστώντας τις εσωτερικές εισροές με εξωτερικές (internal-external inputs). Δουλεύοντας εκτός της εκμετάλλευσης και μειώνοντας τα κόστη παραγωγής έχουν το κοινό ότι οι εισροές που απαιτούνται μέσα στην εκμετάλλευση μειώνονται.

Μια δυνατή τάση προς την εμβάθυνση των πρωτογενών δραστηριοτήτων οδηγούν προς μια εκμετάλλευση που διαφοροποιεί το προϊόν της ευνοώντας άμεσα ή έμμεσα την παραγωγή θετικών εξωτερικοτήτων. Μια δυνατή τάση διεύρυνσης παράγει εξωτερικότητες αλλά οδηγεί σε ένα είδος εκμετάλλευσης που σταδιακά μειώνει ή ελαχιστοποιεί τελείως την αρχική πρωτογενή δραστηριότητα. Με αυτήν την έννοια η διεύρυνση μπορεί να οδηγήσει σε μια διαφοροποίηση του γεωργικού παράγοντα. Η αναδιοργάνωση αναφέρεται σε μια ανακατανομή των συντελεστών παραγωγής μέσα στην εκμετάλλευση, αλλά η κυρίως μονάδα ανάλυσης τουλάχιστον για την πολυαπασχόληση δεν είναι η εκμετάλλευση αυτή καθαυτή αλλά η οικογένεια. Ωστόσο η αναδιοργάνωση επηρεάζει εξίσου την πολυλειτουργική δραστηριότητα της εκμετάλλευσης: από τη μια πλευρά η πολυαπασχόληση συνεπάγεται λιγότερο χρόνο προς αφιέρωση σε άλλες πρακτικές (γιατί τα μέλη της οικογενείας εμπλέκονται σε άλλες μη γεωργικές και κάποιες φορές μη αγροτικές δραστηριότητες) από την άλλη πλευρά η εγγύτητα των πολυαπασχολούμενων εκμεταλλεύσεων με τα αστικά κέντρα δίνουν την δυνατότητα στις εκμεταλλεύσεις να ειδικευθούν σε υπηρεσίες που απαιτούνται από τους πολίτες και παρέχονται από τις εκμεταλλεύσεις (όπως υπηρεσίες αναψυχής, επιμορφωτικές υπηρεσίες, θεραπευτικές υπηρεσίες, κλπ). Στην πραγματικότητα αυτό που συμβαίνει συχνότερα στις εκμεταλλεύσεις είναι ένας

συνδυασμός της εμβάθυνσης, διεύρυνσης και αναδιοργάνωσης το οποίο οδηγεί σε διαφορετικά επίπεδα πολυλειτουργικότητας.

Βασιζόμενοι στο διαφορετικό επίπεδο συνδυασμού της εμβάθυνσης και της διεύρυνσης τα κράτη της ευρωπαϊκής ένωσης έχουν κατηγοριοποιηθεί ανάλογα με το πώς κυμαίνεται το εισόδημα της εκμετάλλευσης (Van der Ploeg και Roep, 2003): Στην Ιταλία για παράδειγμα περίπου το 8% της αξίας του προστιθέμενου εισοδήματος προέρχεται από την εμβάθυνση και τη διεύρυνση, ενώ στη Γερμανία πάνω από 15% και στην Ισπανία κάτω από 5%. Αναφορικά με το ποσοστό που οι εκμεταλλεύσεις συμμετέχουν στην Ιταλία πάνω από 30% των αγροτών εμπλέκονται στην εμβάθυνση και μόλις 6% στην διεύρυνση ενώ στην Ιρλανδία η κατάσταση αναστρέφεται με 33% να στρέφονται προς την διεύρυνση και κάτω από 5% προς την εμβάθυνση.

Διαφορετικές περιοχές έχουν διαφορετικές ευκαιρίες για διαφοροποίηση, διαμορφώνοντας και διαφορετικές μορφές της, καθώς αυτή είναι αποτέλεσμα εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων ως προς την εκμετάλλευση, όπως του συνδυασμού παραγόντων της οικονομικής κατάστασης της περιφέρειας, των ευκαιριών της τοπικής αγοράς εργασίας, των χαρακτηριστικών της εκμετάλλευσης, του κύκλου ζωής της οικογενείας, που κάνουν πιο πολύπλοκη τη γεωγραφία της διαφοροποίησης ή και της πολυαπασχόλησης γενικότερα. Η έρευνα διαρθρώσεως των γεωργικών εκμεταλλεύσεων του 2005 στις χώρες της ΕΕ-27 δείχνει ότι η αναλογία των εκμεταλλεύσεων που διαφοροποιούν είναι 12% και το φαινόμενο είναι πιο διαδεδομένο στις ΕΕ-15, με πιο σύνηθες είδος διαφοροποίησης τη μεταποίηση γεωργικών προϊόντων και άρα την εμβάθυνση (Barthomeuf, 2008). Κοινό εύρημα των ερευνών είναι ότι οι εκμεταλλεύσεις που διαφοροποιούν είναι μεγαλύτερου οικονομικού μεγέθους από τις συμβατικές και έχουν κεφάλαια να διαθέσουν προς αυτή την κατεύθυνση (Gasson, 1988; McNally, 2001; Barthomeuf, 2008). Επίσης η έλλειψη κεφαλαίου αναφέρουν οι Garnevska et al (2006) είναι ο κύριος περιοριστικός και επεξηγηματικός παράγοντας του ελάχιστου βαθμού διαφοροποίησης που παρατηρείται στη Βουλγαρία.

Αντίθετα στις μικρές εκμεταλλεύσεις η περίσσεια εργατικής δύναμης τείνει να απευθύνεται στις off-farm απασχολήσεις. (McNally, 2001; Salvioni et al 2009). Ευρήματα ερευνών επίσης συνδέουν τη διαφοροποίηση με τον τύπο της εκμετάλλευσης και την εντατικότητα του παραγωγικού συστήματος. Εντατικές

κτηνοτροφικές εκμεταλλεύσεις (dairy farms) επιδεικνύουν μικρότερη διάθεση στη διαφοροποίηση, ενώ εκείνες με φυτά μεγάλης καλλιέργειας (cash-crops) η ελιά σημειώνουν υψηλότερα ποσοστά, δείχνοντας τη σχέση της με την εποχικότητα της εργασίας (Barthomeuf, 2008; Ilbery, 1997; Damianos και Skouras, 1996). Επίσης εκμεταλλεύσεις με κατεύθυνση τη διεύρυνση των δραστηριοτήτων είναι πιο κερδισμένες από εκείνες με κατεύθυνση την εμβάθυνση ή το συμβατικό τρόπο παραγωγής (Salvioni et al, 2009). Έρευνες σε Αγγλία και Ουαλία (McNally, 2001) δείχνουν επίσης ότι οι αγρότες που διαφοροποιούν τείνουν να έχουν μεγαλύτερες εκμεταλλεύσεις, υψηλότερο καθαρό εισόδημα, να είναι νεότερης ηλικίας και να έχουν υψηλότερο επίπεδο επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η μεγαλύτερη αναλογία των διαφοροποιούντων έχουν παιδιά που επιθυμούν να τους διαδεχθούν στην εκμετάλλευση, λειτουργώντας και ως κινητήρια δύναμη για τη διαφοροποίηση.

Στην Ελλάδα ερευνητικό ενδιαφέρον σημειώθηκε για το ζήτημα της πολυαπασχόλησης των αγροτικών νοικοκυριών (on and off farm) απασχολήσεις, κυρίως στο διάστημα από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 έως και τα μέσα της δεκαετίας του 1990 (Δαμιανός κ.α., 1995; Γιδάρáκου, 1999; Φωτόπουλος, 1999), πριν ακόμη ο στόχος της διαφοροποίησης (και της πολυλειτουργικότητας της γεωργίας) αρχίσει να αποτελεί βασικό στρατηγικό στόχο της εφαρμοζόμενης πολιτικής. Την τελευταία δεκαετία η έρευνα που άπτεται ζητημάτων διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης επικεντρώθηκε κατεξοχήν σε ζητήματα που αφορούν τον αγροτικό τουρισμό ή εστίασε στο πεδίο της γυναικείας επιχειρηματικότητας στην ύπαιθρο και όχι καθ' αυτό στην έρευνα του φαινομένου της πολυλειτουργικότητας.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

2.1. Σχεδιασμός και επιλογή της περιοχής και της μεθόδου της έρευνας

Ο νομός Ιωαννίνων αποτέλεσε το πεδίο έρευνας της παρούσας εργασίας. Ο νομός Ιωαννίνων ανήκει στην Περιφέρεια Ηπείρου, η οποία θεωρείται όχι μόνο η φτωχότερη περιφέρεια της χώρας αλλά και η φτωχότερη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τσέτσης, 2000). Ειδικότερα η έρευνα εστιάζεται σε δύο κοινότητες της περιοχής Άνω Πωγωνίου, το Καλπάκι και το Κεφαλόβρυσο. Πρόκειται για δύο κοινότητες ορεινές και μειονεκτικές, με το Καλπάκι να βρίσκεται εγγύτερα στο αστικό κέντρο του νομού την πρωτεύουσα των Ιωαννίνων (30 χλμ), ενώ το Κεφαλόβρυσο να είναι αρκετά πιο απομονωμένο (59 χλμ).

Στην επιλογή των περιοχών αυτών συνέβαλε το γεγονός ότι εφαρμόστηκαν Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (Ο.Π.Α.Α.Χ.) του υπουργείου Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων και συγκεκριμένα το Ο.Π.Α.Α.Χ. Άνω Πωγωνίου 2000-2006 με μέτρα που παρείχαν τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες στα νοικοκυριά του αγροτικού χώρου να διαφοροποιήσουν τις οικονομικές τους δραστηριότητες. Επομένως στις κοινότητες αυτές θεωρήθηκε ότι θα έχει ευνοηθεί η διαφοροποίηση, ενώ η εγγύτητα ή μη με το αστικό κέντρο θεωρήθηκε ότι θα αποτελεί επίσης σημαντικό παράγοντα διαφοροποίησης ειδικότερα του τύπου της πολυαπασχόλησης.

Οι δύο αυτές κοινότητες στηρίζουν την οικονομία τους στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας με έντονο επίσης το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού αφού οι νέοι ολοένα και πιο συχνά εγκαταλείπουν τα χωριά τους για αναζήτηση εργασίας και ευκαιριών στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Αναζητήθηκε η αποτύπωση του φαινομένου της διαφοροποίησης στις δύο αυτές περιοχές και κατά πόσο η ένταση του φαινομένου εξαρτάται από το «απομονωμένο» σε σχέση με το αστικό κέντρο της κάθε περιοχής.

Η έρευνα ξεκίνησε με μια προκαταρκτική διαδικασία που αφορούσε στην αναζήτηση πηγών που θα βοηθούσαν στην άντληση συγκεκριμένων πληροφοριών σχετικά με το αντικείμενο της. Η αναζήτηση πραγματοποιήθηκε τόσο σε

ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων όσο και σε επιστημονικά βιβλία, άρθρα και περιοδικά. Κατά τη διάρκεια της διαδικασίας αναζητήθηκαν στοιχεία αλλά και απαντήσεις σε ερωτήματα που προέκυψαν αναφορικά με τους επιμέρους όρους του θέματος που πραγματεύεται η έρευνα. Κατά αυτόν τον τρόπο άρχισε να δημιουργείται μια πιο ξεκάθαρη εικόνα για το θέμα της έρευνας, να διαμορφώνονται τα ερευνητικά ερωτήματα και να οριστικοποιούνται οι σκοποί της (Δαουτόπουλος, 1994).

Μέσα από τη διαδικασία αυτή συγκεντρώθηκε σημαντικός όγκος πληροφοριών αναφορικά με το θεωρητικό πλαίσιο του επιλεγμένου θέματος και την κατάσταση που επικρατεί τόσο στο διεθνή όσο και στον Ελληνικό χώρο. Οι πληροφορίες που προέρχονταν από ξένη και ελληνική βιβλιογραφία, αξιολογήθηκαν και στη συνέχεια οργανώθηκαν δομώντας πλέον το κεφάλαιο του θεωρητικού υπόβαθρου της ερευνητικής εργασίας, που ήδη έχει εκτεθεί στο προηγούμενο μέρος του παρόντος κειμένου.

Ακολούθησε η οριστικοποίηση του ερευνητικού προβλήματος και αποφασίσθηκε η ερευνητική διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί.

Στις κοινωνικές και οικονομικές επιστήμες, η ερευνητική διαδικασία πραγματοποιείται μέσα από την εφαρμογή δύο μεθόδων που αφορούν στην ποιοτική προσέγγιση ή την ποσοτική μέτρηση. Κάθε μέθοδος στηρίζεται σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και μεταβλητές των δειγμάτων των πληθυσμών που εξετάζει. Προσπαθεί με αυτόν τον τρόπο, να επαληθεύσει ή όχι τη σχετική θεωρία που υποστηρίζεται για την εξήγηση συγκεκριμένων φαινομένων, στάσεων και καταστάσεων, ή να καταγράψει την πραγματικότητα με αυθεντικό τρόπο και να προχωρήσει σε μια εις βάθος θεματική ανάλυση (Κυριαζή, 2004).

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας επιλέχθηκε κατά βάση η μέθοδος της ποσοτικής μέτρησης με τη χρήση του ερωτηματολογίου με ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου. Σκοπός του ερωτηματολογίου ήταν με τις δομημένες ερωτήσεις να συγκεντρώσει τις απαραίτητες πληροφορίες για την έρευνα οι οποίες και ποσοτικοποιούνται. Ταυτόχρονα όμως υπήρχε η ελευθερία ο συνεντευξιζών με τη χρήση ανοιχτών ερωτήσεων να καταγράψει απαντήσεις και απόψεις των παραγωγών ιδιαίτερα ωφέλιμες για την εργασία αυτή μέσα από μια μικρή συζήτηση με τους

παραγωγούς πάντα στα πλαίσια των θεμάτων της έρευνας. Παράλληλα και με το πέρασμα των συνεντεύξεων σε κάθε περιοχή, ακολούθησε και μια πιο ελεύθερη και ευέλικτη συζήτηση με τους προέδρους των τοπικών συμβουλίων και των δύο κοινοτήτων και τους εκπροσώπους των τοπικών φορέων, συζητήσεις που αποτέλεσαν πηγές συγκέντρωσης επιπλέον χρήσιμου υλικού για την περιοχή, τη γεωργική δραστηριότητα και γενικά τη συμπεριφορά και τη στάση των παραγωγών, προκειμένου να αποκτηθεί μια σφαιρική και ολοκληρωμένη άποψη που θα εξυπηρετούσε την ανάπτυξη των ποσοτικών δεδομένων. Έτσι λοιπόν θα λέγαμε ότι η έρευνα περιείχε και το στοιχείο της ποιοτικής διερεύνησης (Κασίμης, 2007).

2.2. Οργάνωση της έρευνας και της συλλογής εμπειρικού υλικού.

2.2.1. Διαδικασία επιλογής δείγματος-οργάνωση επιτόπιας έρευνας και διαμόρφωση του ερωτηματολογίου

Για το σχεδιασμό μιας έρευνας το πιο σημαντικό είναι ο καθορισμός και η διαμόρφωση ενός κατάλληλου δείγματος. Αρχικά αναζητήθηκαν γεωργοοικονομικά στοιχεία για τις δύο υπό μελέτη περιοχές από την Απογραφή Γεωργίας Κτηνοτροφίας του έτους 1999-2000. Από τα στοιχεία αυτά διαπιστώθηκε ότι στο Καλπάκι Πωγωνίου αριθμούνται συνολικά 76 εκμεταλλεύσεις με χρησιμοποιούμενη γεωργική έκταση και στο Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου 43. Έτσι η πρώτη σκέψη ήταν ότι το ζητούμενο δείγμα θα αποτελείτο από το σύνολο των εκμεταλλεύσεων των δύο περιοχών. Εν συνεχεία και με τη μετάβαση της συγγραφέως στο πεδίο έρευνας άρχισαν να συλλέγονται αναλυτικότερα τα στοιχεία των εκμεταλλεύσεων.

Πολύ μεγάλη βοήθεια προσέφερε η Ένωση Αγροτικών Συνεταιρισμών Ιωαννίνων η οποία διέθεσε στη συγγραφέα τις λίστες των παραγωγών που λαμβάνουν την Ενιαία Ενίσχυση. Έτσι σύμφωνα με τα δεδομένα αυτά προέκυψε ότι στο Καλπάκι δραστηριοποιούνται 48 παραγωγοί και κάτοχοι αγροτικών εκμεταλλεύσεων ενώ στο Κεφαλόβρυσο μόλις 20. Κατά συνέπεια το δείγμα διαμορφώθηκε σε 68 εκμεταλλεύσεις.

Από το ΚΕΠ (Κέντρο Ενημέρωσης Πολιτών) που στεγάζεται στο Καλπάκι Ιωαννίνων, και συγκεκριμένα το γεωπόνου του δήμου, δόθηκαν στη συγγραφέα τα αναλυτικά στοιχεία των παραγωγών της περιοχής και του αριθμού και είδη ζώων που διαθέτουν. Το ίδιο συνέβη και από το ΚΕΠ Κεφαλόβρυσου. Κάποιοι από τους

παραγωγούς ήταν πολύ ηλικιωμένοι και είχαν ήδη εγκαταλείψει τις εκμεταλλεύσεις τους πουλώντας παράλληλα και τα λιγιστά ζώα τους.

Μετά από ενημέρωση του δημάρχου Πωγωνίου και την εκδηλωθείσα προθυμία του να παράσχει βοήθεια στη διεξαγωγή της έρευνας, ξεκίνησε η ενημέρωση των πολιτών για την έρευνα. Αρχικά με τηλεφωνικές επαφές, κατ' οίκον επισκέψεις (ιδιαίτερα στα ηλικιωμένα άτομα), συγκεντρώσεις σε χώρους του δημαρχείου που παρείχε ο δήμαρχος στη συγγραφέα και ακόμα και έξω από την εκκλησία μετά την κυριακάτικη λειτουργία, αναζητήθηκαν όλοι οι παραγωγοί. Γεγονός αποτέλεσε η απροθυμία των παραγωγών να συμμετάσχουν στην έρευνα κυρίως λόγω φόβου και έλλειψης ενδιαφέροντος για τις εξελίξεις στον αγροτικό τομέα. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τον Απρίλιο του 2011 και τελικά συμμετείχαν 50 παραγωγοί, κάτοχοι αγροτικών εκμεταλλεύσεων.

Παράλληλα με τη διαδικασία επιλογής του δείγματος διαμορφώθηκε το ερωτηματολόγιο σύμφωνα με το οποίο πραγματοποιήθηκαν οι συνεντεύξεις. Η τελική μορφή του αποτελείται από 7 ενότητες:

- α) Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει τα χαρακτηριστικά του παραγωγού και της οικογένειας (φύλο, ηλικία, απασχόληση, εκπαίδευση κτλ.).
- β) Η δεύτερη ενότητα αναφέρεται στα διαθρωτικά χαρακτηριστικά της γεωργικής εκμετάλλευσης (μέγεθος, διάρθρωση παραγωγής, κλπ).
- γ) Η επόμενη ενότητα αφορά στη διαφοροποίηση της οικονομικής δραστηριότητας της εκμετάλλευσης, στη φύση αυτής και τα προβλήματα που ενδεχομένως αντιμετωπίζει ο παραγωγός.
- δ) Η τέταρτη ενότητα αναφέρεται στο ρόλο που έπαιξαν οι αλλαγές και οι μεταρρυθμίσεις της ΚΑΠ (Κοινή Αγροτική Πολιτική) στη διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων των εκμεταλλεύσεων.
- ε) Η επόμενη ενότητα περιλαμβάνει ερωτήματα σχετικά με το μέλλον της αγροτικής εκμετάλλευσης και της διαφοροποίησης, δηλαδή την επενδυτική δραστηριότητα, τη διαδοχή κτλ.

στ) Η έκτη ενότητα αφορά στοιχεία που συνθέτουν το οικογενειακό εισόδημα του παραγωγού καθώς και τη διερεύνηση των πηγών απόκτησής του

ζ) Η έβδομη και τελευταία ενότητα αναφέρεται στην διαφοροποίηση ως εργαλείο επίτευξης της πολυλειτουργικότητας. Αναζητούνται σ' αυτήν την ενότητα οι απόψεις του αρχηγού της εκμετάλλευσης για το ρόλο των εναλλακτικών δραστηριοτήτων, την οικονομία του νοικοκυριού και της περιοχής, την προστασία του περιβάλλοντος και τη γενική εικόνα της υπαίθρου.

2.2.2. Έλεγχος ερωτηματολογίων και στατιστική επεξεργασία

Μετά την ολοκλήρωση της επιτόπιας έρευνας και τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι πληρότητας και συνέπειας στα ερωτηματολόγια ώστε να επισημανθούν τυχόν ελλείψεις και λάθη.

Ο έλεγχος πληρότητας έδειξε ότι το ποσοστό των ερωτημάτων που δεν απαντήθηκαν ήταν μικρό και αφορούσε λίγα ερωτηματολόγια και μικρής σημαντικότητας για την έρευνα ερωτήματα.

Ο έλεγχος συνέπειας, κατά τον οποίο εντοπίστηκαν και ελέγησαν συγκεκριμένες ερωτήσεις που μετρούσαν το ίδιο χαρακτηριστικό και ο έλεγχος της αληθοφάνειας, με τον οποίο ελέγησαν συγκεκριμένες ερωτήσεις, οι απαντήσεις των οποίων εκφράζουν μια λογική συνέχεια και δεν εντοπίστηκαν προβλήματα στα ερωτηματολόγια της έρευνας.

Η εισαγωγή των δεδομένων έγινε με τη βοήθεια του προγράμματος SPSS 20.00 (Statistical Package for Social Sciences) για τη στατιστική επεξεργασία και ανάλυση των αποτελεσμάτων.

Για την παρουσίαση και περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η περιγραφική στατιστική και ο έλεγχος συσχέτισης των μεταβλητών με τη βοήθεια πινάκων διπλής εισόδου (cross tabs) μέσω του προγράμματος SPSS.

Πριν από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της εμπειρικής έρευνας στις δύο κοινότητες, παρατίθεται ένα πρώτο κεφάλαιο με την εικόνα των οικονομικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών του νομού Ιωαννίνων. Θεωρήθηκε χρήσιμη για την

κατανόηση του γενικότερου κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, μέσα στο οποίο εντάσσονται οι κοινότητες της εμπειρικής μας έρευνας.

3. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3.1. Ο ευρύτερος χώρος : Η Περιφέρεια Ηπείρου

Η Περιφέρεια Ηπείρου βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα της Ελλάδας. Έχει συνολική έκταση 9.203 χμ² (περίπου το 7% της συνολικής έκτασης της χώρας) και πληθυσμό 353.820 άτομα (απογραφή 2001) που σημαίνει ότι συγκεντρώνει το 3,2% του πληθυσμού της χώρας.

Η πυκνότητα του πληθυσμού είναι μόλις 38,4 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο (απογραφή 2001), μικρότερη δηλαδή από το μισό της πυκνότητας της χώρας (83,1 κάτοικοι ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο), γεγονός που την κατατάσσει ανάμεσα στις πλέον αραιοκατοικημένες Περιφέρειες της Ελλάδας. Ο Νομός Ιωαννίνων καταλαμβάνει το μεγαλύτερο τμήμα της έκτασής της περιφέρειας Ηπείρου (54,2%) και ακολουθούν οι Νομοί Άρτας (18%), Θεσπρωτίας (16,5%) και Πρέβεζας (11,3%).

Κύριο χαρακτηριστικό της μορφολογίας του εδάφους, με εξαίρεση ένα σημαντικό τμήμα των νομών Άρτας και Πρέβεζας και ένα μικρό τμήμα του Νομού Θεσπρωτίας, είναι το έντονο ορεινό ανάγλυφο του και η αφθονία εσωτερικών υδάτων (3,2% του εδάφους) σε σχέση με το σύνολο της χώρας (Χάρτης 1). Συγκεκριμένα, οι ορεινές εκτάσεις καλύπτουν το 74,2% της συνολικής έκτασης, οι ημιορεινές το 15,2% και οι πεδινές μόλις το 10,6%. Αποτέλεσμα αυτής της γεωμορφολογίας ήταν η ανάπτυξη περιοχών ιδιαίτερου φυσικού κάλλους, υδροβιότοπων και οικοσυστημάτων, καθώς και μεγάλης ποικιλίας χλωρίδας και πανίδας. Πολλές από αυτές τις περιοχές προστατεύονται ως εθνικοί δρυμοί (Βίκου- Αώου και Πίνδου-Βάλια Κάλντα) ή από διεθνείς συμβάσεις και δίκτυα προστασίας (π.χ. Δίκτυο 'Natura 2000'). Κατά τα τελευταία έτη η γεωπολιτική θέση της Ηπείρου γίνεται όλο και πιο σημαντική λόγω της συμβολής των εξής παραγόντων:

- Βελτίωση των οικονομικών και διακρατικών σχέσεων με την γειτονική Αλβανία.
- Εκτελούμενα ή προγραμματισμένα να εκτελεστούν μεγάλα συγκοινωνιακά έργα, τα οποία αναδεικνύουν την Ήπειρο σε κόμβο των διευρωπαϊκών δικτύων και γέφυρα σύνδεσης της Αδριατικής με την Ανατολική Μεσόγειο.

- Ρόλος της πόλης των Ιωαννίνων, έδρας της Περιφέρειας Ηπείρου, η οποία έχει αναδειχθεί ως το σημαντικότερο οικονομικό, πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της Βορειοδυτικής Ελλάδας.

Χάρτης 3.1: Γεωφυσικός χάρτης του Νομού Ιωαννίνων και της λοιπής Ηπείρου

3.2. Θέση και γεωγραφικά χαρακτηριστικά του Νομού Ιωαννίνων

Ο Νομός Ιωαννίνων (Χάρτης 3.1) καταλαμβάνει το βορειοανατολικό άκρο της Περιφέρειας Ηπείρου. Έχει έκταση 4.990 χμ², που αποτελεί το 54,2% της έκτασης της Περιφέρειας Ηπείρου. Το έδαφος του Νομού είναι κατά το 88,4% ορεινό και μόνο το 3% πεδινό. Αυτό οφείλεται στην οροσειρά της Πίνδου αλλά και στις ορεινές μάζες της δυτικής Ηπείρου. Σημαντικότερα όρη είναι ο Γράμμος, ο Σμόλικας, η Τύμφη (ή Γκαμήλα), το Μιτσικέλι, ο Λάκμος (ή Περιστέρι), τα Αθαμανικά όρη (ή Τζουμέρκα), ο Τόμαρος και ο Κασιδιάρης. Η ορεινή μορφολογία του εδάφους αποτελεί φυσικό εμπόδιο και βασικό παράγοντα απομόνωσης του Νομού από την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα και την θάλασσα. Το υψόμετρο για την πρωτεύουσα (Ιωάννινα) είναι 480 μέτρα.

Η μορφολογία του εδάφους προσδιορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις χρήσεις γης, που φαίνονται στον Πίνακα 3.1.

- Τα μεγαλύτερα τμήματα των εκτάσεων (55,1%) χρησιμοποιούνται ως βοσκότοποι, γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας. Το αντίστοιχο ποσοστό στο σύνολο της χώρας είναι 39,5%. Παρόμοια εικόνα παρουσιάζουν και οι άλλοι Νομοί της Περιφέρειας πλην του Νομού Άρτας (22,3%).
- Το ποσοστό των καλλιεργούμενων εκτάσεων (8%) είναι αισθητά χαμηλότερο από το μέσο της χώρας (29,9%) αλλά και των λοιπών νομών της Περιφέρειας (13,8 - 29,7%).
- Το ποσοστό των εκτάσεων που καλύπτονται από δάση (29,6%) είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της χώρας (22,3%). Από τους λοιπούς Νομούς της Περιφέρειας μόνον ο νομός Άρτας (40%) παρουσιάζει υψηλότερο ποσοστό από του Νομού Ιωαννίνων και της χώρας.
- Το 2,1% της επιφάνειας του Νομού Ιωαννίνων καλύπτεται από εσωτερικά νερά, ποσοστό ελαφρά χαμηλότερο από το αντίστοιχο της χώρας (2,3%) και αρκετά χαμηλότερο του ποσοστού των νομών Άρτας (8%) και Πρέβεζας (3,4%).

Πίνακας 3.1: Βασικές χρήσεις γης (εκτάσεις σε χλμ)

NOMOS ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΩΡΑ	Σύνολο εκτάσεων	Καλλιεργούμενες εκτάσεις	Βοσκότοποι	Δάση	Εσωτερικά νερά	Οικισμοί	Λοιπές εκτάσεις
Ν. Ιωαννίνων	4.990	399	2.750	1.474	107	175	85
Κατανομή (%)	100,0	8,0	55,1	29,6	2,1	3,5	1,7
Ν. Άρτας	1.662	334	371	664	133	105	55
Κατανομή (%)	100,0	20,1	22,3	40,0	8,0	6,3	3,3
Ν. Θεσπρωτίας	1.515	209	1.100	126	22	47	11
Κατανομή (%)	100,0	13,8	72,6	8,3	1,5	3,1	0,7
Ν. Πρέβεζας	1.036	307	531	116	35	43	4
Κατανομή (%)	100,0	29,7	51,3	11,2	3,4	4,1	0,3
Ήπειρος	9.203	1.250	4.752	2.380	296	371	154
Κατανομή (%)	100,0	13,6	51,6	25,9	3,2	4,0	1,7
Ελλάδα	131.957	39.436	52.191	29.378	2.996	5.303	2.653
Κατανομή (%)	100,0	29,9	39,5	22,3	2,3	4,0	2,0

Πηγή: ΕΣΥΕ (1995), Απογραφή Γεωργίας - Κτηνοτροφίας 1991.
Κατανομή της έκτασης της Ελλάδας κατά βασικές κατηγορίες χρήσης¹.

Το υψίπεδο των Ιωαννίνων είναι η μεγαλύτερη πεδινή περιοχή του Νομού, με έκταση περίπου 150 χμ . Οι κυριότεροι ποταμοί του Νομού: Αώος, Άραχθος, Λούρος, Θύαμις (ή Καλαμάς), Αχέρων είναι πλούσιοι σε νερά λόγω των άφθονων βροχοπτώσεων και χιονοπτώσεων. Στο κέντρο περίπου του Νομού, στην κλειστή λεκάνη που σχηματίζεται μεταξύ των ορέων Μιτσικελίου, Λάκμου, Ξηροβουνίου, Τόμαρου βρίσκεται η Λίμνη των Ιωαννίνων έκτασης 19,16 χμ².

3.3. Δημογραφικά χαρακτηριστικά

3.3.1. Εξέλιξη του πληθυσμού

Ο πληθυσμός του Νομού Ιωαννίνων ανέρχεται σε 170.239 κατοίκους σύμφωνα με την έκθεση της Απογραφής της ΕΣΥΕ για το 2001 και αντιστοιχεί στο 48% του πληθυσμού της Περιφέρειας Ηπείρου και στο 1,6% του συνολικού πληθυσμού της χώρας.

Πριν παρουσιασθούν οι πρόσφατες δημογραφικές εξελίξεις, κρίνεται απαραίτητη μια σύντομη αναδρομή στο παρελθόν, δεδομένου ότι η σημερινή δημογραφική κατάσταση του Νομού Ιωαννίνων είναι αποτέλεσμα ιστορικών εξελίξεων και οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών διεργασιών που συντελέστηκαν στην διάρκεια μιας μακράς περιόδου και κυρίως μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο. Ο παγκόσμιος και στην συνέχεια ο εμφύλιος πόλεμος σε συνδυασμό με την μη ανάπτυξη της περιοχής,

δημιούργησαν ισχυρά μεταναστευτικά ρεύματα προς το εξωτερικό, την υπόλοιπη Ελλάδα και κυρίως προς την πόλη των Ιωαννίνων, η οποία εξελίχθηκε σταδιακά σε διοικητικό, οικονομικό, εμπορικό και πολιτιστικό- πνευματικό κέντρο της Περιφέρειας. Οι μεγάλες μεταβολές του πληθυσμού σημειώθηκαν κατά την περίοδο 1951-1971 και ιδιαίτερα στην δεκαετία 1961-1971, με τις μαζικές μετακινήσεις / μεταναστεύσεις του αγροτικού κυρίως πληθυσμού προς το εξωτερικό και τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας. Κατά την περίοδο 1951-1971 ο πληθυσμός του Νομού Ιωαννίνων μειώθηκε με μέσους ετήσιους ρυθμούς -0,66%. Πιο έντονες ήταν οι πληθυσμιακές μεταβολές την δεκαετία του '60 κατά την οποία ο πληθυσμός μειώθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό -1,42% (Δελλάρης- Μαλισσός,1997). Ο Πίνακας 3.2 δείχνει την εξέλιξη του πληθυσμού στο Νομό Ιωαννίνων, την Ήπειρο και την χώρα κατά την περίοδο 1971-2001. Η δημογραφική εξέλιξη του Νομού στην τριακονταετία 1971-2001, με βάση τις απογραφές της ΕΣΥΕ, σκιαγραφεί μια θετική εικόνα, καθώς ο πληθυσμός του Νομού σημείωσε τάσεις αύξησης, αν και αυξάνεται με χαμηλότερους ρυθμούς από το '80 και μετά. Κατά την περίοδο 1971-1981 το ποσοστό πληθυσμιακής αύξησης του Νομού Ιωαννίνων είναι διπλάσιο του αντιστοίχου ποσοστού της Ηπείρου και προσεγγίζει αυτό της Ελλάδας ενώ κατά τις δεκαετίες 1981-1991 και 1991-2001 ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού υπερέβαινε και αυτόν της χώρας.

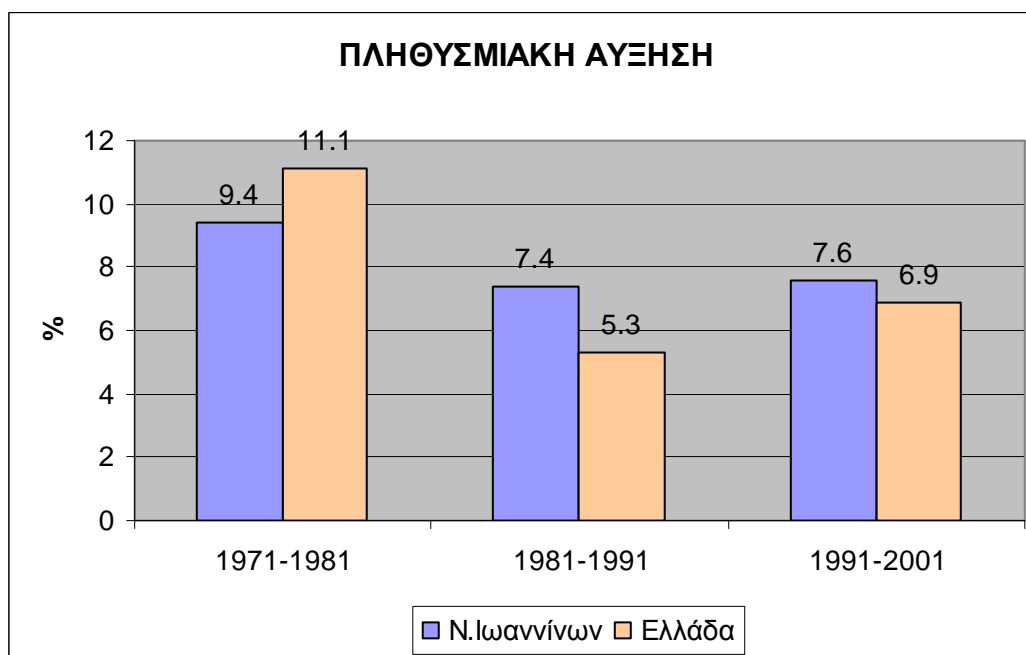
Πίνακας 3.2: Εξέλιξη πληθυσμού 1971-2001

ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΩΡΑ	Πληθυσμός				Μεταβολή (%)		
	1971	1981	1991	2001	81/71	91/81	01/91
Ν.ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	134.688	147.304	158.193	170.239	9,4	7,4	7,6
ΗΠΕΙΡΟΣ	310.334	324.541	339.728	353.820	4,6	4,7	4,1
ΕΛΛΑΔΑ	8.768.641	9.740.417	10.259.900	10.964.020	11,1	5,3	6,9

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφές Πληθυσμού αντιστοιχων ετών- Επεξεργασία στοιχείων

Οι ποσοστιαίες μεταβολές του πληθυσμού του Νομού Ιωαννίνων για τις περιόδους 1971-1981,1981-1991,1991-2001 σε σχέση με αυτές του πληθυσμού της χώρας απεικονίζονται στο Διάγραμμα 3.1.

Διάγραμμα 3.1: Ποσοστιαίες μεταβλητές πληθυσμού

3.3.2. Πληθυσμιακή πυκνότητα

Ο Νομός Ιωαννίνων και, γενικότερα, η Περιφέρεια Ηπείρου χαρακτηρίζονται, όπως φαίνεται από τα στοιχεία του Πίνακα 3.3, από μικρή πυκνότητα του πληθυσμού σε σχέση με την χώρα. Σημαντικός διαχρονικός σχετικός παράγοντας είναι η ορεινή γεωμορφολογία και επιπλέον, αλλά όχι ανεξάρτητος, παράγοντας είναι η πληθυσμιακή

αποψίλωση σε σημαντικό τμήμα του προηγούμενου αιώνα. Τέλος, η πληθυσμιακή αύξηση που παρατηρήθηκε κατά τις τελευταίες δεκαετίες, απορροφήθηκε κυρίως από το αστικό κέντρο της πόλης των Ιωαννίνων που επίσης σε κάποιο βαθμό λειτούργησε αποψιλωτικά για τις λοιπές περιοχές του Νομού.

Πίνακας 3.3: Πυκνότητα Πληθυσμού 1971-2001

ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΩΡΑ	Πυκνότητα Πληθυσμού (ανά χμ)			
	1971	1981	1991	2001
Ν.ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	27	30	32	34
ΗΠΕΙΡΟΣ	34	35	37	38
ΕΛΛΑΔΑ	67	74	78	83

Πηγή: Οι Νομοί της Ελλάδος, 2004

3.3.3. Φυσική κίνηση – Εισροή πληθυσμού

Στη δεκαετία του '90, η φυσική κίνηση του πληθυσμού (γεννήσεις-θάνατοι) ήταν αρνητική. Από -1 (υπεροχή γεννήσεων/1.000 κατοίκους) το 1997 εντάθηκε σε -1,7 το 2001 κυρίως λόγω μείωσης των γεννήσεων (Οι Νομοί της Ελλάδος, 2004). Η δυσμενής αυτή εξέλιξη οφείλεται στο σχετικά χαμηλό ποσοστό γόνιμων ηλικιών και στις τάσεις γήρανσης που παρουσιάζει ο νομός, πρόβλημα που αντιμετωπίζει όλη η Περιφέρεια, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα 3.4. Το 19,3% του πληθυσμού έχει ηλικία μεγαλύτερη των 65 ετών, σε σύγκριση με το 16,7% του συνόλου της χώρας. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το έτος 1991 ήταν 16% και 13,7% και αποδεικνύουν την διαχρονική επιδείνωση του προβλήματος (μέσα σε μια δεκαετία αύξηση σε απόλυτο αριθμό κατά 29,3% και σε ποσοστό κατά 16,8%). Σημαντική είναι και η μείωση του ποσοστού του πληθυσμού ηλικίας 0-14 ετών (σε απόλυτο αριθμό κατά 27,6% και σε ποσοστό κατά 27%). Αμφότερα τα προβλήματα (αύξηση των > 65 και ελάττωση των < 14) είναι εντονότερα από ότι συνολικά στην χώρα και η απόκλιση δείχνει τάσεις αύξησης με τον χρόνο.

Πίνακας 3.4: Ποσοστιαία Κατανομή Πληθυσμού κατά ομάδες ηλικιών

ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΩΡΑ	ΕΤΗ	ΟΜΑΔΕΣ ΗΛΙΚΙΩΝ		
		0-14	15-64	65+
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	2001	13,5	67,2	19,3
	1991	18,5	65,5	16,0
	1981	23,3	62,0	14,7
ΗΠΕΙΡΟΣ	2001	14,2	65,9	19,9
	1991	19,2	64,8	16,0
	1981	24,6	61,2	14,1
ΕΛΛΑΔΑ	2001	15,2	68,1	16,7
	1991	19,2	67,1	13,7
	1981	23,7	63,6	12,7

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων ΕΣΥΕ

Στον Πίνακα 3.5 παρατίθενται αναλυτικά στοιχεία κατανομής του πληθυσμού κατά φύλο και ομάδες ηλικιών.

Πίνακας 3.5: Πληθυσμός κατά φύλο και ομάδες ηλικιών (2001)

ΝΟΜΟΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΧΩΡΑ	ΑΝΔΡΕΣ					
	ΣΥΝΟΛΟ	0-14	15-29	30-44	45-64	65+
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	83.952	11.801	19.826	16.976	20.596	14.753
ΗΠΕΙΡΟΣ	176.113	25.959	38.108	35.992	44.568	31.486
ΕΛΛΑΔΑ	5.427.682	858.763	1.257.424	1.225.199	1.266.561	819.735
	ΓΥΝΑΙΚΕΣ					
Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	86.287	11.148	19.417	16.899	20.746	18.077
ΗΠΕΙΡΟΣ	177.707	24.270	36.215	34.081	44.339	38.802
ΕΛΛΑΔΑ	5.536.338	805.322	1.157.983	1.217.622	1.343.606	1.011.805

Πηγή: ΕΣΥΕ (Αναλυτικά στοιχεία απογραφής πληθυσμού 2001)

Η εισροή πληθυσμού (η διαφορά μεταξύ μετανάστευσης και παλιννόστησης, η οποία υπολογίζεται με έμμεσο τρόπο ως διαφορά μεταξύ πραγματικού και φυσικού πληθυσμού) ήταν θετική λόγω της παλιννόστησης ατόμων μέσης και μεγάλης ηλικίας κατά τη δεκαετία του '80, της εσωτερικής μετανάστευσης από τους λοιπούς Νομούς της Περιφέρειας Ηπείρου καθώς και της εισροής ξένων οικονομικών μεταναστών κατά τα επόμενα έτη. Ενδεικτικό είναι ότι στην απογραφή του 2001, στο νομό Ιωαννίνων απογράφηκαν 8.598 αλλοδαποί, αριθμός που αντιστοιχεί στο 5% του

πραγματικού πληθυσμού του Νομού Ιωαννίνων (όταν το αντίστοιχο ποσοστό για το σύνολο της χώρας είναι 7,3%) και στο 1,1% του συνολικού αριθμού των αλλοδαπών που απογράφηκαν στην Ελλάδα (797.091). Σημειωτέον ότι Αλβανική υπηκοότητα είχαν το 83,3% των αλλοδαπών του Νομού έναντι του 55,7% της χώρας. Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι το ποσοστό του πληθυσμού Αλβανικής υπηκοότητας για το νομό Ιωαννίνων είναι πρακτικά το ίδιο με αυτό της χώρας (4,2% έναντι 4,1%). Σχετικά με την τελευταία διαπίστωση σημειώνεται ότι παρ' ότι ο νομός Ιωαννίνων συνιστά φυσικό πέρασμα για τους μετανάστες από την Αλβανία ο πληθυσμός αυτός ανακατανέμεται γρήγορα, ελκυσόμενος από τα σημεία αυξημένης προσφοράς εργασίας (μεγαλουπόλεις και περιοχές έντονης γεωργικής δραστηριότητας). Εξακολουθεί βέβαια το ποσοστό των αλλοδαπών να είναι χαμηλότερο στο Νομό από τον μέσο της χώρας, το οποίο αποτελεί μία ένδειξη ότι η προσφορά εργασίας ακόμη και χαμηλής ή μηδενικής εξειδίκευσης στο Νομό είναι χαμηλότερη από την μέση προσφορά της χώρας. Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι η αύξηση του πληθυσμού του Νομού, ιδιαίτερα στη δεκαετία του '90, οφείλεται κατά κύριο λόγο στην εισροή πληθυσμού και ιδιαίτερα οικονομικών μεταναστών όπως προκύπτει και από τον Πίνακα 3.6.

Πίνακας 3.6: Φυσική κίνηση και Εισροή πληθυσμού Ν. Ιωαννίνων

Περίοδος	Φυσική κίνηση	Εισροή
1971-1980	7.694	4.922
1981-1990	2.640	2.640
1991-2000	-2.363	14.409

Πηγή: Γιωτίτσας, 2004

Λεπτομερέστερη εικόνα για τα πρόσφατα έτη δίνεται από τα εξής στοιχεία για την πενταετία 1998-2002: Φυσική κίνηση -1.393 (Γεννήσεις 6.564, Θάνατοι: 7.957), Εισροή: 5.034, Συνολική μεταβολή 3.641 ή αύξηση κατά 4,31%ο ανά έτος, έναντι 3,63 %ο της χώρας (Μ. Δρεττάκης, Καθημερινή, σ. 26, 31/10/04).

3.3.4. Εκπαιδευτικό επίπεδο

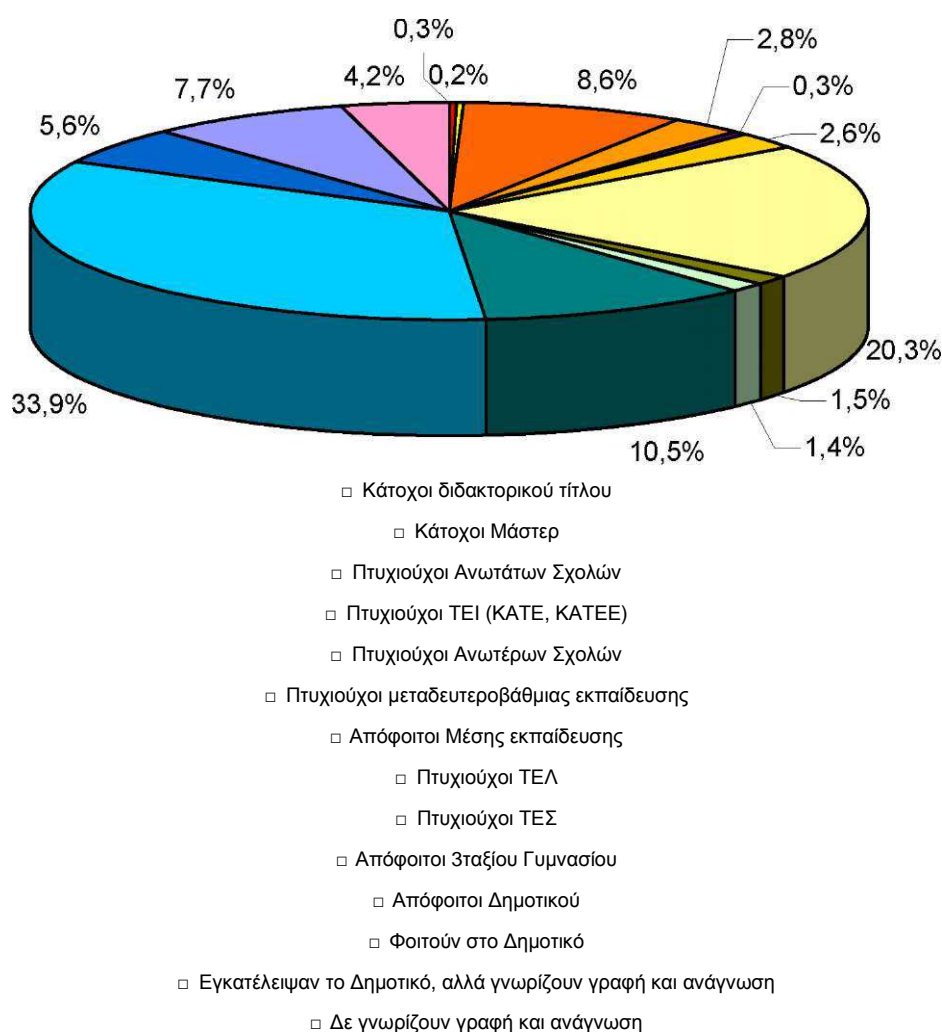
Μία πρώτη ματιά στο ποσοστό πληθυσμού με διδακτορικό τίτλο, Μάστερ, πτυχίο ΑΕΙ και πτυχίο ΤΕΙ (Διάγραμμα 3.2) δείχνει ότι η κατανομή για το Νομό Ιωαννίνων είναι πολύ κοντά στη μέση αντίστοιχη της χώρας για τα τρία από τα τέσσερα υψηλότερα

επίπεδα εκπαίδευσης, οπότε η σημαντική απόκλιση ειδικά για το δεύτερο επίπεδο (ποσοστό κατόχων Μάστερ ίσο με το 40% του μέσου της χώρας) ξενίζει μεν αλλά δεν έχει ιδιαίτερη σημασία. Περαιτέρω εξέταση δεδομένων υποδεικνύει ότι τα στοιχεία για το νομό υποκρύπτουν σημαντικές ιδιαιτερότητες. Ο απόλυτος αριθμός των κατόχων διδακτορικού τίτλου στο Νομό Ιωαννίνων είναι 500, δηλαδή περίπου ίσος με τον αριθμό των μελών ΔΕΠ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Παρότι δεν είναι γνωστό το ποσοστό των μελών ΔΕΠ του Πανεπιστημίου που απογράφεται στην πόλη των Ιωαννίνων, ένα σημαντικό ποσοστό τους διαμένει μόνιμα στα Ιωάννινα και ένα ενδεικτικό ελάχιστο όριο είναι τα μέλη ΔΕΠ των δύο ανώτερων βαθμίδων (Τακτικοί και Αναπληρωτές Καθηγητές, οι οποίοι είναι μέλη ΔΕΠ με μονιμότητα και, στην γενική περίπτωση, μόνιμη βάση τα Ιωάννινα). Τα μέλη αυτά συνιστούν περίπου το 1/3 του συνόλου των μελών ΔΕΠ του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Η τελευταία παρατήρηση δεν σημαίνει βεβαίως ότι πρέπει να αφαιρεθεί τουλάχιστον το 1/3 των κατόχων διδακτορικού τίτλου από το Νομό Ιωαννίνων. Υποδεικνύει όμως ότι ο νομός εμφανίζει ποσοστό κατόχων διδακτορικού τίτλου συγκρίσιμο με το μέσο επίπεδο της χώρας γιατί ένα σημαντικό ποσοστό των κατόχων αυτού του τίτλου συγκροτείται από το Πανεπιστήμιο, η λειτουργία του οποίου στην συγκεκριμένη περιοχή συνιστά επιλογή του κράτους. Επομένως το ποσοστό κατόχων διδακτορικού τίτλου δεν συνιστά αντανάκλαση της εγγενούς ικανότητας του Νομού να συγκρατεί ανθρώπους με υψηλή εξειδίκευση. Ενισχυτική του σχετικού συμπεράσματος είναι η εξέταση στοιχείων για το Νομό Θεσπρωτίας, ένα νομό της Ηπείρου χωρίς Πανεπιστήμιο: το ποσοστό κατόχων διδακτορικού τίτλου είναι 0.036%, δηλαδή μόλις το 12% αυτού του Νομού Ιωαννίνων ή της χώρας. Το ότι Θεσπρωτοί με ακαδημαϊκά προσόντα πιθανώς έχουν μετακινηθεί επιλεκτικά στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων λόγω γειννίας δεν επηρεάζει ιδιαίτερα το συμπέρασμα, αφού αν δεν υπήρχε το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων θα είχαν μετακινηθεί προς άλλα Πανεπιστήμια, άρα το ποσοστό κατόχων διδακτορικού τίτλου θα παρέμενε χαμηλό και ενδεικτικό ενός Νομού της Ηπείρου χωρίς Πανεπιστήμιο.

Όσον αφορά την κατοχή τίτλου Μάστερ, το ποσοστό του Νομού Ιωαννίνων είναι κατά πολύ χαμηλότερο του μέσου της χώρας, γιατί ο τίτλος αυτός συνδέεται λιγότερο στενά με εργασιακή σχέση με το Πανεπιστήμιο, ενώ πιθανώς παρουσιάζει αυξημένη ζήτηση στην ελεύθερη αγορά της Ελληνικής Πρωτεύουσας (1.03 τίτλοι ανά 100 κατοίκους στον Νομό Αττικής έναντι 0.5 του μέσου της χώρας). Η επιστροφή του ποσοστού -μετά το ελάχιστο που παρατηρείται για τους τίτλους Μάστερ- στα μέσα

επίπεδα της χώρας για τους εκπαιδευτικούς τίτλους επόμενης βαρύτητας (πτυχία ΑΕΙ και ΤΕΙ) σημαίνει ότι, τουλάχιστον σε πρώτη προσέγγιση, ο νομός έχει εγγενή ικανότητα να συγκρατεί κατόχους βασικού πτυχίου σε ποσοστό συγκρίσιμο με το μέσο της χώρας (αλλά, όπως προαναφέρθηκε, η σχετική εγγενής ικανότητα του Νομού είναι μικρότερη για άτομα με υψηλότερη εξειδίκευση). Δεδομένης της ιδιαιτερότητας των συμπερασμάτων σχετικά με την κατανομή πτυχίων θα ήταν σκόπιμη μία διεξοδική σχετική έρευνα πεδίου για την περαιτέρω εξέταση του θέματος.

Διάγραμμα 3.2: Εκπαιδευτικό επίπεδο πληθυσμού Ν. Ιωαννίνων

3.4. Οικονομικά χαρακτηριστικά

3.4.1. Εργατικό δυναμικό

Ο οικονομικά ενεργός και μη ενεργός πληθυσμός καθώς και η καταγεγραμμένη ανεργία του Ν.Ιωαννίνων και του συνόλου της χώρας για τα έτη 1981,1991 και 2001 παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.7.

Πίνακας 3.7: Οικονομικά ενεργός και μη ενεργός πληθυσμός Νομού Ιωαννίνων και συνόλου χώρας (1981-2001)

NOMOS ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	1981	1991	2001
Εργατικό δυναμικό	52.968	57.533	62.357
Απασχολούμενοι	50.222	50.997	54.496
Άνεργοι	2.746	6.536	7.861
Οικονομικά μη ενεργοί	69.335	81.322	84.918
% εργ. δυναμ. στον πληθυσμό	35,9	36,4	36,6
59, Ποσοστό Ανεργίας (%)	5,2	11,4	12,6
ΕΛΛΑΔΑ	1981	1991	2001
Εργατικό δυναμικό	3.543.797	3.886.157	4.615.470
Απασχολούμενοι	3.388.518	3.571.957	4.102.091
Άνεργοι	155.279	314.200	513.379
Οικονομικά μη ενεργοί	4.499.166	5.048.005	5.244.123
% εργ. δυναμ. στον πληθυσμό	36,4	37,9	42,1
Ποσοστό Ανεργίας (%)	4,4	8,1	11,1

Πηγή: ΚΕΠΕ (1995) για τα έτη 1981,1991/ ΕΣΥΕ, για το 2001

Σχετικά με την απασχολησιμότητα προκύπτουν τα εξής:

- Κατά την περίοδο 1981-2001, σημειώθηκε αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού η οποία αντικατόπτριζε την συνολική πληθυσμιακή αύξηση, ενώ το

ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού παρέμεινε, πρακτικά, σταθερό (35,9 έως 36,6 %).

- Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός του Νομού ανέρχεται το έτος 2001 σε 62.357 (36,6% του συνόλου του πληθυσμού) εκ των οποίων το 63% είναι άνδρες και το 37% γυναίκες και αποτελεί το 1,4% του συνολικού εργατικού δυναμικού της χώρας.
- Η ποσοστιαία κατανομή του οικονομικά ενεργού πληθυσμού κατά τομέα οικονομικής δραστηριότητας (όπως προκύπτει μετά την αφαίρεση των κλάδων 18 και 19 από το σύνολο και επανακανονικοποίηση των αποτελεσμάτων) είναι 13,3% στον πρωτογενή τομέα (κλάδοι 1-2), 23,2% στον δευτερογενή τομέα (κλάδοι 3-6) και 63,5% στον τριτογενή τομέα (κλάδοι 7-17).

3.4.2. Ζήτηση εργασίας – Απασχόληση

Η ζήτηση εργασίας συνιστά χαρακτηριστικό της αγοράς εργασίας που είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθεί, τουλάχιστον με ασφαλή τρόπο. Ως εκ τούτου στην παρούσα παράγραφο θα επιχειρηθεί η προσέγγιση της ζήτησης εργασίας στο Νομό Ιωαννίνων μέσω της καταγραφής στοιχείων που αφορούν την απασχόληση. Η κατά τομέα κατανομή της απασχόλησης για την περίοδο 1971-2001 και η κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας αναλυτική κατανομή των απασχολούμενων για το 2001 φαίνεται στους Πίνακες 3.8 και 3.9 αντίστοιχα.

Πίνακας 3.8: Ποσοστιαία κατανομή της Απασχόλησης κατά τομέα¹

Περιοχή-Τομέας	1971	1981	1991	2001
Ν.ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ	100,0	100,0	100,0	100,0
Πρωτογενής	54,5	33,6	22,6	13,3
Δευτερογενής	20,7	29,9	25,0	23,0
Τριτογενής	24,8	36,5	52,4	63,7
ΕΛΛΑΔΑ	100,0	100,0	100,0	100,0
Πρωτογενής	40,7	29,2	22,7	17,0
Δευτερογενής	26,8	30,5	27,0	22,5
Τριτογενής	32,5	40,3	50,3	60,5

Πηγή: ΚΕΠΕ (2001), ΕΣΥΕ

Πίνακας 3.9: Απασχολούμενοι στο Νομό Ιωαννίνων κατά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας (2001)

A/A	ΚΛΑΔΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ	%
1	Γεωργία, κτηνοτροφία, θήρα, δασοκομία	6.714	12,3
2	Αλιεία	129	0,2
3	Ορυχεία, λατομεία	198	0,4
4	Μεταποιητικές βιομηχανίες	5.347	9,8
5	Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος, φυσικού αερίου, νερού	435	0,8
6	Κατασκευές	5.795	10,6
7	Εμπόριο, επισκευές	7.359	13,5
8	Ξενοδοχεία, εστιατόρια	3.293	6,0
9	Μεταφορές, αποθήκευση, επικοινωνίες	2.565	4,7
10	Ενδιάμεσοι χρηματοπιστωτικοί Οργανισμοί	904	1,7

¹ Η κατανομή της δραστηριότητας σε πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή τομέα, γίνεται κατατάσσοντας τους κλάδους του Πίνακα 3.9 ως εξής: Πρωτογενής :1-2, Δευτερογενής: 3-6, Τριτογενής: 7-17.

11	Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις	2.212	4,1
12	Δημόσια διοίκηση και άμυνα, υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση	5.020	9,2
13	Εκπαίδευση	5.292	9,7
14	Υγεία και κοινωνική μέριμνα	4.088	7,5
15	Δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών	1.631	3,0
16	Ιδιωτικά νοικοκυριά που απασχολούν οικιακό προσωπικό	296	0,5
17	Ετερόδοκοι οργανισμοί και Όργανα	2	0,0
18	Δε δήλωσαν κλάδο οικονομικής δραστηριότητας	3.216	5,9
	ΣΥΝΟΛΑ	54.496	100,0

Για το 2001 η κατανομή απασχόλησης στους τρεις τομείς για το Νομό Ιωαννίνων είναι παρεμφερής με αυτή για όλη τη χώρα, ενώ για το 1971 υπήρχαν σημαντικές διαφορές και, ενδεικτικά, ο πρωτογενής τομέας απασχολούσε το 54,5% του πληθυσμού του Νομού έναντι του 40,7% της χώρας (Πίνακας 3.8). Αυτή η σύγκλιση της κατανομής ήταν παράλληλη της σύγκλισης του ΑΕΠ: το 1970-71 ο Νομός Ιωαννίνων είχε ΑΕΠ περί τα 2/3 αυτού της χώρας, ενώ το 2000-2001 είχε υπερβεί ελαφρά τα 9/10 της χώρας.

Πάντως, η εξέλιξη της απασχόλησης για το Νομό Ιωαννίνων για την περίοδο 1971-2001 είναι ποιοτικά παρεμφερής με αυτή για όλη την χώρα: Το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα φθίνει, αυτό των απασχολούμενων στον τριτογενή αυξάνεται, ενώ το ποσοστό για τον δευτερογενή τομέα παρουσιάζει ένα μέγιστο περί το 1981 (το ακριβές έτος του μέγιστου δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια γιατί οι απογραφές γίνονται ανά δεκαετία). Συγκεκριμένα:

- Το ποσοστό των απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα μειώνεται σημαντικά κατά την περίοδο 1971-2001 και από 54,5% που ήταν το 1971 περιορίστηκε στο 13,3% το 2001, το οποίο είναι κατά 21,8% χαμηλότερο από το αντίστοιχο του συνόλου της χώρας (17%).
- Το ποσοστό των απασχολούμενων στον δευτερογενή τομέα παρουσιάζει αύξηση στη δεκαετία του '80 και από 20,7% που ήταν το 1971 διαμορφώθηκε σε 29,9% το 1981 ενώ παρουσιάζει διαχρονική μείωση στη συνέχεια και από 25% το 1991,

περιορίζεται στο 23% το 2001, επίπεδα χαμηλότερα από τα αντίστοιχα για το σύνολο της χώρας (27% και 22,5% αντιστοίχως).

- Το ποσοστό των απασχολούμενων στον τριτογενή τομέα αυξάνεται θεαματικά διαχρονικά και από 24,8% το 1971 έφτασε στο 63,7% το 2001. Σημειωτέον ότι από το 1991 και μετά το ποσοστό αυτό είναι υψηλότερο από το αντίστοιχο για το σύνολο της χώρας.

3.4.3. Τομείς οικονομικής δραστηριότητας

3.4.3.1. Πρωτογενής Τομέας

Παρά το γεγονός ότι η συμβολή του πρωτογενή τομέα στην διαμόρφωση του ΑΕΠ μειώνεται σχεδόν μονότονα με τον χρόνο, εξακολουθεί να αποτελεί βασικό συντελεστή απασχόλησης, δημιουργίας εισοδημάτων και συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Η μορφολογία του εδάφους του Νομού (βλέπε Σχήμα 1) προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό τις δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν στον πρωτογενή τομέα. Η κατανομή των εκτάσεων, σε συνδυασμό με την ύπαρξη της λίμνης είχε ως αποτέλεσμα να αναπτυχθούν η γεωργία, η κτηνοτροφία και η λιμναία αλιεία.

Γεωργία

Στον Πίνακα 3.10 παρουσιάζονται τα κυριότερα γεωργικά προϊόντα που παράγονται στο νομό και προσδιορίζουν τόσο την ανάπτυξη όσο και τον προσανατολισμό της γεωργίας. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 3.10 τα κύρια εδάδιμα φυτικά προϊόντα στα οποία ειδικεύεται ο νομός είναι κατά σειρά τα γεώμηλα, οι τομάτες και ο σίτος. Ωστόσο, η γεωργική παραγωγή λειτουργεί στο μεγαλύτερο μέρος της ως υποστηρικτική δραστηριότητα της κτηνοτροφίας, με την παραγωγή κτηνοτροφικών φυτών.

Πίνακας 3.10: Παραγωγή Προϊόντων Πρωτογενούς Τομέα Ν. Ιωαννίνων (σε τόννους)

Προϊόντα	2000	2001
Καπνός	367	353
Σίτος	1.693	1.360
Εσπεριδοειδή	16	18
Μήλα	364	342
Ροδάκινα	329	309
Γεώμηλα	18.076	17.700
Τομάτες	3.981	5.184
Κρέας	34.132	33.710
Γάλα	61.354	52.508
Τυρί μαλακό	13.134	13.131
Τυρί σκληρό	2.143	2.196
Αυγά* (*σε χιλ. τεμάχια)	149.421	109.496

Πηγή: Η Ελληνική Οικονομία (1997) - Οι Νομοί της Ελλάδος (2004)

Τα κτηνοτροφικά φυτά κρίνονται πολύ μεγάλης σημασίας (και δυνατό να συσχετισθούν με την παράλληλη μεγάλη σημασία/έκταση της κτηνοτροφίας στο Νομό). Σχετικά σημαντικά είναι και τα βρώσιμα όσπρια (κατά βάση τα φασόλια) - βλέπε και πίνακα 3.11.

Πίνακας 3.11: Ποσοστό καλλιεργούμενων εκτάσεων Ν. Ιωαννίνων σε σχέση με την χώρα

ΠΡΟΪΟΝΤΑ	Καλ/νες εκτάσεις Ν. Ιωαννίνων/ Καλ/νες εκτάσεις Ελλάδας (σε στρέμματα) %
Σιτηρά για καρπό	0,57
Βρώσιμα όσπρια	1,53
Βιομηχανικά φυτά	0,02
Κτηνοτροφικά φυτά	4,90
Λαχανικά	0,55
Πεπονοειδή και Πατάτες	1,40
Εμπορικοί ανθόκηποι και θερμοκήπια	0,26

Πηγή: ΕΣΥΕ, Εκτάσεις 2002

Από τον Πίνακα 3.12 παρατηρούμε την διαχρονική μείωση της γεωργικής γης, γεγονός που υποδηλώνει την τάση εγκατάλειψης των δραστηριοτήτων που σχετίζονται με την άσκηση της γεωργίας και μια αυξητική τάση των αρδευόμενων εκτάσεων με

αποτέλεσμα ο δείκτης άρδευσης να αυξάνεται διαχρονικά, παραμένοντας όμως σε χαμηλότερα επίπεδα από τον αντίστοιχο δείκτη της περιφέρειας Ηπείρου, ο οποίος αυξάνεται με εντονότερους ρυθμούς (Χωροταξικό Σχέδιο Νομού Ιωαννίνων, 2001).

Πίνακας 3.12: Καλλιεργούμενες και Αρδευθείσες Εκτάσεις σε επίπεδο Νομού

Έτος	Σύνολο Καλλιεργειών (στρέμματα)	Αρδευθείσες Καλλιέργειες (στρέμματα)
1988	413.736	110.532
1989	412.521	105.257
1990	409.762	86.772
1991	399.226	100.758
1992	395.689	102.151
1993	386.219	98.363
1994	381.176	113.609
1995	377.850	115.252
1996	370.721	119.148
1997	367.528	113.844
1998	365.503	108.824
1999	330.036	115.570
2000	324.637	116.022
2001	257.392	114.605

Πηγή: Επιλογή, Η Ελληνική Οικονομία (1997) - Οι Νομοί της Ελλάδος για στοιχεία έως το 1992, Οι Νομοί της Ελλάδος (2002) για στοιχεία 1993-2001

Κτηνοτροφία και Αλιεία

Η κτηνοτροφία, και η ζωϊκή παραγωγή εν γένει, αποτελεί την σημαντικότερη δραστηριότητα του πρωτογενή τομέα. Βασίζεται κυρίως στην πτηνοτροφία, ενώ η αιγοπροβατοτροφία παρά το γεγονός ότι στηρίζεται στην ποιμενική εκμετάλλευσή της λόγω της γεωμορφολογίας του Νομού, παρουσιάζει φθίνουσα πορεία. Σημειωτέον ότι η κτηνοτροφική παραγωγή αποτελεί την βάση για την λειτουργία πολλών επιχειρήσεων του δευτερογενή τομέα και ορισμένων εναλλακτικών μορφών τουρισμού πχ. αγροτουρισμός.

Πίνακας 3.13: Εκμεταλλεύσεις και αριθμός ζώων κατά κατηγορία

ΖΩΑ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ		Εκμεταλλεύσεις	Κεφάλια
Βοοειδή	Σύνολο	467	13.745
	Θηλυκά	452	10.404
Προβατοειδή		6.250	349.750
Αιγοειδή		3.864	87.481
Χοιροειδή		149	35.345
Ίπποειδή και Όνοι		1.237	1.637
Κουνέλια		477	8.463
Πουλερικά		7.201	7.160.239
Κυψέλες μελισσών		396	14.014 (κυψέλες)

Πηγή: ΕΣΥΕ, Απογραφή Γεωργίας -Κτηνοτροφίας 1999/2000

Η κρεατοπαραγωγός πτηνοτροφία είναι πλήρως καθετοποιημένη, με ευρύ δίκτυο διανομών σε όλη την επικράτεια και ασκείται από δύο μεγάλες και σύγχρονες μονάδες, μία συνεταιριστική και μία ιδιωτική.

Στην ανοδική πορεία των μονάδων έπαιξαν σημαντικό ρόλο οι εξής παράγοντες:

- Οι παρεμβάσεις και τα κίνητρα της πολιτείας διαμέσου της ΑΤΕ, του ΥΠΕΘΟ και του Υπουργείου Γεωργίας.
- Τα κίνητρα και οι ενισχύσεις από διάφορα προγράμματα της ΕΕ.
- Η τεχνικοοικονομική στήριξη των εκμεταλλεύσεων από τον Πτηνοτροφικό Συνεταιρισμό Ιωαννίνων Πίνδος και από την ιδιωτική επιχείρηση 'Νιτσιάκος ΑΕ', η οποία είχε ως αποτέλεσμα την καθετοποίηση του συστήματος παραγωγής, διάθεσης, χρηματοδότησης, προμήθειας ζωοτροφών κ.λ.π.
- Η οικογενειακή μορφή των εκμεταλλεύσεων, η οποία συγκρατώντας το κόστος παραγωγής σε χαμηλά επίπεδα απέφερε σημαντικά κέρδη, μέρος των οποίων επενδύθηκε για εκσυγχρονισμό των επιχειρήσεων.
- Η στροφή των προτύπων διατροφής προς την κατανάλωση λευκών κρεάτων και ιδιαίτερα του κοτόπουλου, για λόγους υγείας και οικονομίας.
- Η παρασκευή νέων έτοιμων τυποποιημένων προϊόντων διατροφής από κοτόπουλο.
- Η διείσδυση στην αγορά της Αλβανίας.

Το επίπεδο οργάνωσης όλων των κατηγοριών πτηνοτροφικών μονάδων θεωρείται γενικά καλό. Ο σύγχρονος και αυτοματοποιημένος εξοπλισμός τους σε συνδυασμό με την πολύ καλή και ελεγχόμενη ποιότητα πτηνοτροφών, συμβάλλουν στο να επιτυγχάνεται υψηλή παραγωγή, εξαιρετικής ποιότητας. Γενικά, η πτηνοτροφία έχει σημαντική ανάπτυξη και θεωρείται από τους δυναμικότερους κλάδους του πρωτογενή τομέα.

Για τα λοιπά ζώα προκύπτει ότι το μέσο μέγεθος πολλών από τις σημαντικές εκμεταλλεύσεις είναι γενικά μικρό. Σημειωτέον ότι πολλοί φορείς όλων των προαναφερθεισών εκμεταλλεύσεων, λόγω του μεγέθους τους ασχολούνται παράλληλα και συμπληρωματικά με την γεωργία από την οποία εξασφαλίζουν το μεγαλύτερο μέρος των απαιτούμενων ζωοτροφών. Για την διατροφή των ζώων αξιοποιούνται επίσης και οι βοσκότοποι.

Μεταξύ 1991 και 1999-2000, σημαντική αλλαγή του μεγέθους των εγκαταστάσεων (περίπου 2,5 φορές μεγαλύτερο) παρατηρείται μόνον για τα βοοειδή, ενώ παράλληλα ο αριθμός των κεφαλιών έχει αυξηθεί αισθητά (κατά περίπου 55%) και ο αριθμός των εγκαταστάσεων περιοριστεί. Άρα, γενικώς, η βοοτροφία συστηματοποιείται και θάλλει προφανώς λόγω της αυξημένης ζήτησης γάλακτος από τις μεγάλες μονάδες επεξεργασίας γάλακτος και κυρίως την 'Δωδώνη Α.Ε', η οποία έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και συντήρηση της κτηνοτροφίας στο νομό και γενικότερα στην ΒΔ Ελλάδα. Το μεγαλύτερο μέρος του παραγόμενου γάλακτος μεταποιείται σε μαλακό τυρί, όπως φαίνεται από τον Πίνακα 3.10.

Στην περίπτωση των αιγοπροβάτων (= αιγοειδή και προβατοειδή) φθίνει τόσο ο αριθμός των εγκαταστάσεων όσο και ο συνολικός αριθμός κεφαλιών, ενώ η αύξηση του μεγέθους των εγκαταστάσεων είναι μικρή. Προβάλλει επομένως η ανάγκη για υποστήριξη του συγκεκριμένου υποκλάδου της κτηνοτροφίας που είναι μάλιστα κρίσιμος για την οικονομία του Νομού (αφού πχ σχετίζεται και με 'εμβληματικά' γαλακτοκομικά προϊόντα του Νομού, όπως η φέτα και το γιδοτύρι). Προφανώς όμως είναι δύσκολη η υποστήριξη του συγκεκριμένου υποκλάδου, αφού συνδέεται με ποιμενική ζωή και είναι ο προφανής πρώτος υποψήφιος για φθίνουσα πορεία, στα πλαίσια της συρρίκνωσης του πρωτογενούς τομέα που συνοδεύει την αύξηση του ΑΕΠ. Τα χοιροειδή εκτρέφονται σε μεγαλύτερες μονάδες, οι οποίες όμως παρουσιάζουν ελάττωση, κατά 26%, του μέσου μεγέθους τους (237 κεφάλια ανά μονάδα έναντι 322 για το 1991) και αύξηση του αριθμού τους (149 έναντι 116) με αποτέλεσμα ένα σχεδόν

στάσιμο αριθμό κεφαλιών με κατακερματισμό του σχετικού υποκλάδου. Ωστόσο η χοιροτροφία θεωρείται κλάδος του πρωτογενή τομέα με περιθώρια περαιτέρω ανάπτυξης υπό την προϋπόθεση της βελτίωσης του επιπέδου οργάνωσης, παραγωγής και διάθεσης.

Οι παράγοντες που μπορούν να συμβάλλουν στην ανάπτυξη της κτηνοτροφίας και στην βελτίωση της αποδοτικότητας είναι:

- Η περαιτέρω καθετοποίηση της παραγωγής.
- Η διεύρυνση του μεριδίου της αγοράς εκτός Νομού, περιφέρειας και Ελλάδας με βάση την υψηλή ποιότητα των κτηνοτροφικών προϊόντων.
- Η παραγωγή επώνυμων πιστοποιημένων προϊόντων με προστατευόμενη ονομασία προέλευσης (ΠΟΠ) και προστατευόμενη γεωγραφική ένδειξη (ΠΓΕ).
- Η ανάπτυξη βιολογικών εκτροφών και καλλιεργειών.
- Η αξιοποίηση των προσφερομένων ευκαιριών του Γ'ΚΠΣ για επενδύσεις, δημιουργία υποδομών, συγκράτηση του πληθυσμού και ενίσχυση της απασχόλησης.

Όσον αφορά την αλιεία, κατά τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκαν σημαντικά οι ιχθυοκαλλιέργειες στα εσωτερικά ύδατα του Νομού (Λίμνη Ιωαννίνων και ποταμοί Λούρος, Αώος, Βοϊδομάτης, Καλαμάς). Η κύρια μορφή ιχθυοκαλλιέργειας είναι η πεστροφοκαλλιέργεια και η καλλιέργεια κυπρινοειδών στην λίμνη Ιωαννίνων. Πολλές μονάδες διαθέτουν εκκολαπτήρια για την παραγωγή γόνου, ενώ οι υπόλοιπες καλύπτουν τις ανάγκες τους από τον υπάρχοντα ιχθυογεννητικό σταθμό Λούρου. Η πλειονότητα των λειτουργουσών μονάδων είναι μικρού μεγέθους, χαμηλού βαθμού οργάνωσης και μη καθετοποιημένης μορφής. Οι δυνατότητες ίδρυσης νέων μονάδων είναι περιορισμένες δεδομένου ότι οι κατάλληλες θέσεις εγκατάστασης έχουν σχεδόν εξαντληθεί.

Η αλιεία εσωτερικών υδάτων, σύμφωνα με στοιχεία του 2001, συμμετέχει κατά 0,6% στην Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία του πρωτογενούς τομέα. Το σύνολο της αλιευθείσας ποσότητας αλιευμάτων εσωτερικών υδάτων (πέστροφες, κυπρίνοι, ψάρια υφάλμυρων υδάτων, λοιπές κατηγορίες) για το 1999 ήταν το 10% του συνόλου της χώρας (2.120 έναντι 20.886 τόνων, αντίστοιχα) (ΕΣΥΕ, 2003 Γεωργική Στατιστική της Ελλάδος).

3.4.3.2. Δευτερογενής Τομέας

Ο δευτερογενής τομέας συμμετέχει με ποσοστό 17,1% στην διαμόρφωση του ΑΕΠ του Νομού. Οι παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη του δευτερογενή τομέα του Νομού συνοψίζονται στους εξής:

- Η γεωγραφική θέση του και η απομόνωση που συνεπάγεται, η οποία δρα ανασταλτικά ως προς την ανταγωνιστικότητα των παραγόμενων προϊόντων, λόγω του υψηλότερου κόστους παραγωγής τους και του υψηλότερου κόστους μεταφοράς των πρώτων υλών.
- Η σχέση του μεταποιητικού κλάδου με τον πρωτογενή τομέα, καθώς στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν ως πρώτη ύλη την παραγωγή του (π.χ. οι επιχειρήσεις του κλάδου τροφίμων/ ποτών και επίπλων), γεγονός που σημαίνει ότι η εξέλιξη του κλάδου συναρτάται με την εξέλιξη του πρωτογενή τομέα.
- Το μικρό μέγεθος των μονάδων και η χωρική κατανομή τους, καθώς σημειώνεται μεγάλη διασπορά μικρών, οικογενειακών κυρίως επιχειρήσεων, το μέγεθος των οποίων τις καθιστά μη ανταγωνιστικές και λειτουργεί αρνητικά στον εκσυγχρονισμό τους.

Ο κλάδος με την μεγαλύτερη συμμετοχή είναι αυτός των τροφίμων και ποτών με αξία πωλήσεων 146 εκατ. ευρώ το 2001 (www.elke.gr). Ενδεικτικά, ο νομός Ιωαννίνων είναι η 2η παραγωγός περιοχή τυριού της χώρας μετά τον νομό Τρικάλων με 9% της συνολικής παραγωγής και η 2η στην παραγωγή κρέατος με 7% της παραγωγής για το 2002 (Οι Νομοί της Ελλάδας, 2004).

Ορισμένες επιχειρήσεις των κλάδων παραγωγής γαλακτοκομικών προϊόντων, παραγωγής-επεξεργασίας κρέατος και εμφιάλωσης νερών κατέχουν σημαντικό μερίδιο της ελληνικής αγοράς ενώ παράλληλα αναπτύσσουν και έντονη εξαγωγική δραστηριότητα. Ενδεικτικά αναφέρονται:

- Οι γαλακτοβιομηχανίες 'ΔΩΔΩΝΗ ΑΕ', 'ΠΙΝΔΟΣ ΑΕ', 'ΗΠΕΙΡΟΣ ΑΕ'.
- Η μονάδα κρέατος ζώων, 'ΣΒΕΚΗ ΑΕ'.
- Οι μονάδες κρέατος πουλερικών, 'ΠΙΝΔΟΣ-Αγροτικός Πτηνοτροφικός Συνεταιρισμός Ιωαννίνων', 'Θ. Νιτσιάκος ΑΒΕΕ-Πτηνοτροφικές επιχειρήσεις'
- Οι μονάδες παραγωγής και εμφιάλωσης νερού, 'ΒΙΚΟΣ- Ηπειρωτική Βιομηχανία Εμφιαλώσεων ΑΕ', 'ΖΑΓΟΡΙ-Χήτος ΑΕ'.

Συνεπώς, πέραν της αξιοποίησης της ποιότητας των προϊόντων του πρωτογενή τομέα, ο δευτερογενής τομέας προσανατολίζεται στην κατασκευαστική δραστηριότητα. Η συντριπτική πλειονότητα των μονάδων είναι μικρομεσαίες και απευθύνονται στην τοπική αγορά του Νομού, με εξαίρεση τις προαναφερθείσες μεσαίες και μεγάλες επιχειρήσεις που απευθύνονται και σε άλλες αγορές της χώρας και του εξωτερικού.

3.4.3.3. Τριτογενής Τομέας

Ο τριτογενής τομέας συμβάλλει με το μεγαλύτερο ποσοστό στην διαμόρφωση του ΑΕΠ του Νομού (75,1%). Ο Νομός, και ιδιαίτερα η πόλη των Ιωαννίνων, παρουσιάζει έντονη εμπορική δραστηριότητα αφού αποτελεί το εμπορικό κέντρο ολόκληρης της Ηπείρου. Παρά το γεγονός ότι η γεωγραφική απομόνωση δυσχεραίνει την ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων, ο όγκος των συναλλαγών είναι αυξημένος. Η αγορά της γειτονικής Αλβανίας συνετέλεσε σημαντικά στην αύξηση των εμπορικών συναλλαγών, εκτιμάται δε ότι στο μέλλον θα υπάρξει περαιτέρω βελτίωση. Η ολοκλήρωση της Εγνατίας Οδού, η πιθανή σιδηροδρομική σύνδεση της Ηπείρου και η βελτίωση της οδικής και τελωνειακής σύνδεσης με την Αλβανία, αναμένεται να καταστήσουν τα Ιωάννινα ένα από τα σημαντικότερα εμπορευματικά κέντρα της χώρας.

Οι οικονομικές δραστηριότητες με την μεγαλύτερη συμβολή κατά κατηγορία σύμφωνα με στοιχεία της ΕΣΥΕΑ για Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία κατά τομέα και κλάδο (1995-2001) είναι:

- Χονδρικό και λιανικό εμπόριο-επισκευές (16,6%).
- Εκπαίδευση (12,7%) που οφείλεται στην λειτουργία του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και των ΑΤΕΙ Ηπείρου.
- Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα (9,7%) λόγω της λειτουργίας των δύο νοσοκομείων (Πανεπιστημιακού και Χατζηκώστα) και της υψηλής αναλογίας γιατρών ανά 1000 κατοίκους.
- Διαχείριση ακίνητης περιουσίας, εκμισθώσεις και επιχειρηματικές δραστηριότητες (8,5%), κατηγορία η οποία περιλαμβάνει μεταξύ άλλων την Πληροφορική και συναφείς δραστηριότητες καθώς και την Έρευνα και Ανάπτυξη (μέσω του Πανεπιστημίου).
- Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα, Υποχρεωτική κοινωνική ασφάλιση (8,4%) ,που οφείλεται στο γεγονός ότι η πόλη των Ιωαννίνων αποτελεί διοικητικό κέντρο όπου συγκεντρώνεται σημαντικός αριθμός κρατικών υπηρεσιών του δημοσίου και του ευρύτερου δημοσίου τομέα. Ακολουθούν οι δραστηριότητες των κατηγοριών: Μεταφορές Αποθήκευση & Επικοινωνίες (6,9%), Χρηματοπιστωτική διαμεσολάβηση (5,4%) και Ξενοδοχεία-Εστιατόρια (5%).

Τουρισμός-Αγροτικός τουρισμός

Η Ελλάδα συγκαταλέγεται μεταξύ των χωρών εκείνων που ο τουρισμός διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην οικονομική της μεγέθυνση, αφού αντιστοιχεί στο

15% του ΑΕΠ και στο 10% της συνολικής απασχόλησης κατατάσσοντας την Ελλάδα στη 15η θέση παγκοσμίως, όσον αφορά τις αφίξεις τουριστών και στη 10η θέση αναφορικά με τις εισπράξεις από τον τουρισμό (Σταύρου,2002) .

Παρά την σχετικά μικρή συμβολή του τουριστικού κλάδου στην διαμόρφωση του ΑΕΠ του Νομού είναι σημαντικό να γίνει μια εκτενέστερη αναφορά στον κλάδο αφενός λόγω της διαπίστωσης ότι οι προοπτικές ανάπτυξής του είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές και αφετέρου λόγω του ευρύτερου κοινωνικού οφέλους το οποίο δημιουργεί ο τουρισμός και ιδιαίτερα ο τουρισμός στον αγροτικό χώρο, ο οποίος αποτελεί και μια δραστηριότητα που ενισχύει τις συνθήκες διαφοροποίησης και πολυλειτουργικότητας του αγροτικού πληθυσμού. Ειδικότερα συμβάλλει στα εξής:

- Συγκράτηση του πληθυσμού μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων απασχόλησης.
- Βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και της ποιότητας ζωής στις απομακρυσμένες περιοχές.
- Δημιουργία συμπληρωματικού εισοδήματος του πρωτογενούς αλλά και των άλλων τομέων (αγροτουρισμός, οικοτουρισμός, τουρισμός περιπέτειας, σύνδεση της τοπικής παραγωγής των παραδοσιακών προϊόντων και των λοιπών υπηρεσιών με τον τουρισμό κλπ.).
- Ανάδειξη της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς.

Εκτός από θετικές οικονομικές επιπτώσεις, η ανάπτυξη του τουρισμού μπορεί να έχει αρνητικές επιδράσεις στον περιβάλλοντα τουριστικό χώρο, αν δεν ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα. Η καταστροφή των περιβαλλοντικών στοιχείων μιας υπό ανάπτυξη τουριστικής περιοχής από την ανεξέλεγκτη και αλόγιστη δράση της τουριστικής δραστηριότητας δυνατόν να οδηγήσει στην υποβάθμισή της ή και στην αναστολή της, προσωρινή ή οριστική. Κατά συνέπεια, η προστασία και διατήρηση του περιβάλλοντος μιας τουριστικής περιοχής αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση τόσο για την ανάπτυξη όσο και για την συνέχιση της τουριστικής δραστηριότητας. Ως εκ τούτου στο πλαίσιο της επιχειρούμενης τουριστικής ανάπτυξης, κρίνεται σκόπιμη η εφαρμογή μιας στρατηγικής για 'αειφόρο' ανάπτυξη του τουρισμού.

Οι κυριότεροι τουριστικοί προορισμοί του Νομού που παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον για το φυσικό ή /και πολιτισμικό τους περιβάλλον και δυνατόν να αποτελέσουν βασικό άξονα αναπτυξιακής δυναμικής και συγκράτησης του πληθυσμού είναι:

- Τα Ζαγοροχώρια, 40 περίπου παραδοσιακά χωριά με μοναδική αρχιτεκτονική οικισμών, γεφυρών και εκκλησιαστικών μνημείων, χτισμένα στην περιοχή των ορεινών συγκροτημάτων της Τύμφης, της Πίνδου και του Μιτσικελίου όπου κυριαρχούν οι φυσικοί πόροι (πυκνά δάση, απόκρημνες χαράδρες, κατάφυτες ρεματιές, ποτάμια, χείμαρροι και μικρές λίμνες) με σημαντικότερο τον Εθνικό Δρυμό της χαράδρας του Βίκου. Η περιοχή Ζαγορίου αντιστοιχεί περίπου στο ήμισυ της έκτασης του Νομού, ο δε πληθυσμός της παρουσίασε για μεγάλο διάστημα σημαντική πτωτική τάση (33% μεταξύ 1961 και 1991). Παρόλα αυτά επειδή η περιοχή τα τελευταία χρόνια έχει καταστεί ιδιαίτερα δημοφιλής τουριστικός προορισμός, προσελκύοντας όχι μόνον περιπατητές και φυσιολάτρες αλλά ευρύτερο φάσμα επισκεπτών, η διαρροή του πληθυσμού έχει ανακοπεί.
- Το Μέτσοβο, γραφική ορεινή κωμόπολη, χτισμένη στην οροσειρά της Πίνδου σε υψόμετρο 1.160 μ., με κύρια χαρακτηριστικά την τοπική παραδοσιακή αρχιτεκτονική, το απaráμιλλης ομορφιάς φυσικό περιβάλλον με τον εθνικό δρυμό Βάλια Κάλντα, τις χιονοδρομικές υποδομές, την παραγωγή πολλών τοπικών παραδοσιακών προϊόντων διατροφής, ποτών, ξύλου αλλά και την σημαντική πολιτιστική και συνεδριακή υποδομή.
- Η Κόνιτσα, όμορφη κωμόπολη με παραδοσιακό χρώμα όπου κυριαρχεί το θαυμάσιο φυσικό ανάγλυφο των βουνών και ποταμών της περιοχής και αναπτύσσονται μορφές εναλλακτικού τουρισμού (κανό-καγιάκ, ράφτινγκ, αλεξίπτωτο πλαγιάς, διάσχιση του φαραγγιού του Αώου, αναρρίχηση, ποδήλατο βουνού κ.ά).
- Τα Τζουμέρκα, μια από τις περιοχές που δεν έχει αξιοποιηθεί επαρκώς με κύρια χαρακτηριστικά τους ποτάμιους και ορεινούς φυσικούς σχηματισμούς, τις σημαντικές πέτρινες κατασκευές και τους παραδοσιακούς οικισμούς (Καλαρρύτες, Συρράκο κ.ά).
- Η περιοχή του ποταμού Καλαμά με σπάνιους φυσικούς, ιστορικούς και πολιτιστικούς πόρους, οι οποίοι είναι άγνωστοι στους περισσότερους και σε μεγάλο βαθμό αναξιοποίητοι.

Αλλά και η πόλη των Ιωαννίνων με το κάστρο και το ιστορικό κέντρο, την λίμνη Παμβώτιδα και το νησί της, το σπήλαιο Περάματος και την γειτονική Δωδώνη προσφέρει εναλλακτικές δυνατότητες στους επισκέπτες της που φτάνουν στην πόλη για εμπορικές δραστηριότητες, για συνέδρια, για λόγους υγείας ή για επιστημονικές δραστηριότητες και

συνεργασίες (με το Πανεπιστήμιο ή το Πανεπιστημιακό Νοσοκομείο) ώστε να συνδυάσουν την επίσκεψή τους με αναψυχή.

Αγροτουρισμός έχει επίσης αναπτυχθεί σε σημαντικό βαθμό στο Νομό Ιωαννίνων, από μικρές οικογενειακές ή συνεταιριστικές μονάδες, σε μη αστικούς χώρους, σε μια βάση συμπληρωματικότητας με την κύρια αγροτική δραστηριότητα και παράλληλα με τις οικοτουριστικές δραστηριότητες.

Ως εκ τούτου, χαρακτηρίζεται ως ήπια μορφή τουριστικής δραστηριότητας και αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα εναλλακτικής μορφής τουρισμού που συνδυάζεται με άλλες.

Οι κυριότεροι μηχανισμοί υποστήριξης του αγροτουρισμού ήταν και εξακολουθούν να είναι: οι αναπτυξιακοί κανονισμοί της Ε.Ε για την βελτίωση των διαρθρώσεων των γεωργικών εκμεταλλεύσεων (π.χ. 1257/99, 1698/05), η Κοινοτική Πρωτοβουλία Leader, τα ειδικά Προγράμματα του Υπουργείου Γεωργίας για την στήριξη νέων αγροτών, ο εθνικός αναπτυξιακός νόμος 2601/98, το ΠΕΠ Ηπείρου κλπ.

Οι ανωτέρω μηχανισμοί υποστήριξης συνετέλεσαν στην δημιουργία των απαραίτητων υποδομών (σε καταλύματα, τοπικά εργαστήρια, καταστήματα διάθεσης κλπ.) οι οποίες είναι συγκεντρωμένες γεωγραφικά κυρίως στις περιοχές Ζαγορίου και Κόνιτσας.

Αναμένεται η περαιτέρω ανάπτυξή του για τους ακόλουθους λόγους:

- Τα συγκριτικά πλεονεκτήματα του Νομού σε συνδυασμό με την διαφαινόμενη παγκόσμια τάση για ανάπτυξη του αγροτουρισμού.
- Κατά την περίοδο εφαρμογής του Δ'ΚΠΣ (2007-2013) εξακολουθούν να λειτουργούν οι υποστηρικτικοί μηχανισμοί για την ανάπτυξη της υπαίθρου και ιδιαίτερα των ορεινών όγκων όπου συνήθως αναπτύσσονται αγροτουριστικές δραστηριότητες.
- Η γεωργία και η κτηνοτροφία εξακολουθούν να αποτελούν την οικονομική βάση της υπαίθρου και πολλά προϊόντα παράγονται με παραδοσιακό τρόπο.
- Οι δυνατότητες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης να ενισχύσει την προσπάθεια ανάπτυξης του αγροτουρισμού π.χ.
 - δημιουργία των απαραίτητων αναπτυξιακών και κοινωνικών υποδομών
 - κατάρτιση, επιμόρφωση και ενημέρωση των τοπικών πληθυσμών
 - προβολής και διαφήμισης των τοπικών δραστηριοτήτων αγροτουρισμού κλπ.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η περιοχή έρευνας αποτελείται από δύο κοινότητες (Δημοτικά Διαμερίσματα), το Καλπάκι και το Κεφαλόβρυσο, που ανήκουν αντίστοιχα σε δύο δήμους, το δήμο Καλπακίου και το δήμο Άνω Πωγωνίου. Η στατιστική επεξεργασία δεδομένων των ερωτηματολογίων έδωσε τα αποτελέσματα που εκτίθενται στα επόμενα κεφάλαια.

4.1. Γενικά χαρακτηριστικά της αγροτικής οικογένειας

4.1.1. Χαρακτηριστικά αρχηγών αγροτικών εκμεταλλεύσεων

Στο σύνολο των 50 αγροτικών εκμεταλλεύσεων των περιοχών έρευνας το ποσοστό των ανδρών αρχηγών της εκμετάλλευσης είναι 52% πολύ χαμηλό σε σχέση με εκείνο που παρατηρούμε σε επίπεδο χώρας (75% περίπου). Αυτό συμβαίνει γιατί η πλειοψηφία των ανδρών απασχολούνται και σε εργασίες εκτός της εκμετάλλευσης ή είναι συνταξιούχοι και δηλώνουν τα στοιχεία της εκμετάλλευσης στο όνομα της γυναίκας τους προκειμένου να λάβει η οικογένεια την ενιαία ενίσχυση ή άλλες κρατικές ενισχύσεις. Τις περισσότερες φορές οι γυναίκες που δηλώνουν αρχηγοί δεν γνωρίζουν λεπτομέρειες για την εκμετάλλευση όπως διαπιστώθηκε από την επιτόπια έρευνα. Ουσιαστικά οι άνδρες ασχολούνται με την εκμετάλλευση, πλην ελάχιστων εξαιρέσεων όπου οι γυναίκες αναγκαστικά ανέλαβαν τα ηνία της αγροτικής εκμετάλλευσης π.χ. μετά το θάνατο του συζύγου τους. Ο χρόνος των γυναικών είναι ούτως ή άλλως περιορισμένος λόγω του πολλαπλού τους ρόλου στην οικογένεια (σύζυγος, μητέρα, νοικοκυρά, αγρότισσα κτλ.).

Πίνακας 4.1: Φύλο Αρχηγού εκμετάλλευσης.

		Συχνότητα	Έγκυρο Ποσοστό
	"Ανδρας"	26	52.0
	"Γυναίκα"	24	48.0
	Σύνολο	50	100.0

Πίνακας 4.2: Ηλικιακή κλάση του αρχηγού της εκμετάλλευσης

			Φύλο Αρχηγού		Σύνολο
			άνδρας	γυναίκα	
Ηλικία αρχηγού	μέχρι 30	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1
		% στο γενικό σύνολο	0.0	2.0	2.0%
	31-45	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	3	9
		% στο γενικό σύνολο	12.0	6.0	18.0%
	46-60	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	11	18
		% στο γενικό σύνολο	14.0	22.0	36.0%
	61 και άνω	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	13	9	22
		% στο γενικό σύνολο	26.0	18.0	44.0%
	Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	24	50
		% στο γενικό σύνολο	52.0	48.0	100.0%

Από τον πίνακα 4.2 βλέπουμε ότι η ηλικία του ήμισυ σχεδόν του πλήθους των αρχηγών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων είναι από 61 ετών και άνω (44% στο σύνολο) με κάπως καλύτερη την εικόνα για τις γυναίκες. Σε αυτήν την ηλικιακή κλάση συναντάμε περισσότερο άνδρες με σημαντικό ποσοστό 26% έναντι 18% των γυναικών στην ίδια κλάση. Τα αποτελέσματα αυτά μας δείχνουν ότι στις περιοχές της έρευνας μας (ορεινές περιοχές) οι περισσότεροι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων είναι ηλικιωμένοι, οι περισσότεροι συνταξιούχοι οι οποίοι διατηρούν κάποια μικρού μεγέθους εκμετάλλευση, συνήθως λιγιστά ζώα, για συμπληρωματικό εισόδημα. Επίσης ένα αξιοσημείωτο ποσοστό γυναικών 22% έναντι 14% των ανδρών, ηλικίας 46-60 ετών δηλώνουν αρχηγοί εκμετάλλευσης. Το ποσοστό αυτό των γυναικών φανερώνει ότι στις ηλικίες αυτές οι γυναίκες αναλαμβάνουν την αρχηγία προκειμένου οι σύζυγοι να μπορούν να ασχοληθούν και με άλλες δραστηριότητες, όπως προέκυψε από την επιτόπια έρευνα. Σε νεότερες ηλικίες οι γυναίκες δε δείχνουν ενδιαφέρον για τη γεωργία επαγγελματικά απλά βοηθούν τους συζύγους τους.

Πίνακας 4.3: Οικογενειακή κατάσταση του αρχηγού της εκμετάλλευσης

			Φύλο αρχηγού		Σύνολο
			Ανδρας	Γυναίκα	
Οικογενειακή κατάσταση Αρχηγού	άγαμος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	8	2	10
		% στο γενικό σύνολο	16.0	4.0	20.0%
	έγγαμος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	18	20	38
		% στο γενικό σύνολο	36.0	40.0	76.0%
	Χήρος/α	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	2	2
		% στο γενικό σύνολο	0.0	4.0	4.0%
Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	24	50	
	% στο γενικό σύνολο	52.0	48.0	100.0%	

Από τον πίνακα 4.3 βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων είναι έγγαμοι 76%. Ένα μικρό ποσοστό 4% αφορά αρχηγούς εκμεταλλεύσεων που έχουν χάσει το σύντροφό τους και αντιστοιχεί σε 2 γυναίκες αρχηγούς γεγονός που θεωρείται αναμενόμενο αφού οι άντρες έχουν γενικά μικρότερο μέσο όρο ζωής από τις γυναίκες οι οποίες συνήθως παντρεύονται μικρότερες. Παρατηρείται επίσης ότι μόλις 2 γυναίκες αρχηγοί είναι άγαμοι σε αντίθεση με τους άνδρες που το ποσοστό τους είναι πιο υψηλό 16%. Οι άγαμες γυναίκες δεν ασχολούνται με το γεωργικό επάγγελμα στο οποίο αυτές κάνουν χαρακτηριστικές εργασίες, ποικίλες κατηγορίες εργασιών που απαιτούν λεπτοδουλειά αλλά δεν ασχολούνται με μηχανικές και βαριές εργασίες (π.χ. όργωμα, ψεκασμούς, βόσκηση ζώων) που θεωρούνται ότι είναι ανδρικές, αποτρέποντας την άγαμη γυναίκα από την ανάληψη τους και συνεπώς και τη λειτουργία της εκμετάλλευσης.

Είναι γνωστό ότι οι αγρότες χαρακτηρίζονται από χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και έλλειψη επαγγελματικής εκπαίδευσης. Στην περιοχή έρευνας περίπου οι μισοί εκ των αρχηγών των εκμεταλλεύσεων είναι απόφοιτοι δημοτικού (23 άτομα), εκ των οποίων 10 άνδρες και 13 γυναίκες. Απόφοιτοι γυμνασίου είναι 11 άτομα εκ των οποίων 6 άνδρες και 5 γυναίκες, απόφοιτοι λυκείου είναι 7 άτομα ενώ απόφοιτοι ανώτερης/ανώτατης εκπαίδευσης μόλις 1 άνδρας. Ακόμα υπάρχουν και 8 άτομα τα οποία έχουν παντελή

έλλειψη τυπικής εκπαίδευσης και πιο συγκεκριμένα 5 άνδρες και 3 γυναίκες αρχηγοί εκμετάλλευσης.

Πίνακας 4.4: Μορφωτικό επίπεδο αρχηγού

			Φύλο Αρχηγού		Σύνολο
			Άνδρας	Γυναίκα	
Μορφωτικό επίπεδο αρχηγού	Καμία ή κάποιες τάξεις του δημοτικού	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	3	8
		% στο γενικό σύνολο	10.0	6.0	16.0%
	Απόφοιτος δημοτικού	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	13	23
		% στο γενικό σύνολο	20.0	26.0	46.0%
	Απόφοιτος γυμνασίου	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	5	11
		% στο γενικό σύνολο	12.0	10.0	22.0%
	Απόφοιτος λυκείου	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	4	3	7
		% στο γενικό σύνολο	8.0	6.0	14.0%
	Απόφοιτος ΑΕΙ/ΤΕΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	0	1
		% στο γενικό σύνολο	2.0	0.0	2.0%
	Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	24	50
		% στο γενικό σύνολο	52.0	48.0	100.0%

Όσον αφορά την επαγγελματική εκπαίδευση των αρχηγών σε γεωργικά θέματα αυτή αφορά αποκλειστικά γυναίκες αρχηγούς. Συγκεκριμένα 5 γυναίκες αρχηγοί εκμετάλλευσης έχουν παρακολουθήσει σεμινάρια γεωργικής κατεύθυνσης. Αυτά αφορούν κυρίως τη μελισσοκομία, την τυροκομία, την προβατοτροφία και την πτηνοτροφία και η διάρκειά τους κυμαίνεται από μερικές ημέρες έως 3 μήνες. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόνο μία αρχηγός εκμετάλλευσης θυμόταν ότι τα σεμινάρια μελισσοκομίας και τυροκομίας που είχε παρακολουθήσει είχαν διοργανωθεί από το πανεπιστήμιο Ιωαννίνων ενώ κανένας άλλος αρχηγός εκμετάλλευσης δεν θυμόταν ποιος διοργάνωσε τα σεμινάρια που είχε παρακολουθήσει μιας και τα περισσότερα είχαν γίνει πολλά χρόνια πριν.

Όσον αφορά τα υπόλοιπα μέλη της εκμετάλλευσης 1 τέκνο αρχηγού, άνδρας, απόφοιτος δημοτικού έχει αποφοιτήσει από τυροκομική σχολή την οποία παρακολούθησε για 2 χρόνια, 2 γυναίκες σύζυγοι αρχηγών έχουν παρακολουθήσει σεμινάρια μελισσοκομίας και πτηνοτροφίας αντίστοιχα ενώ η μητέρα ενός αρχηγού εκμετάλλευσης έχει παρακολουθήσει σεμινάριο μελισσοκομίας 15-20 ημερών όπως επίσης και μία ακόμη γυναίκα μέλος της ευρύτερης οικογένειας του αρχηγού εκμετάλλευσης η οποία απασχολείται σαν εποχιακή καθαρίστρια.

Από τα παραπάνω είναι φανερό ότι οι γυναίκες επέδειξαν μεγαλύτερο ζήλο στον τομέα επαγγελματικής-γεωργικής κατάρτισης. Αυτό συμβαίνει αφενός γιατί οι περισσότερες από τις εργασίες στις οποίες εκπαιδεύτηκαν ήταν συμπληρωματικές προς την κύρια δραστηριότητα της εκμετάλλευσης (μελισσοκομία, τυροκομία) και αφετέρου γιατί διαθέτουν περισσότερο χρόνο απ' ότι οι άνδρες γεωργοκτηνοτρόφοι και θέληση για να βοηθήσουν στη βελτίωση των οικονομικών της γεωργικής εκμετάλλευσης τους.

Το χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο σε συνδυασμό με την απουσία στοιχειώδους επαγγελματικής εκπαίδευσης δημιουργούν σοβαρά εμπόδια στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Οι αγρότες παρακολουθούν σεμινάρια κυρίως για λόγους επιδότησης και απόκτησης γνώσεων που θα χρησιμοποιήσουν για την παρασκευή προϊόντων για ιδιωτική χρήση (τυρί, γάλα κ.λ.π.) και όχι τόσο για τον εκσυγχρονισμό της εκμετάλλευσης τους.

Ο χαμηλός βαθμός επαγγελματικής-γεωργικής εκπαίδευσης στηρίζεται και στο γεγονός ότι στην ελληνική κοινωνία η αγροτική εκμετάλλευση μεταβιβάζεται από τους γονείς στα παιδιά .Ο νέος γνωρίζει ότι θα κληρονομήσει τη γη και δεν ενδιαφέρεται για την βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης του .Μετά την ανάληψη της αρχηγίας της γεωργικής εκμετάλλευσης πρωταρχικός στόχος του είναι η επίτευξη της οικονομικής ανεξαρτησίας και όχι η αναβάθμιση του μορφωτικού επιπέδου του.

Πίνακας 4.5: Κύρια απασχόληση του αρχηγού της εκμετάλλευσης

			Φύλο Αρχηγού		Σύνολο	
			Άνδρας	Γυναίκα		
Κύρια απασχόληση αρχηγού	Αγρότης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	16	15	31	
		% στο γενικό σύνολο	32.0	30.0	62.0%	
	Ιδ.Υπάλληλος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1	
		% στο γενικό σύνολο	0.0	2.0	2.0%	
	Δημ.Υπάλληλος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1	
		% στο γενικό σύνολο	0.0	2.0	2.0%	
	Συνταξιούχος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	6	16	
		% στο γενικό σύνολο	20.0	12.0	32.0%	
	Ελ.Επαγγελματίας	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1	
		% στο γενικό σύνολο	0.0	2.0	2.0%	
	Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	24	50
			% στο γενικό σύνολο	52.0	48.0	100.0%

Από τον πίνακα 4.5 βλέπουμε ότι στις δύο κοινότητες της έρευνάς μας το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος των αρχηγών εκμετάλλευσης δηλώνουν κατά κύριο επάγγελμα αγρότες (ποσοστό 62%). Επομένως στις ορεινές αυτές μειονεκτικές περιοχές η γεωργία εξακολουθεί να παίζει πρωταρχικό ρόλο στην απασχόληση και το εισόδημα για τους κατοίκους. Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό καλύπτουν και οι συνταξιούχοι, σε ποσοστό 32%, ενώ οι αρχηγοί εκμεταλλεύσεων που δηλώνουν τα υπόλοιπα επαγγέλματα του ιδιωτικού και δημόσιου υπαλλήλου καθώς και του ελεύθερου επαγγελματία είναι μόλις τρεις γυναίκες.

Πίνακας 4.6 Δευτερεύουσα απασχόληση Αρχηγού

		Φύλο Αρχηγού		Σύνολο	
		Ανδρας	Γυναίκα		
Δευτερεύουσα απασχόληση αρχηγού	Αγρότης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	11	8	19
		% στο γενικό σύνολο	50.0	36.4	86.4%
	Μεροκάματα εκτός εκμετάλλευσης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	0	1
		% στο γενικό σύνολο	4.5	0.0	4.5%
	Ελ.Επαγγελματίας	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	1	2
		% στο γενικό σύνολο	4.5	4.5	9.1%
Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	13	9	22	
	% στο γενικό σύνολο	59.1	40.9	100.0%	

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 4.6, η γεωργία αποτελεί την πηγή και της δευτερεύουσας απασχόλησης κυρίως για τους συνταξιούχους ηλικιωμένους αρχηγούς εκμετάλλευσης. Μόνο ένας άνδρας και μία γυναίκα είναι ελεύθεροι επαγγελματίες κατά δευτερεύουσα απασχόληση.

Πίνακας 4.7: Χρόνια ενασχόλησης με τη γεωργική εκμετάλλευση

	Συχνότητα	Ποσοστό
Κάτω από 5	1	2.0
6-10	4	8.0
11-15	7	14.0
16-20	5	10.0
Πάνω από 20	33	66.0
Σύνολο	50	100.0

Από τον πίνακα 4.7 προκύπτει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό αρχηγών αγροτικής εκμετάλλευσης (ποσοστό 66%) απάντησε ότι ασχολείται με τη γεωργική εκμετάλλευση πάνω από 20 χρόνια. Το υψηλό ποσοστό των πολύ ηλικιωμένων αρχηγών που διαπιστώθηκε νωρίτερα ερμηνεύει αυτή την παρατήρηση. Ένα ποσοστό 14% ασχολείται 11-15 χρόνια, ένα ποσοστό 10% 16-20 χρόνια και πολύ μικρά ποσοστά της τάξης των 8 και 2 % ασχολούνται 6-10 και κάτω από πέντε χρόνια αντίστοιχα.

4.1.2. Χαρακτηριστικά απασχόλησης συζύγου του αρχηγού της αγροτικής εκμετάλλευσης

Στην περιοχή έρευνας βρέθηκαν 38 αγροτικά νοικοκυριά στα οποία οι αρχηγοί τους είναι έγγαμοι (76% του συνόλου). Η κατανομή του φύλου του συζύγου του αρχηγού είναι 40% άνδρας και 36% γυναίκα.

Πίνακας 4.8: Φύλο συζύγου

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Άνδρας	20	40.0
	Γυναίκα	18	36.0
	Σύνολο	38	76.0
Missing	System	12	24.0
Σύνολο		50	100.0

Πίνακας 4.9: Κύρια απασχόληση συζύγου

			Φύλο συζύγου		Σύνολο	
			Άνδρας	Γυναίκα		
Κύρια απασχόληση συζύγου	Αγρότης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	5	10	
		% στο γενικό σύνολο	13.5	13.5	27.0%	
	Ιδ.Υπάλληλος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	3	0	3	
		% στο γενικό σύνολο	8.1	0.0	8.1%	
	Δημ.Υπάλληλος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1	
		% στο γενικό σύνολο	0.0	2.7	2.7%	
	Συνταξιούχος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	5	15	
		% στο γενικό σύνολο	27.0	13.5	40.5%	
	Οικιακά	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	5	5	
		% στο γενικό σύνολο	0.0	13.5	13.5%	
	Ελ.Επαγγελματίας	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	2	1	3	
		% στο γενικό σύνολο	5.4	2.7	8.1%	
	Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	20	17	37
			% στο γενικό σύνολο	54.1	45.9	100.0%

Όπως φαίνεται και από τον πίνακα 4.9 μεγάλη μερίδα των συζύγων των αρχηγών είναι συνταξιούχοι (40,5%) μεταξύ των οποίων οι άνδρες είναι διπλάσιοι των γυναικών (27%, 13,5% αντίστοιχα). Ποσοστό 13,5% είναι αγρότες, 8,1% ιδιωτικοί υπάλληλοι και 5,4% ελεύθεροι επαγγελματίες. Οι γυναίκες από την άλλη, σύζυγοι αρχηγών εκμετάλλευσης, δηλώνουν σε ίσα ποσοστά 13,5% τόσο αγρότες όσο και συνταξιούχοι και νοικοκυρές. Μόλις μία σύζυγος είναι δημόσιος υπάλληλος και μία ελεύθερος επαγγελματίας.

Προκύπτει λοιπόν ότι οι σύζυγοι συμβάλλουν με την κύρια απασχόλησή τους στην πολυαπασχόληση του νοικοκυριού, ειδικότερα οι άνδρες (5 άτομα) και σχεδόν καθόλου οι γυναίκες, οι οποίες στο σύνολό τους εξ εκείνων που εργάζονται (πλην μίας που είναι ελεύθερη επαγγελματίας) ασχολούνται με τη γεωργία.

Πίνακας 4.10: Δευτερεύουσα απασχόληση συζύγου

			Φύλο Συζύγου		Σύνολο
			Άνδρας	Γυναίκα	
Δευτερεύουσα Απασχόληση Συζύγου	Αγρότης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	14	5	19
		% στο γενικό σύνολο	66.7	23.8	90.5%
	Ελ.Επαγγελματίας	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	0	1
		% στο γενικό σύνολο	4.8	0.0	4.8%
	Μεροκάματα εκτός εκμετάλλευσης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	0	1
		% στο γενικό σύνολο	4.8	0.0	4.8%
	Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	16	5	21
		% στο γενικό σύνολο	76.2	23.8	100.0%

Όσον αφορά τη δευτερεύουσα απασχόληση η γεωργία αποτελεί την κύρια πηγή προσφοράς εργασίας. Το σύνολο των γυναικών συζύγων με δευτερεύουσα απασχόληση δήλωσε τη γεωργία καθώς και το μεγαλύτερο ποσοστό των ανδρών συζύγων αρχηγών εκμετάλλευσης.

4.1.3. Χαρακτηριστικά λοιπών μελών των αγροτικών νοικοκυριών.

Στην παρούσα έρευνα 37 από τα 50 νοικοκυριά απασχολούν από ένα έως τέσσερα μέλη στη γεωργική επιχείρηση. Τα μέλη της εκμετάλλευσης είναι κατά κύριο λόγο τα τέκνα του αρχηγού της εκμετάλλευσης με ηλικίες που κυμαίνονται κυρίως από 31-45 ετών. Κάποιοι είναι έγγαμοι και ζουν κάτω από τη στέγη των αρχηγών της εκμετάλλευσης μαζί με τις οικογένειες τους. Απασχολούνται τόσο στην αγροτική εκμετάλλευση όσο και σαν ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι. Κάποιοι είναι άνεργοι αλλά όλοι συγκατοικούν τρώγοντας στο ίδιο τραπέζι κυρίως για οικονομικούς λόγους. Ένας αριθμός μελών είναι ηλικιωμένοι γονείς των αρχηγών κυρίως συνταξιούχοι και υπάρχουν και λιγιστά παιδιά καθώς και φοιτητές. Το μορφωτικό επίπεδο των μελών είναι υψηλό καθώς τα περισσότερα μόνιμα μέλη είναι απόφοιτοι λυκείου και ανωτάτων σχολών (ΑΕΙ-ΤΕΙ).

4.2. Διαρθρωτικά χαρακτηριστικά των αγροτικών εκμεταλλεύσεων

Όπως παρατηρούμε από τους πίνακες 4.11- 4.13 και αναζητώντας το μέγεθος των αγροτικών εκμεταλλεύσεων στους δύο δήμους συνολικά βλέπουμε ότι ένα ποσοστό 52% των αγροτών έχει μικρού μεγέθους εκμετάλλευση 0-50 στρέμματα. Το 18% έχει μέσου μεγέθους εκμετάλλευση 51-100 στρέμματα ενώ ποσοστά 12% και 14% έχουν από 101-200 και πάνω από 200 στρέμματα αντίστοιχα. Η πλειοψηφία λοιπόν των ερωτηθέντων έχει μικρού μεγέθους εκμεταλλεύσεις έως 50 στρέμματα. Οι μεγαλύτερου μεγέθους εκμεταλλεύσεις εντοπίζονται στο Καλπάκι που είναι μεγαλύτερος δήμος και βρίσκεται πιο κοντά στην πρωτεύουσα του νομού τα Ιωάννινα. Το Κεφαλόβρυσο έχει μικρού μεγέθους γεωργικές εκμεταλλεύσεις γεγονός που δικαιολογείται και από το ανάγλυφο της περιοχής. Οι μικρές αυτές γεωργικές εκμεταλλεύσεις ανήκουν σε άτομα που ασχολούνται και με εξωγεωργικές απασχολήσεις ή σε άτομα μεγάλης ηλικίας.

Πίνακας 4.12: : Μέγεθος εκμετάλλευσης στο δήμο Καλπακίου

		Αριθμός εκμετ/σεων	Ποσοστό στο σύνολο (%)
ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ ΣΥΝΟΛΙΚΑ	<50	19	51.4
	51-100	7	18.9
	101-200	4	10.8
	>200	7	18.9
	ΣΥΝΟΛΟ	37	100.0

Πίνακας 4.13: : Μέγεθος εκμετάλλευσης στο δήμο Κεφαλόβρυσου

		Αριθμός εκμετ/σεων	Ποσοστό στο σύνολο (%)
ΣΤΡΕΜΜΑΤΑ ΣΥΝΟΛΙΚΑ	<50	7	53.8
	51-100	2	15.4
	101-200	2	15.4
	ΣΥΝΟΛΟ	11	84.6
Missing	System	2	15.4
ΣΥΝΟΛΟ		13	100.0

Πίνακας 4.14: Πηγές εισοδήματος με βάση τον παραγωγικό προσανατολισμό της γεωργικής εκμετάλλευσης

		Αριθμός αρχηγών	% στο σύνολο
	Μόνο από φυτική	1	2.0
	Μόνο από κτηνοτροφική	15	30.0
	Περισσότερο από φυτική	5	10.0
	Περισσότερο από κτηνοτροφική	29	58.0
	Σύνολο	50	100.0

Και οι δύο δήμοι είναι δήμοι που στηρίζονται περισσότερο στη ζωική παραγωγή όπως φαίνεται και από τον πίνακα 4.14. Ποσοστό 58% δηλώνει ότι το εισόδημά του προέρχεται περισσότερο από την κτηνοτροφική παραγωγή ενώ ποσοστό 30% έχει εισόδημα που προέρχεται μόνο από την κτηνοτροφική παραγωγή. Μια ανάλογη εκτίμηση προέκυψε επίσης για το σύνολο των εκμεταλλεύσεων του νομού όπως αναλύθηκε στην περιγραφή των χαρακτηριστικών του νομού.

4.3. Μορφές διαφοροποίησης στις κοινότητες της έρευνας

4.3.1. Διαφοροποίηση γεωργικής παραγωγής

Στην έρευνα που διεξήχθη το 60% των εκμεταλλεύσεων παρουσιάζει κάποιο είδος διαφοροποίησης των γεωργικών δραστηριοτήτων τους όπως φαίνεται και από τον πίνακα 4.15. Συγκεκριμένα 30 από τους 50 συνολικά ερωτηθέντες αρχηγούς εκμεταλλεύσεων διαφοροποιούν τη γεωργική τους παραγωγή.

Σύμφωνα με τον πίνακα 4.15, 23 από τις συνολικά 37 εκμεταλλεύσεις της έρευνας στο Καλπάκι διαφοροποιούν με κάποιο τρόπο τη γεωργική τους δραστηριότητα. Στο Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου 7 από τις συνολικά 13 εκμεταλλεύσεις της έρευνας παρουσιάζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης της παραγωγής τους.

Η διαφοροποίηση διακρίνεται σε τρεις κατηγορίες, τη διαφοροποίηση εμβάθυνσης (Deerpening), τη διαφοροποίηση διεύρυνσης (Broadening) και τη διαφοροποίηση αναδιοργάνωσης (Restructuring), οι οποίες έχουν αναλυθεί στο πρώτο θεωρητικό κομμάτι της παρούσας εργασίας.

Πίνακας 4.15 Διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή στις κοινότητες της έρευνας

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ	ΚΑΛΠΑΚΙ		ΚΕΦ/ΣΟ		ΣΥΝΟΛΟ	
	ΑΡ.ΕΚΜ/ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ	ΑΡ.ΕΚΜ/ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ	ΑΡ.ΕΚΜ/ΣΕΩΝ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΝΑΙ	23	62,2	7	53,8	30	60,0
ΟΧΙ	14	37,8	6	46,2	20	40,0
ΣΥΝΟΛΟ	37	100,0	13	100,0	50	100,0

4.3.2. Μορφές διαφοροποίησης στο Καλπάκι

Πιο συγκεκριμένα και όσον αφορά την διαφοροποίηση εμβάθυνσης στην κοινότητα Καλπακίου τόσο ο πρόεδρος της κοινότητας όσο και ο γιός του ασχολούνται με την πτηνοτροφία Ολοκληρωμένης Διαχείρισης. Μέσω προγραμμάτων του Agrocert διάρκειας 10 ετών έκαστο εκτρέφουν περί τα 27.000 πουλερικά πάχυνσης/κρεατοπαραγωγής τα οποία πουλάνε μετά στον έμπορο. Στο κομμάτι των δραστηριοτήτων αύξησης της προστιθέμενης αξίας των γεωργικών προϊόντων, 2 εκμεταλλεύσεις προχώρησαν στη μεταποίηση σταφυλιού σε κρασί στο σύνολο της παραγωγής και σε μία εκμετάλλευση γίνεται απευθείας πώληση του παραγόμενου τριφυλλιού όταν αυτό περισσεύει.

Στα πλαίσια της διαφοροποίησης διεύρυνσης στο Καλπάκι σημειώνεται αγροτουριστική δραστηριότητα από κάποιους κατόχους αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Πιο συγκεκριμένα λειτουργούν 2 ξενώνες οι οποίοι διαθέτουν και εστιατόριο-ταβέρνα. Ο πρώτος ξενώνας αριθμεί 14 κλίνες με περίπου 60 διανυκτερεύσεις ανά έτος και εστιατόριο με 50 τραπέζια. Ο δεύτερος ξενώνας ανήκει στην κατηγορία των ενοικιαζόμενων δωματίων και αριθμεί 10 κλίνες με περίπου 50 διανυκτερεύσεις ανά έτος. Και οι δύο ξενώνες λειτουργούν εδώ και δέκα χρόνια και απασχολούν το σύνολο των μελών της οικογένειας χωρίς να υπάρχουν μισθωτοί υπάλληλοι.

Όσον αφορά το κομμάτι της διαφοροποίησης αναδιοργάνωσης στο Καλπάκι αυτό αφορά αποκλειστικά το κομμάτι της πολυαπασχόλησης τόσο του αρχηγού όσο και των άλλων μελών της εκμετάλλευσης. Η βιωσιμότητα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων άρχισε να αντιμετωπίζει σημαντικά προβλήματα μετά τις αλλαγές της νέας ΚΑΠ και τις εξελίξεις στον αγροτικό τομέα τα τελευταία χρόνια. Μία λύση στο ζήτημα της επιβίωσης των εκμεταλλεύσεων αυτών αποτέλεσε η ενίσχυση της απασχόλησης των μελών των αγροτικών νοικοκυριών σε περισσότερες από μία εργασίες εντός και εκτός της οικογενειακής εκμετάλλευσης, δηλαδή της πολυαπασχόλησης. Έτσι το φαινόμενο απέκτησε μεγάλη σημασία για την απασχόληση του αγροτικού πληθυσμού. Όπως είδαμε και στις αρχές του κεφαλαίου στο κομμάτι της απασχόλησης του αρχηγού και των μελών της οικογενείας του η μορφή αυτή διαφοροποίησης είναι η πλέον συνήθης.

Όσον αφορά την πολυαπασχόληση του αρχηγού της εκμετάλλευσης ένας αρχηγός άνδρας απασχολείται σαν μισθωτός σε άλλες εκμεταλλεύσεις χρησιμοποιώντας τα δικά του μηχανήματα, ένας δεύτερος αρχηγός άνδρας εργάζεται σαν εποχιακός εργάτης στο εργοστάσιο κερμάτων που εδρεύει στο Κεφαλόβρυσο και ένας τρίτος δήλωσε ελεύθερος επαγγελματίας και πιο συγκεκριμένα ιδιοκτήτης αγροτουριστικού ξενώνα στο Καλπάκι. Οι γυναίκες αρχηγοί εκμετάλλευσης δύο στο σύνολό τους δήλωσαν η πρώτη δημόσιος υπάλληλος και η δεύτερη εποχιακή καθαρίστρια σε δημοτικό σχολείο.

Οι σύζυγοι των αρχηγών εκμεταλλεύσεων που πολυαπασχολούνται είναι στο σύνολό τους 4 και πρόκειται για έναν άνδρα σύζυγο αρχηγού που είναι δημόσιος υπάλληλος, δύο γυναίκες μόνιμες εργάτριες σε εργοστάσιο και μία γυναίκα ελεύθερη επαγγελματία, ιδιοκτήτρια ξενώνα.

Όσον αφορά την πολυαπασχόληση των άλλων μελών των νοικοκυριών της έρευνας πρόκειται για 32 άτομα στο σύνολό τους κυρίως τέκνα των αρχηγών της εκμετάλλευσης που απασχολούνται είτε σαν δημόσιοι υπάλληλοι (τέκνο άνδρας στρατιωτικός, τέκνο άνδρας καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τέκνα άνδρες αστυνομικοί, τέκνο άνδρας συνοριοφύλακας, τέκνα γυναίκες νοσηλεύτριες, φιλόλογοι) είτε σαν ιδιωτικοί υπάλληλοι (τέκνο άνδρας οδηγός λεωφορείου, μηχανικός αυτοκινήτων, υπάλληλος σε εργοστάσιο) και ένα τέκνο γυναίκα υπάλληλος σε φαρμακοβιομηχανία. Ακόμα υπάρχουν και κάποια τέκνα αρχηγών εκμετάλλευσης που είναι ελεύθεροι επαγγελματίες (ηλεκτρολόγος, κρεοπώλης κλπ). Τέλος μόνο δύο από τα άλλα μέλη των πολυδραστήριων νοικοκυριών και συγκεκριμένα δύο νύφες αρχηγών εργάζονται ως εποχιακή καθαρίστρια η μία και ιδιωτική υπάλληλος σε σούπερ μάρκετ η άλλη.

4.3.3. Μορφές διαφοροποίησης στο Κεφαλόβρυσο

Στο Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου η διαφοροποίηση εμβάθυνσης περιορίζεται σε 2 εκμεταλλεύσεις οι οποίες μεταποιούν το γάλα σε ποσοστό 20-30% της ίδιας παραγωγής σε τυρί και εν συνεχεία το πουλούν στο τυροκομείο. Διαφοροποίηση διεύρυνσης δεν σημειώνεται. Στο κομμάτι της διαφοροποίησης αναδιοργάνωσης μόνο μία αρχηγός εκμετάλλευσης γυναίκα πολυαπασχολείται σαν ελεύθερος επαγγελματίας και πιο συγκεκριμένα είναι ιδιοκτήτρια καφενείου. Όσον αφορά τους συζύγους αρχηγών εκμετάλλευσης πρόκειται πάλι για γυναίκες και συγκεκριμένα 2 ιδιωτικούς υπαλλήλους (η μία στο εργοστάσιο της Δωδώνης) και μία ελεύθερη επαγγελματίας ιδιοκτήτρια ξενώνα.

Τα υπόλοιπα μέλη των πολυδραστήριων νοικοκυριών είναι αποκλειστικά τέκνα των αρχηγών της εκμετάλλευσης και πιο συγκεκριμένα μία κόρη αρχηγού ιδιωτική υπάλληλος (γραφίστρια) και υιοί αρχηγών δημόσιοι υπάλληλοι (καθηγητής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αστυνομικοί τρία άτομα, ειδικός φρουρός) καθώς και υιοί αρχηγών ελεύθεροι επαγγελματίες (οδηγός ταξί και ηλεκτρολόγος).

Τα κίνητρα που οδήγησαν τόσο τους αρχηγούς της εκμετάλλευσης όσο και τα υπόλοιπα μέλη να ασκήσουν πρόσθετες δραστηριότητες πέρα της γεωργικής δίνονται στον πίνακα 4.16 και πρόκειται για την αύξηση εισοδήματος και τις κρατικές ενισχύσεις.

Πίνακας 4.16: Κίνητρα που οδήγησαν στις νέες δραστηριότητες

		Αρ.εκμ/σεων	Ποσοστό (%)
	Αύξηση εισοδήματος	4	8.0
	Ενισχύσεις και αύξηση εισοδήματος	7	14.0
	Σύνολο	11	22.0
Missing	System	39	78.0
Σύνολο		50	100.0

4.4. Ο ρόλος της Αγροτικής Πολιτικής / ΚΑΠ στη διαφοροποίηση των εκμεταλλεύσεων της περιοχής έρευνας

Οι πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης προσανατολίζονται σε στρατηγικές οι οποίες αποσκοπούν στην ενίσχυση των εισοδημάτων των αγροτικών νοικοκυριών μέσα από τη διαφοροποίηση της παραγωγικής τους βάσης και των οικονομικών τους δραστηριοτήτων. Η επίτευξη των παραπάνω γίνεται με την υλοποίηση προγραμμάτων διαρθρωτικού χαρακτήρα τα οποία στηρίζουν την παραγωγική δραστηριότητα των αγροτών και ταυτόχρονα εξυπηρετούν τους φιλοπεριβαλλοντικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτά τα προγράμματα χρηματοδοτούν μέτρα όπως τα Σχέδια Βελτίωσης, το πρόγραμμα των Νέων Αγροτών, τα γεωργοπεριβαλλοντικά προγράμματα (βιολογική γεωργία, κτηνοτροφία κλπ). Επίσης τα Ολοκληρωμένα Προγράμματα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ) και η πρωτοβουλία LEADER, καθώς και τα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ), που συμβάλλουν στη δημιουργία νέων ευκαιριών για την απασχόληση του αγροτικού πληθυσμού και την ενίσχυση του εισοδήματός του.

Πίνακας 4.17: Συμμετοχή σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα στο ΚΑΛΠΑΚΙ

		Αριθμός αρχηγών
	Σχέδια Βελτίωσης	3
	Νέοι Αγρότες	3
	Ολοκληρωμένη Γεωργία	1
	ΟΠΑΑΧ	1
Σύνολο		8

Στο δημοτικό διαμέρισμα Καλπακίου 8 από τους συνολικά 37 ερωτώμενους συμμετείχαν σε κάποιο από τα προγράμματα του πίνακα 4.17. Παρόλο που είναι έντονα ανεπτυγμένη η κτηνοτροφία δεν καταγράφηκαν εκμεταλλεύσεις που να συμμετέχουν στο πρόγραμμα βιολογικής κτηνοτροφίας ή σε άλλο πρόγραμμα ενίσχυσης ζωικού κεφαλαίου. Στο πρόγραμμα Νέων Αγροτών συμμετείχαν 3 ερωτώμενοι ενώ στα προγράμματα Ολοκληρωμένης Γεωργίας και ΟΠΑΑΧ από μόλις ένας.

Στο Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου μόλις ένας ερωτώμενος συμμετείχε σε Σχέδιο Βελτίωσης και ένας σε Πρόγραμμα Νέων Αγροτών.

Ειδικότερα τα σχέδια βελτίωσης αφορούσαν επενδύσεις σε μηχανήματα καθώς και αγορά γης και ζώων (Πίνακας 4.18).

Πίνακας 4.18: Είδος Επένδυσης στο Σχέδιο Βελτίωσης στο Καλπάκι

		Απαντήσεις		Ποσοστό στις υποθέσεις
		Αριθμός	Ποσοστό	
	Επένδυση σε Σπαρτική Μηχανή	2	33.3%	50.0%
	Επένδυση σε Αρδευτικό Σύστημα	2	33.3%	50.0%
	Αγορά Γής	1	16.7%	25.0%
	Αγορά Ζώων	1	16.7%	25.0%
Σύνολο		6	100.0%	150.0%

Όσον αφορά τα προγράμματα νέων αγροτών σε αυτό εντάχθηκαν τρεις παραγωγοί από το Καλπάκι. Τα προγράμματα ήταν δεκαετούς διάρκειας και αφορούσαν σε έναν παραγωγό ο οποίος εντάχθηκε με καλλιέργειες αραβοσίτου (60 στρέμματα) και αμπελιού (13 στρέμματα) καθώς και με πτηνοτροφία με 12.000 πτηνά πάχυνσης. Στους άλλους δύο παραγωγούς η ένταξη αφορούσε ζώα, πρόβατα (200 και 120 στον αριθμό). Στο Κεφαλόβρυσο στο πρόγραμμα νέων αγροτών εντάχθηκε ένας παραγωγός με πρόβατα, 150 στον αριθμό.

Στους πίνακες 4.19 και 4.20 βλέπουμε τη συμμετοχή των αγροτών στα προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα ανάλογα με το μέγεθος της εκμετάλλευσής τους καθώς και με το κατά πόσο διαφοροποιούν ή όχι τις παραγωγικές τους δραστηριότητες.

Πίνακας 4.19: Συμμετοχή σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα ανά μέγεθος εκμετάλλευσης

			Συμμετοχή σε προγράμματα		Σύνολο
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	
Μέγεθος εκμετάλλευσης σε στρέμματα	<50	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	26	26
		% στο γενικό σύνολο	0.0	54.2	54.2%
	51-100	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	8	9
		% στο γενικό σύνολο	2.1	16.7	18.8%
	101-200	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	3	3	6
		% στο γενικό σύνολο	6.2%	6.2%	12.5%
	>200	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	3	4	7
		% στο γενικό σύνολο	6.2%	8.3%	14.6%
	Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	41	48
		% στο γενικό σύνολο	14.6%	85.4%	100.0%

Η συμμετοχή σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα στο σύνολο των εκμεταλλεύσεων είναι ελάχιστη (ποσοστό 14,6%). Αυτή επικεντρώνεται στις εκμεταλλεύσεις μεγαλύτερων μεγεθών (μεγέθη από 50 στρέμματα και άνω). Το ίδιο ισχύει και για τη διαφοροποίηση αφού μόνο 14% του συνόλου των αγροτών που συμμετέχουν σε προγράμματα εμφανίζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης στην εκμετάλλευσή τους (Πίνακας 4.20).

Πίνακας 4.20: Συμμετοχή σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα ανάλογα με τη διαφοροποίηση της παραγωγής

			Συμμετοχή σε προγράμματα		Σύνολο
			ΝΑΙ	ΟΧΙ	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	3	27	30
		% στο γενικό σύνολο	6.0	54.0	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	4	16	20
		% στο γενικό σύνολο	8.0	32.0	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	43	50
		% στο γενικό σύνολο	14.0	86.0	100.0%

Πίνακας 4.21: Παρακίνηση από ενισχύσεις της ΚΑΠ

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Πάρα πολύ	2	4.0
	Αρκετά	5	10.0
	Λίγο	3	6.0
	Καθόλου	40	80.0
	Σύνολο	50	100.0

Οι ενισχύσεις της ΚΑΠ παρακίνησαν σε πολύ μικρό βαθμό τους αγρότες να διαφοροποιήσουν τις δραστηριότητες τους γεγονός που γίνεται φανερό και από τον πίνακα 4.21. Το μεγαλύτερο ποσοστό 80% στο σύνολο των ερωτηθέντων και στα δύο δημοτικά διαμερίσματα δεν παρακινήθηκε καθόλου προς διαφοροποίηση των αγροτικών του δραστηριοτήτων.

Οι λόγοι μη συμμετοχής των αγροτών σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα είναι ποικίλοι και παρατίθενται στον πίνακα 4.22. Οι κυριότεροι είναι η ηλικία (ποσοστό 16%) καθώς και η έλλειψη χρόνου και ενημέρωσης.

Είναι φυσικό ότι η αυξημένη ηλικία είναι ανασταλτικός παράγοντας δεδομένου ότι ο αγρότης δεν έχει όραμα επενδυτικών βελτιώσεων ιδιαίτερα και όταν δεν υπάρχει προοπτική διαδοχής της εκμετάλλευσης.

Η έλλειψη χρόνου και ενημέρωσης είναι επίσης σημαντικός παράγοντας που αποτρέπει τους αγρότες από το να συμμετάσχουν σε προγράμματα διαρθρωτικού

χαρακτήρα ιδιαίτερα για τους κτηνοτρόφους που είναι και το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών της έρευνας και οι οποίοι διαθέτουν ελάχιστο ελεύθερο χρόνο.

Πίνακας 4.22: Λόγοι μη συμμετοχής σε κάποιο πρόγραμμα διαρθρωτικού χαρακτήρα

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Έλλειψη χρόνου	5	10.0
	Χρεώνεται χωρίς να γνωρίζει το τελικό αποτέλεσμα	2	4.0
	Ηλικιωμένοι(συνταξιούχοι)	8	16.0
	Έλλειψη ενημέρωσης	5	10.0
	Δεν θέλουν να μπλέξουν	2	4.0
	Έχουν πολλές προϋποθέσεις	2	4.0
	Έλλειψη ενδιαφέροντος	4	8.0
	Οι διάδοχοι έχουν άλλη απασχόληση	4	8.0
	Απόρριψη της αίτησης	3	6.0
	Δεν θέλουν να μπλέξουν και δεν υπάρχει ενδιαφέρον	1	2.0
	Ηλικία και δεν θέλουν να μπλέξουν	1	2.0
	Ηλικία και απόρριψη της αίτησης	2	4.0
	Χρεώνεται χωρίς να γνωρίζει το τελικό αποτέλεσμα και ηλικία	1	2.0
	Έλλειψη διαδόχων	1	2.0
	Απασχόληση συζύγου σε άλλη εργασία	1	2.0
	ΣΥΝΟΛΟ	42	84.0
Missing	System	8	16.0
	ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Όλοι οι αρχηγοί σημείωσαν ότι αντιμετώπισαν προβλήματα κατά την υλοποίηση των προτάσεών τους στα πλαίσια κοινοτικού προγράμματος διαρθρωτικού χαρακτήρα. Σαν πιο σημαντικό πρόβλημα όλοι οι αγρότες δήλωσαν τη γραφειοκρατία σε ποσοστό 71,4% (Πίνακας 4.23). Σαν δεύτερο πιο σημαντικό θεώρησαν το συνδυασμό της γραφειοκρατίας και των χαμηλών επιδοτήσεων. Γενικά όλοι οι αγρότες πιστεύουν ότι είναι αναγκαία η απλοποίηση των διαδικασιών κατά την υλοποίηση ενός προγράμματος, η επίλυση των προβλημάτων της γραφειοκρατίας και η στήριξη από την πολιτεία

Πίνακας 4.23: Προβλήματα που αντιμετώπισαν οι αγρότες κατά τη συμμετοχή τους σε πρόγραμμα διαρθρωτικού χαρακτήρα

			Αυξανόμενος βαθμός σημαντικότητας από 1-3		
			1	2	3
Προβλήματα	Προετοιμασία φακέλου	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	0	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	14.3	0.0	14.3%
	Γραφειοκρατία	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	2	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	71.4	28.6	14.3%
	Χαμηλές επιδοτήσεις	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	2	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	0.0	28.6	14.3%
	Καθυστέρηση δόσεων	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	1	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	14.3	14.3	14.3%
	Απουσία υποστήριξης	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	0.0	14.3	14.3%
	Εγκλωβισμός σε δανειακές υποθέσεις	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	1	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	0.0	14.3	14.3%
	Δεσμεύσεις προγράμματος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	0	0	1
		% στο βαθμό σημαντικότητας	0.0	0.0	14.3%
	Σύνολο	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	7	7

Πίνακας 4.24: Ενημέρωση για τις εξελίξεις σχετικά με τον αγροτικό τομέα

	Συχνότητα	Ποσοστό
Πολύ συχνά	4	8.0
Αρκετά συχνά	11	22.0
Συχνά	7	14.0
Σπάνια	22	44.0
Σχεδόν ποτέ	6	12.0
Σύνολο	50	100.0

Στην πλειοψηφία τους (44%) οι αγρότες της έρευνάς μας σπάνια ενημερώνονται για τις εξελίξεις που αφορούν το επάγγελμά τους. Η ηλικία είναι και εδώ βασική αιτία. Αυτό συμβαίνει γιατί οι περισσότεροι είναι μεγάλης ηλικίας και συνταξιούχοι που θεωρούν ότι η εμπειρία τόσων χρόνων τους αρκεί και δεν έχουν επενδυτικά οράματα. Αυτό επιβεβαιώνει και ο πίνακας 4.25 που δείχνει ότι στην πλειοψηφία τους (44%) οι αγρότες που ερωτήθηκαν προτιμούν να συνεχίζουν με τον παλιό τρόπο την διαχείριση της εκμετάλλευσής τους εκτός και αν αναγκαστούν να εφαρμόσουν νέες μεθόδους.

Πίνακας 4.25: Στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο που εμφανίζεται στη γεωργία

	Συχνότητα	Ποσοστό
Φροντίζετε να μαθαίνετε, να δοκιμάζετε και να εφαρμόζετε πριν από άλλους παραγωγούς	11	22.0
Περιμένετε πρώτα να δοκιμάσουν αρκετοί και μετά δοκιμάζετε εσείς	17	34.0
Συνεχίζετε με τον παλιό τρόπο εκτός αν αναγκαστείτε να το εφαρμόσετε	22	44.0
ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Η πλειοψηφία των αγροτών (44%) διατηρεί τις παραδοσιακές μεθόδους στην εκμετάλλευση χωρίς να παίρνει το ρίσκο πρωτοποριακών δραστηριοτήτων που θα έχουν αβέβαια αποτελέσματα. Ο μόνος λόγος για τον οποίο θα ρίσκαρε να αναλάβει

νέες δραστηριότητες θα ήταν μέσω επιβολής μέτρων από την πολιτεία. Υπάρχει όμως και μία ικανοποιητική μερίδα αγροτών (22%) που δηλώνει ότι φροντίζει να ενημερώνεται και να δοκιμάζει πρωτοποριακές εφαρμογές. Το ποσοστό αυτό συμπίπτει απόλυτα με εκείνο των ατόμων που δηλώνουν ότι ενημερώνονται αρκετά και πολύ συχνά, του προηγούμενου πίνακα (Πίνακας 4.24). Αναμένει κανείς ότι πρόκειται για την μερίδα των νέων αγροτών με υψηλότερο επίσης επίπεδο εκπαίδευσης (βλέπε επίσης και πίνακες 4.2-4.4).

Πίνακας 4.26: Επηρεασμός της γεωργικής παραγωγής από την εφαρμογή της ενιαίας επιδότησης

		Συχνότητα	Ποσοστό
	ΝΑΙ	17	34.0
	ΟΧΙ	32	64.0
	ΣΥΝΟΛΟ	49	98.0
Missing	System	1	2.0
Σύνολο		50	100.0

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών (64%) δεν επηρεάστηκε από την εφαρμογή της ενιαίας επιδότησης και όπως έπραξε και νωρίτερα διατήρησε την φυτική και ζωική παραγωγή του. Ένα μικρό ποσοστό 34,7% έκαναν αλλαγές στις καλλιέργειες, μείωσαν την καλλιέργεια αραβοσίτου και αύξησαν τις καλλιέργειες τριφυλλιού, μηδικής και κριθαριού καθώς και επένδυσαν σε αγορά ζώων χωρίς όμως ουσιαστικά να επηρεάζονται από την ενιαία ενίσχυση.

4.5. Το μέλλον της εκμετάλλευσης – το μέλλον των πρόσθετων δραστηριοτήτων

Το μεγαλύτερο ποσοστό 70% σκοπεύει να αφήσει την εκμετάλλευση ως έχει ενώ ένα ποσοστό 30% των αγροτών σκοπεύει να κάνει επενδύσεις (Πίνακας 4.27). Όσον αφορά το είδος των επενδύσεων ένας αγρότης αρχηγός εκμετάλλευσης σκέφτεται να επενδύσει σε φωτοβολταϊκά, τρεις αγρότες θα ήθελαν να επενδύσουν σε αγορά μηχανημάτων και επέκταση εξοπλισμού, 2 αγρότες σκοπεύουν να εκσυγχρονίσουν τη μονάδα φυτικής παραγωγής και 8 τη μονάδα ζωικής παραγωγής. Ακόμα 4 αγρότες θα επιθυμούσαν να δημιουργήσουν αγροτουριστικά καταλύματα και μόλις 2 να επενδύσουν σε βιολογικές καλλιέργειες.

Πίνακας 4.27 Σχέδια για την εκμετάλλευση

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Θα την αφήσετε ως έχει	35	70.0
	Επενδύσεις για βελτίωση ή επέκταση	15	30.0
	Σύνολο	50	100.0

Στον πίνακα 4.28 που ακολουθεί βλέπουμε τις διαθέσεις των αγροτών για επενδύσεις ανάλογα με το αν διαφοροποιούν ή όχι την παραγωγή τους. Μια μεγαλύτερη αναλογία ατόμων που θα βελτιώσουν την εκμετάλλευσή τους παρατηρείται μεταξύ των διαφοροποιούντων.

Πίνακας 4.28 Σχέδια για την εκμετάλλευση ανάλογα με τη διαφοροποίηση παραγωγής

		Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα		ΣΥΝΟΛΟ
		ΝΑΙ	ΟΧΙ	
Τί σχέδια έχετε για την εκμετάλλευση	Θα την αφήσετε ως έχει	22	13	35
	Επενδύσεις για βελτίωση ή επέκταση	8	7	15
ΣΥΝΟΛΟ		30	20	50

Πίνακας 4.29 Σχέδια με βάση τις ενισχύσεις έως το 2013

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Θα προσπαθήσετε να μπείτε σε κάποιο πρόγραμμα	12	24.0
	Δεν σας ενδιαφέρει	28	56.0
	Δεν γνωρίζετε ακόμη	10	20.0
	ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Πώς όμως θα πραγματοποιήσουν τα επενδυτικά τους σχέδια οι αγρότες; Οι ενισχύσεις που θα δίνονται έως το 2013 για διάφορες δραστηριότητες στις γεωργικές

εκμεταλλεύσεις π.χ. βιολογικές καλλιέργειες, ολοκληρωμένη διαχείριση, αγροτουριστικά καταλύματα, φωτοβολταϊκά κτλ. αποτελούν ένα κινητήριο παράγοντα να μπουν σε σχετικά προγράμματα; Το μεγαλύτερο ποσοστό αγροτών έδειξε να μην ενδιαφέρεται (ποσοστό 56%). Ένα ποσοστό 24% θα προσπαθήσει να μπει σε κάποιο πρόγραμμα και ένα ποσοστό 20 % δεν γνωρίζει ακόμη. Εξετάζοντας τα στοιχεία αυτά σε σχέση με εκείνα των προηγούμενων δύο πινάκων φαίνεται ότι μία μικρή μερίδα αγροτών θα ανταποκριθεί στο δέλεαρ των προγραμμάτων της αγροτικής πολιτικής για νέες επενδυτικές πρωτοβουλίες. Ούτε το γεγονός της διαφοροποίησης φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση με βάση τα στοιχεία και του πίνακα 4.30.

Πίνακας 4.30 Σχέδια για τα προγράμματα έως το 2013 ανάλογα με τη διαφοροποίηση της παραγωγής

		Τί σχέδια έχετε για την εκμετάλλευσή σας			Σύνολο	
		Θα προσπαθήσετε να μπείτε σε κάποιο πρόγραμμα	Δεν σας ενδιαφέρει	Δέν γνωρίζετε ακόμη		
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	17	6	30
		% της διαφοροποίησης	23.3%	56.7%	20.0%	100.0%
		% των σχεδίων	58.3%	60.7%	60.0%	60.0%
		% του συνόλου	14.0%	34.0%	12.0%	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	11	4	20
		% της διαφοροποίησης	25.0%	55.0%	20.0%	100.0%
		% των σχεδίων	41.7%	39.3%	40.0%	40.0%
		% του συνόλου	10.0%	22.0%	8.0%	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	12	28	10	50
		% της διαφοροποίησης	24.0%	56.0%	20.0%	100.0%
		% των σχεδίων	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
		% του συνόλου	24.0%	56.0%	20.0%	100.0%

Εξετάζοντας το ζήτημα της διαδοχής της εκμετάλλευσης η εικόνα δεν φαίνεται απογοητευτική, αν υπολογίσουμε στη θετική πλευρά αυτή των 6 αγροτών με σίγουρο διάδοχο και εκείνους που λένε ότι ίσως υπάρξει διάδοχος στην εκμετάλλευσή τους.

Πίνακας 4.31 Διαδοχή αν έχετε αγόρια και κορίτσια

		Συχνότητα	Ποσοστό
	ΝΑΙ	6	12.0
	ΙΣΩΣ	16	32.0
	ΟΧΙ	8	16.0
	ΣΥΝΟΛΟ	30	60.0
Missing	System	20	40.0
Σύνολο		50	100.0

Ειδικότερα στις περιπτώσεις με σίγουρη διαδοχή, απο τους 30 ερωτώμενους που έχουν τόσο αγόρια όσο και κορίτσια 6 άτομα απάντησαν ότι τα τέκνα τους θα τους διαδεχθούν κυρίως τα αγόρια σε ποσοστό 22%, επιβεβαιώνοντας τις παρατηρήσεις περί προγραμματικής διαδοχής που συναντούμε στη βιβλιογραφία. (Πίνακας 4.32). Πρόκειται για 4 νέους αγρότες που ήδη ασχολούνται ενεργά με την οικογενειακή εκμετάλλευση, 3 νέους που είναι φοιτητές και 4 νέους που απασχολούνται ως ελεύθεροι επαγγελματίες.

Πίνακας 4.32 Διαδοχή Φύλο Παιδιού

		Συχνότητα	Ποσοστό
	ΑΓΟΡΙ	11	22.0
	ΚΟΡΙΤΣΙ	1	2.0
	ΣΥΝΟΛΟ	12	24.0
Missing	System	38	76.0
Σύνολο		50	100.0

4.6. Οικογενειακό εισόδημα

Το ύψος του οικογενειακού εισοδήματος αποτελεί προσωπικό δεδομένο των αγροτικών νοικοκυριών και σε ερωτήσεις σχετικά με αυτό οι αγρότες έδειξαν να είναι ιδιαίτερα επιφυλακτικοί στις απαντήσεις τους. Ο τρόπος διαμόρφωσης της συγκεκριμένης ερώτησης (βαθμός εξάρτησης από τη γεωργία) διευκόλυνε τη συμμετοχή τους στην απάντηση του ερωτήματος.

Πίνακας 4.33 Βαθμός εξάρτησης ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος από γεωργικές εργασίες

		Συχνότητα	Ποσοστό
Βαθμός εξάρτησης	<25%	7	14.0
	25-50%	19	38.0
	>50%	10	20.0
	100%	8	16.0
	Σύνολο	44	88.0
Missing	System	6	12.0
Σύνολο		50	100.0

Στην ερώτηση ποιός είναι ο βαθμός εξάρτησης του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος από γεωργικές εργασίες (συμπεριλαμβανομένης της διαφοροποίησης *deepening* π.χ. μεταποίησης) τα τελευταία τρία χρόνια, το μεγαλύτερο ποσοστό 38% δήλωσε βαθμό εξάρτησης 25-50%. Αν συνυπολογιστεί και το 14% εκείνων με συμβολή <25% τότε το μισό και πλέον των νοικοκυριών αποκομίζουν από τη γεωργία λιγότερο του μισού του οικογενειακού εισοδήματος. Το στοιχείο αυτό αναδεικνύει το ρόλο της διαφοροποίησης «αναδιοργάνωσης» ή της πολυαπασχόλησης που εκφράζει αυτή τη μορφή. Στην ερώτηση πώς χρησιμοποιείτε το εισόδημα που προκύπτει από πρόσθετες απασχολήσεις εκτός της καθαρά γεωργικής παραγωγής, το σύνολο των αγροτών απάντησε ότι επενδύει στην γεωργική εκμετάλλευση (πίνακας 4.34), κυρίως σε μηχανήματα και αγορά γης καθώς και ότι βελτιώνει το επίπεδο διαβίωσης. Η αγορά μηχανημάτων και γης αποτελούν για τους αγρότες της έρευνας τον κύριο στόχο, που αναδεικνύεται γενικότερα από τις έρευνες, ενώ άλλου τύπου επενδύσεις θεωρούνται λιγότερο επιθυμητές.

Πίνακας 4.34 Χρησιμοποίηση εισοδήματος από τις πρόσθετες απασχολήσεις

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Επένδυση στη γεωργική εκμετάλλευση	8	16.0
	Βελτίωση επιπέδου ζωής	8	16.0
	Επενδύσεις & βελτίωση ζωής	2	4.0
	ΣΥΝΟΛΟ	18	36.0
Missing	System	32	64.0
Σύνολο		50	100.0

Πίνακας 4.35 Θα εγκαταλείπατε την πρόσθετη απασχόληση αν το εισόδημα από τη γεωργική εκμετάλλευση αντιστοιχούσε στο εισόδημα και από τις δύο εργασίες

		Συχνότητα	Ποσοστό	Έγκυρο ποσοστό
	ΝΑΙ	5	9.8	71.4
	ΟΧΙ	2	3.9	28.6
	Σύνολο	7	13.7	100.0
Missing	System	44	86.3	
Total		51	100.0	

Στην ερώτηση αν θα εγκατέλειπαν την πρόσθετη απασχόληση σε περίπτωση που το γεωργικό εισόδημα αντιστοιχούσε στο εισόδημα που κερδίζουν οι αγρότες και από τις δύο εργασίες το μεγαλύτερο ποσοστό των αρχηγών 71,4 % απάντησε ναι. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι αναγκάζονται να αναζητήσουν πρόσθετη απασχόληση για καθαρά βιοποριστικούς λόγους, ενώ προτιμούν να ασχολούνται με το γεωργικό επάγγελμα. Δεν είναι λίγοι όμως και εκείνοι (28,6%) που δεν θα εγκατέλειπαν την πρόσθετη απασχόληση. Λόγοι «κοινωνικής αποδοχής» σε ένα επάγγελμα κατά τη γνώμη τους πιο καταξιωμένο από το γεωργικό ή «ικανοποίησης» από την πρόσθετη απασχόληση παίζουν εδώ σημαντικό ρόλο.

Πίνακας 4.36 Ετήσιο συνολικό οικογενειακό εισόδημα

	Συχνότητα	Ποσοστό
<10000euro	10	20.0
10000-20000 euro	20	40.0
20001-30000 euro	15	30.0
>30000euro	5	10.0
ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 4.36 η πλειονότητα των νοικοκυριών αποκομίζει χαμηλό οικογενειακό εισόδημα. Το 60% δήλωσε εισοδήματα μικρότερα των 20000 ευρώ. Ένα ποσοστό 30% δήλωσε εισόδημα 20000-30000 ευρώ και ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 10% δήλωσε εισόδημα άνω των 30000 ευρώ. Ένα στα πέντε νοικοκυριά συγκεντρώνει μόλις μέχρι 10000 ευρώ οικογενειακό εισόδημα.

Πίνακας 4.37 Ετήσιο συνολικό γεωργικό εισόδημα

	Συχνότητα	Ποσοστό
<10000euro	31	62.0
10000-20000euro	12	24.0
20001-30000euro	6	12.0
>30000euro	1	2.0
Σύνολο	50	100.0

Το ύψος του γεωργικού εισοδήματος κατά συνέπεια κυμαίνεται σε ακόμη χαμηλότερα επίπεδα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών δήλωσε γεωργικό εισόδημα κάτω από 10000 ευρώ, ποσοστό 62% .Το 24% δήλωσε ότι το εισόδημά του κυμαίνεται από 10000-20000 ευρώ, ποσοστό 12% γεωργικό εισόδημα 20000-30000 και ένα μικρό ποσοστό της τάξης του 2% δήλωσε ότι έχει γεωργικό εισόδημα πάνω από 30000 ευρώ.

Τα αποτελέσματα αυτά σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα του ετήσιου συνολικού εισοδήματος φανερώνουν και τη σημασία του φαινομένου της πολυαπασχόλησης για τα αγροτικά νοικοκυριά.

4.7. Απόψεις των αγροτών για το ρόλο της Διαφοροποίησης- Πολυλειτουργικότητας της γεωργίας και για την εικόνα της υπαίθρου

Στην τελευταία ενότητα του ερωτηματολογίου της έρευνας οι αγρότες-αρχηγοί εκμετάλλευσης απάντησαν σε ερωτήσεις που αφορούν τους νέους ρόλους που καλείται να διαδραματίσει η γεωργία με χρήση πρακτικών πιο φιλικών προς το περιβάλλον καθώς και παραγωγή πιο υγιεινών και ασφαλών τροφίμων. Τους ζητήθηκε επίσης να εκφράσουν την άποψή τους για την ικανοποίησή τους ή μη από τη ζωή στην ύπαιθρο.

Πίνακας 4.38 Πόσο συμμαρρίζετε την άποψη ότι οι αγρότες πρέπει να εφαρμόζουν πρακτικές πιο φιλικές προς το περιβάλλον

	Συχνότητα	Ποσοστό
Πάρα πολύ	14	28.0
Πολύ	22	44.0
Μέτρια	10	20.0
Λίγο	2	4.0
Ελάχιστα	2	4.0
ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτώμενων συμμαρρίζεται πολύ έως πάρα πολύ την άποψη για εφαρμογή πρακτικών πιο φιλικών προς το περιβάλλον (Ποσοστό 72%) δίνοντας έμφαση στη διατήρηση της βιοποικιλότητας και την άσκηση γεωργίας χωρίς πολλά αγροχημικά, βαριά μηχανήματα και μονοκαλλιέργειες που επιβαρύνουν το περιβάλλον. (Πίνακας 4.38). Ωστόσο είναι αρκετά μεγάλη η αναλογία αγροτών με μέτρια ή και έως ελάχιστη συμφωνία με την άποψη περί φιλικών προς το περιβάλλον πρακτικών από τον αγροτικό κόσμο. Αυτό σημαίνει ότι οι αγρότες πρέπει να

ενημερωθούν, να εκπαιδευθούν και να πειστούν ότι αυτές οι πρακτικές είναι αναγκαίες όχι μόνο για το περιβάλλον ως αφηρημένο γεγονός αλλά και για τους ίδιους και τη ζωή των διαδόχων τους στο χώρο τους. Ακόμη και από την προηγούμενη απάντηση των αγροτών μια μερίδα τους εκφράζει θετική άποψη επειδή δεν θέλει ενώπιον του συνεντευκτή να εκφράσει μη περιβαλλοντική συνείδηση. Υπάρχει δηλαδή κενό και περιθώριο για ενημέρωση των αγροτών. Όσον αφορά τα κίνητρα που θα ωθούσαν τους αγρότες συμμετέχοντες στην έρευνα σε νέες πολυλειτουργικές δραστηριότητες οι οποίες προωθούνται από την Κοινή Αγροτική Πολιτική ως πιο σημαντικό δηλώθηκε η αύξηση εισοδήματος με ποσοστό 87,5%. Το εισόδημα δεν παύει να είναι σημαντικός παράγοντας για την επένδυση σε νέες δραστηριότητες και η εξασφάλισή του πρωταρχικός παράγοντας για σχετικές επενδύσεις. Διαφαίνεται εδώ μία άκρως «οικονομίστικη», ατομικά ωφελιμιστική άποψη των αγροτών που παραπέμπει και στη μεγάλη σημασία που δίνουν στις εισοδηματικές ενισχύσεις (επιδοτήσεις). Ακολουθεί όπως είναι αναμενόμενο η παραγωγή πιο υγιεινών/ασφαλών τροφίμων. (Πίνακας 4.39)

Πίνακας 4.39 Κίνητρα παρακίνησης προς νέες δραστηριότητες

			Βαθμός σημαντικότητας			Σύνολο	
			1	2	3		
ΚΙΝΗΤΡΑ	Αύξηση εισοδήματος	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	6	6	18	
		% των κινήτρων	33.3%	33.3%	33.3%		
		% της σημαντικότητας	85.7%	85.7%	85.7%		
		% του συνόλου	28.6%	28.6%	28.6%	85.7%	
	Παραγωγή πιο υγιεινών/ασφαλών τροφίμων	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	1	1	1	3	
		% των κινήτρων	33.3%	33.3%	33.3%		
		% της σημαντικότητας	14.3%	14.3%	14.3%		
		% του συνολού	4.8%	4.8%	4.8%	14.3%	
	Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	7	7	21
			% του συνόλου	33.3%	33.3%	33.3%	100.0%

Οι αγρότες επιδεικνύουν μια κατ'αρχήν επιφυλακτική στάση ως προς τη δυνατότητα των νέων δραστηριοτήτων να συγκρατήσουν νέους ανθρώπους στην ύπαιθρο. Γενικότερα δεν διαβλέπουν προοπτικές σε εργασίες που σχετίζονται με το γεωργικό επάγγελμα.(Πίνακας 4.40)

Πίνακας 4.40 Οι νέες δραστηριότητες μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες συγκράτησης πληθυσμού στην ύπαιθρο

		Συχνότητα	Ποσοστό
	Πάρα πολύ	11	22.0
	Πολύ	5	10.0
	Αρκετά	10	20.0
	Λίγο	18	36.0
	Καθόλου	6	12.0
	ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Το 48% απάντησε ότι οι νέες δραστηριότητες λίγο ή καθόλου μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο. Θεωρούν ότι τα προβλήματα σε αυτές τις ορεινές και μειονεκτικές περιοχές είναι πολλά. Ωστόσο μια αισιόδοξη άποψη διατυπώνεται από τους υπόλοιπους μισούς περίπου, μεταξύ των οποίων το 22% είναι έως πάρα πολύ θετικό ως προς τη θέση του ερωτήματος.

Μια καλή εικόνα ως προς τις προοπτικές των νέων να απασχοληθούν στην ύπαιθρο και τη γεωργία με βάση τις νέες προοπτικές για την αξιοποίηση της τοπικής παράδοσης και των δεξιοτήτων των ατόμων, προκύπτει από τις απαντήσεις που φαίνονται στον πίνακα 4.41. Σχεδόν οι μισοί (48%) εκφράζονται θετικά στο σχετικό ερώτημα εστιάζοντας όμως στην κρατική στήριξη απαραίτητως ανακαλώντας στη μνήμη μας την προσκόλληση τους στην επιδοματική τακτική που ακολουθήθηκε από το κράτος όλα αυτά τα χρόνια. Επίσης τονίζεται η θέληση και επιμονή από τους νέους ανθρώπους γιατί πρόκειται για δύσκολο όπως υποστηρίζουν επάγγελμα όπως και η ανάγκη για διαρκή ενημέρωση για τις εξελίξεις που αφορούν το γεωργικό επάγγελμα.

Πίνακας 4.41 Προοπτικές για νέους να απασχοληθούν στην ύπαιθρο

	Συχνότητα	Ποσοστό
ΝΑΙ	24	48.0
ΟΧΙ	26	52.0
ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Πίνακας 4.42 Είστε ικανοποιημένος από τη ζωή στην ύπαιθρο

	Συχνότητα	Ποσοστό
Πολύ ικανοποιημένος	2	4.0
Αρκετά	15	30.0
Ικανοποιημένος	20	40.0
Λίγο	5	10.0
Καθόλου	8	16.0
ΣΥΝΟΛΟ	50	100.0

Ποσοστό 74% των αγροτών απάντησε ότι είναι από ικανοποιημένοι έως πολύ ικανοποιημένοι από τη ζωή στην ύπαιθρο. Παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζει το γεωργικό επάγγελμα η διαμονή στην ύπαιθρο δεν απορρίπτεται ως τρόπος ζωής. Η άποψη αυτή διαπιστώνεται πλέον συχνά μεταξύ των κατοίκων της υπαίθρου, ακόμη και νέων ηλικιών ατόμων, καθώς τα προβλήματα της ανεργίας και της υποβάθμισης της ποιότητας ζωής στις αστικές περιοχές είναι πλέον πολλά και ορατά.

Πίνακας 4.43 Ανάλυση των κυριότερων προβλημάτων της υπαίθρου

		Απαντήσεις		Ποσοστό στις απαντήσεις
		N	Ποσοστό	
Προβλήματα	Απουσία κέντρου υγείας	31	39.7%	62.0%
	Προβλήματα στη διακίνηση-μεταποίηση	1	1.3%	2.0%
	Προβλήματα γραφειοκρατείας	3	3.8%	6.0%
	Έλλειψη γυναικών	5	6.4%	10.0%
	Απουσία ενημέρωσης	2	2.6%	4.0%
	Απουσία Κοινωνικής επαφής	2	2.6%	4.0%
	Κανένα Πρόβλημα	1	1.3%	2.0%
	Οικονομικό πρόβλημα	4	5.1%	8.0%
	Αναψυχή	6	7.7%	12.0%
	Βελτίωση Οδικού δικτύου	5	6.4%	10.0%
	Ανεργία	7	9.0%	14.0%
	Απουσία νεανικού πληθυσμού	9	11.5%	18.0%
	Απουσία γεωπόνου-κτηνιάτρου	1	1.3%	2.0%
	Απουσία Σχολείου	1	1.3%	2.0%
Σύνολο	78	100.0%	156.0%	

Ως κυριότερο πρόβλημα για τους αγρότες αποτελεί η απουσία κέντρου υγείας. Ο γιατρός που τους επισκέπτεται μία φορά την εβδομάδα για συνταγογράφηση φαρμάκων δεν επαρκεί να καλύψει τις ανάγκες που προκύπτουν από τα προβλήματα υγείας των κατοίκων που είναι πλέον και προχωρημένης ηλικίας οι περισσότεροι από αυτούς και αναγκαστικά απευθύνονται σε κέντρα υγείας των μεγαλύτερων πόλεων. Ακολουθεί ως πρόβλημα η απουσία νεανικού πληθυσμού, η ανεργία και τα προβλήματα έλλειψης δραστηριοτήτων αναψυχής. Τέλος άλλα σημαντικά προβλήματα δηλώθηκαν η ποιότητα του οδικού δικτύου και η έλλειψη νέων γυναικών για τη δημιουργία οικογένειας από τους νέους της περιοχής.

Όλα αυτά είναι προβλήματα που τα διαπιστώνουν οι έρευνες αλλά είναι ορατά και με την εμπειρική παρατήρηση και χαρακτηρίζουν τις αδυναμίες γενικότερα των ορεινών περιοχών της χώρας.

5. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ ΜΕ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ-ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΤΙΣ ΔΙΑΚΡΙΝΟΥΝ ΜΕΤΑΞΥ ΤΟΥΣ

Στο κεφάλαιο αυτό οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, σε αυτές που διαφοροποιούν τις δραστηριότητες τους και σε αυτές που δεν εμφανίζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης. Γίνονται συσχετίσεις μεταξύ μεταβλητών που προσδιορίζονται για κάθε εκμετάλλευση, των δύο κατηγοριών, προκειμένου να εντοπισθούν παράγοντες που τις διακρίνουν. Το SPSS δίνει αυτή τη δυνατότητα μέσα από στατιστικές διαδικασίες ανάλογα με το είδος των μεταβλητών και των διαστάσεων του πίνακα συνάφειας.

Οι μεταβλητές που χρησιμοποιούνται αφορούν σε δύο κατηγορίες, τις ονομαστικές (nominal) και τις τακτικές (ordinal). Ο βαθμός συσχέτισης των μεταβλητών που εξετάζονται προσδιορίζεται από το δείκτη Approx. Sig. Για τιμές του δείκτη μικρότερες του 0,05 η συσχέτιση θεωρείται στατιστικά σημαντική. Όταν ο δείκτης παίρνει τιμές από 0,05 μέχρι 0,1 φανερώνει ότι υπάρχουν τάσεις συσχέτισης των μεταβλητών και όταν οι τιμές του δείκτη είναι μεγαλύτερες από 0,1 η συσχέτιση δεν θεωρείται στατιστικά σημαντική.

Η ένταση της σχέσης των μεταβλητών μετράται με δείκτες οι οποίοι διαφέρουν ανάλογα με την κατηγορία της μεταβλητής και το είδος του πίνακα που προκύπτει. Έτσι για ονομαστικές μεταβλητές χρησιμοποιείται ο δείκτης Phi, για τετραγωνικούς πίνακες (συνήθως 2X2) και ο δείκτης Cramer's V για μή τετραγωνικούς πίνακες. Αντίστοιχα στις τακτικές μεταβλητές χρησιμοποιείται ο δείκτης Kendall's tau-b για τους τετραγωνικούς και ο δείκτης Kendall's tau-c για τους μή τετραγωνικούς πίνακες.

Οι δείκτες αυτοί μετρούνται σε κλίμακα από 0 μέχρι και 1 και φανερώνουν σχέση που κυμαίνεται από πολύ ασθενής μέχρι πολύ ισχυρή σύμφωνα με την παρακάτω διακύμανση :

- Όταν ο δείκτης παίρνει τιμές από 0 μέχρι 0,10 η σχέση των μεταβλητών είναι ανύπαρκτη έως πολύ ασθενής.

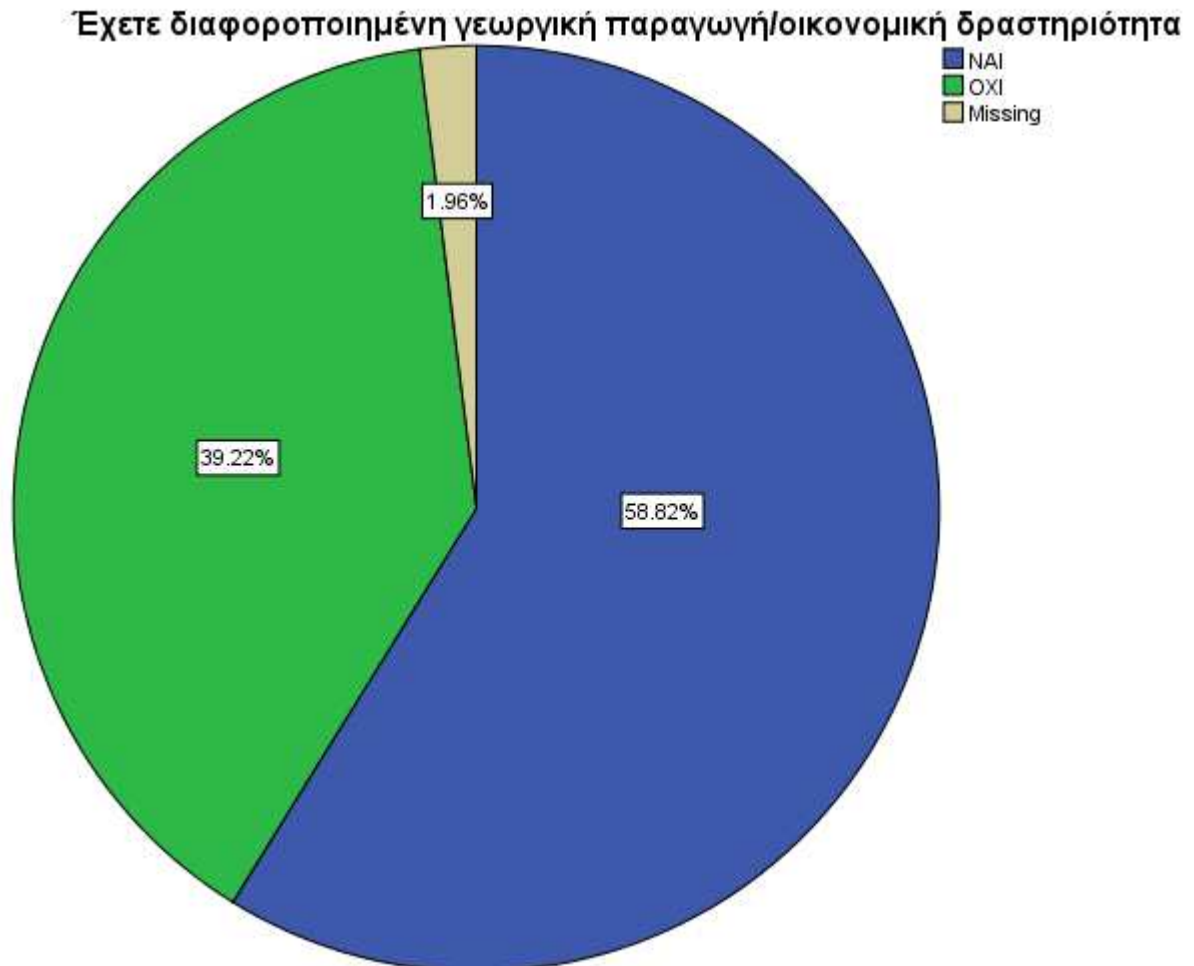
- Για τιμές του δείκτη από 0,10 έως 0,25, η σχέση ερμηνεύεται ως ασθενής.
- Τιμές από 0,25 μέχρι 0,50, φανερώνουν ελαφρά ασθενή σχέση μεταξύ των μεταβλητών
- Τιμές από 0,50 έως 0,75 δείχνουν ότι μεταξύ των μεταβλητών υπάρχει ισχυρή σχέση και
- Τιμές μεγαλύτερες του 0,75 μέχρι 1,0 φανερώνουν πολύ ισχυρή σχέση μεταξύ των μεταβλητών που συσχετίζονται .

Οι παραπάνω δείκτες χρησιμοποιούνται στην ανάλυση που ακολουθεί.

Ο αριθμός των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που διαφοροποιούν τις οικονομικές τους δραστηριότητες είναι σαφώς μεγαλύτερος από το σύνολο των εκμεταλλεύσεων που δεν εμφανίζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης. Στο διάγραμμα βλέπουμε ότι περίπου 60% του συνόλου των αγροτικών εκμεταλλεύσεων και στις δύο υπό μελέτη κοινότητες παρουσιάζει κάποιο είδος διαφοροποίησης των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων ενώ ποσοστό περίπου 40% δέν εμφανίζει κανενός είδους διαφοροποίησης.

Διάγραμμα 5.1

Παρουσίαση αγροτικών εκμεταλλεύσεων με και χωρίς διαφοροποίηση

5.1. Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που αφορούν τα χαρακτηριστικά των αρχηγών των αγροτικών νοικοκυριών

Στο κεφάλαιο αυτό θα ανιχνεύσουμε την ύπαρξη πιθανής σχέσης ανάμεσα στη διαφοροποίηση και στις μεταβλητές που αναφέρονται στα χαρακτηριστικά των αρχηγών των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, όπως το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης κλπ.

5.1.1. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και φύλου αρχηγού

Πίνακας 5.1 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και φύλου αρχηγού

			Φύλο Αρχηγού		Σύνολο
			Άνδρας	Γυναίκα	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	12	18	30
		% του φύλου αρχηγού	46.2	75.0	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	14	6	20
		% του φύλου αρχηγού	53.8	25.0	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	24	50
		% του φύλου αρχηγού	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.2 Στατιστικός έλεγχος X^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.327	1	.038

Πίνακας 5.3 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	-.294	.038
	Cramer's V	.294	.038
N of Valid Cases		50	

Οι άνδρες αρχηγοί που έχουν διαφοροποιημένη εκμετάλλευση καταλαμβάνουν ποσοστό 46,2% και είναι λιγότεροι από τους άνδρες αρχηγούς που δεν διαφοροποιούν τις δραστηριότητές τους οι οποίοι καταλαμβάνουν ποσοστό 53,8%. Στις γυναίκες αρχηγούς η εικόνα είναι τελείως διαφορετική. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εκμεταλλεύσεων με γυναίκες αρχηγούς (ποσοστό 75%) εμφανίζει κάποιο είδος διαφοροποίησης ενώ ποσοστό μόλις 25% δεν διαφοροποιεί. Βέβαια πολλές φορές οι γυναίκες αναλαμβάνουν την αρχηγία χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν και την πρωτοβουλία των αποφάσεων, προκειμένου ο σύζυγος να ασχοληθεί και με άλλες δραστηριότητες δηλώνοντας ως αρχηγό εκμετάλλευσης τη νοικοκυρά σύζυγο. Έτσι η διαφοροποιημένη εκμετάλλευση δεν προκύπτει από πρωτοβουλία της γυναίκας, αλλά του συζύγου της και της πρόσθετης ή κύριας απασχόλησης του εκτός εκμετάλλευσης. Οι γυναίκες λοιπόν εμφανίζονται πιο πρωτοπόρες και ότι ρισκάρουν περισσότερο μέσα στα πλαίσια της γυναικείας επιχειρηματικότητας αλλά η

διαπίστωση αυτή χρήζει βαθύτερης εξέτασης, την οποία ο περιορισμένος αριθμός των περιπτώσεών μας δεν το επιτρέπει.

Όπως δείχνουν και οι δείκτες της στατιστικής η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών είναι στατιστικά σημαντική, αφού ο δείκτης Approx. Sig. είναι $0,038 < 0,05$, η σχέση τους όμως είναι ελαφρά ασθενής με $\Phi = 0,294$, τείνοντας ωστόσο προς την υποστήριξη της άποψης ότι τα μέτρα πολιτικής που εφαρμόζονται για την ενίσχυση της διαφοροποίησης των αγροτικών εκμεταλλεύσεων σχετίζονται με το φύλο του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

5.1.2. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και ηλικίας αρχηγού

Πίνακας 5.4 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και ηλικίας αρχηγού

			Ηλικία Αρχηγού			Σύνολο
			<45 ετών	46-60	>61 ετών	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	12	12	30
		% της ηλικίας	60.0	66.7	54.5	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	4	6	10	20
		% της ηλικίας	40.0	33.3	45.5	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	18	22	50
		% της ηλικίας	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.5 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	.606	2	.739

Πίνακας 5.6 Δείκτης έντασης συσχέτισης

	Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Nominal by Ordinal Kendall's tau-c	.077	.150	.513	.608
N of Valid Cases	50			

Όπως είδαμε και από τον πίνακα 4.2 με την ηλικιακή κλάση του αρχηγού της εκμετάλλευσης το μεγαλύτερο ποσοστό αρχηγών της εκμετάλλευσης είναι ηλικιωμένοι κυρίως άνδρες. Αυτό φανερώνει τη γήρανση του πληθυσμού στις υπό μελέτη κοινότητες. Οι ηλικιωμένοι αρχηγοί εκμετάλλευσης γνωρίζουμε από τη θεωρία περί διάδοσης των καινοτομιών είναι συντηρητικοί απέναντι σε κάθε τι νέο που εμφανίζεται στη γεωργία χωρίς διάθεση για εξέλιξη. Στην προκειμένη περίπτωση δεν ικανοποιείται αυτή η υπόθεση. Αυτοί που διαφοροποιούν δεν διαχωρίζονται από τους άλλους ως προς την ηλικία.

Από τον δείκτη Approx.Sig 0,608 βλέπουμε ότι δεν υπάρχουν τάσεις συσχέτισης των μεταβλητών.

5.1.3. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και μορφωτικού επιπέδου αρχηγού

Πίνακας 5.7 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και μορφωτικού επιπέδου αρχηγού

			Μορφωτικό επίπεδο αρχηγού		Σύνολο
			Απόφοιτος Δημοτικού	Απόφοιτος Δευτεροβάθμιας-Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης(Γυμνάσιο-Λύκειο-ΑΕΙ/ΤΕΙ)	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	20	10	30
		% στο μορφωτικό επίπεδο αρχηγού	64.5	52.6	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	11	9	20
		% στο μορφωτικό επίπεδο αρχηγού	35.5	47.4	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	31	19	50
		% στο μορφωτικό επίπεδο αρχηγού	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.8 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	.693 ^a	1	.405

Πίνακας 5.9 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.118	.405
	Cramer's V	.118	.405
N of Valid Cases		50	

Από τον πίνακα 5.7 γίνεται φανερό ότι το μεγαλύτερο ποσοστό τόσο από τους αποφοίτους δημοτικού (ποσοστό 64,5%) όσο και από τους αποφοίτους ανώτερης εκπαίδευσης (γυμνάσιο-λύκειο-ΑΕΙ/ΤΕΙ) ποσοστό 52,6% εμφανίζει κάποια μορφή διαφοροποίησης των οικονομικών δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσής τους σε σχέση με τους αποφοίτους των ιδίων κατηγοριών που δεν διαφοροποιούν.

Ο δείκτης Approx.Sig είναι $0,405 > 0,1$ οπότε η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική. Άρα στις κοινότητες της έρευνας η διαφοροποίηση δεν σχετίζεται με το μορφωτικό επίπεδο του αρχηγού της εκμετάλλευσης.

5.1.4. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και κυρίου επαγγέλματος αρχηγού

Πίνακας 5.10 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και κυρίου επαγγέλματος αρχηγού

		Κύρια απασχόληση Αρχηγού			Σύνολο	
		Αγρότης	Άλλη απασχόληση	Συνταξιούχος		
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/ οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	20	3	7	30
		% στην Κύρια Απασχόληση	64.5	100.0	43.8	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	11	0	9	20
		% στην Κύρια Απασχόληση	35.5	0.0	56.3	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	31	3	16	50
		% στην Κύρια Απασχόληση	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.11 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4.024 ^a	2	.134

Πίνακας 5.12 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.284	.134
	Cramer's V	.284	.134
N of Valid Cases		50	

Από τον πίνακα 4.5 είχαμε διαπιστώσει ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αρχηγών αγροτικών εκμεταλλεύσεων των κοινοτήτων της έρευνας δήλωσαν κατά κύριο επάγγελμα αγρότες. Στον πίνακα 5.10 βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό (64,5%) των κατά κύριο επάγγελμα αγροτών εμφανίζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσής τους σε σχέση με το 35.5% των αγροτών της ίδιας κατηγορίας που δεν διαφοροποιούν. Αντίθετα στην κατηγορία των

συνταξιούχων αρχηγών εκμετάλλευσης το μεγαλύτερο ποσοστό 56,3% δεν εμφανίζει διαφοροποίηση στην εκμετάλλευσή. Αυτό είναι λογικό αφού στις μεγαλύτερες ηλικίες δεν υπάρχει ενδιαφέρον και ενημέρωση όσον αφορά τις εξελίξεις για τον αγροτικό τομέα. Πολλές φορές στις κοινότητες της έρευνάς μας οι αρχηγοί των εκμεταλλεύσεων είναι ηλικιωμένα άτομα που διαθέτουν λιγοστά ζώα.

Ο δείκτης $\text{Approx.Sig} = 0,134 > 0,1$ δείχνει ότι η συσχέτιση των μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική.

5.2. Συσχέτιση διαφοροποίησης με το μέγεθος της εκμετάλλευσης

Οι διαφορές που υπάρχουν μεταξύ των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που εμφανίζουν διαφοροποίηση και εκείνων που δεν εμφανίζουν διαφοροποίηση των δροστηριοτήτων τους, αναζητώνται επίσης στην ύπαρξη πιθανής σχέσης μεταξύ της διαφοροποίησης με μεταβλητές που αναφέρονται στο μέγεθος τους.

Πίνακας 5.13 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και μεγέθους αγροτικής εκμετάλλευσης

		Συνολικά στρέμματα			Σύνολο	
		<50	51-100	>100		
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	16	7	7	30
		% στα συνολικά στρέμματα	61.5	77.8	53.8	62.5%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	2	6	18
		% στα συνολικά στρέμματα	38.5	22.2	46.2	37.5%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	9	13	48
		% στα συνολικά στρέμματα	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.14 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,322	2	.516

Πίνακας 5.15 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Nominal by Ordinal	Kendall's tau-c	.028	.150	.186	.853
N of Valid Cases		48			

Από τον δείκτη $\text{Approx.Sig.} = 0,853$ βλέπουμε ότι δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών της διαφοροποίησης της γεωργικής παραγωγής και του μεγέθους της εκμετάλλευσης. Όπως φαίνεται η διαφοροποίηση μπορεί να εμφανιστεί σε όλες τις εκμεταλλεύσεις ανεξαρτήτου μεγέθους. Το συμπέρασμα αυτό δεν συμβαδίζει με το αποτέλεσμα της έρευνας που διεξήχθη για την διαφοροποίηση και την πολυλειτουργικότητα σε Ιταλία και Ολλανδία από τους L.Aguilia, R.Henke, K.Poppe, A.Roest και C.Salvioni σύμφωνα με την οποία οι μικρότερου μεγέθους εκμεταλλεύσεις εμφανίζουν μεγαλύτερη τάση για διαφοροποίηση και πιο συγκεκριμένα διαφοροποίηση αναδιοργάνωσης.(regrounding) με έμφαση στην πολυαπασχόληση.

5.3. Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που αφορούν την πληροφόρηση και τη στάση των αγροτών σχετικά με τις εξελίξεις του αγροτικού τομέα

Οι διαρκείς εξελίξεις στον πολιτικό και οικονομικό χώρο επιβάλλουν την ανάγκη για συνεχή πληροφόρηση. Οι αγρότες δεν πρέπει να στηρίζονται μόνο στην εμπειρία και στις γνώσεις που έλαβαν από τους γονείς τους. Η πληροφόρηση θα πρέπει να είναι έγκυρη, αξιόπιστη και προσβάσιμη σε κάθε ενδιαφερόμενο. Οι γεωπόνοι πρέπει να είναι διαρκείς σύμβουλοι του αγρότη στο χωράφι και να τον βοηθούν με τις γνώσεις τους να εξελιχθεί προς όφελός δικό του αλλά και του περιβάλλοντος.

5.3.1. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και συχνότητας ενημέρωσης εξελίξεων του αγροτικού τομέα

Πίνακας 5.16 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και συχνότητας ενημέρωσης εξελίξεων του αγροτικού τομέα

			Ενημέρωση για τις εξελίξεις σχετικά με τον αγροτικό τομέα			Σύνολο
			Πολύ συχνά/Αρκετά συχνά	Συχνά	Σπάνια/Σχεδόν ποτέ	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	9	3	18	30
		% στην ενημέρωση	60.0	42.9	64.3	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	4	10	20
		% στην ενημέρωση	40.0	57.1	35.7	40.0%
Total		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	15	7	28	50
		% στην ενημέρωση	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.17 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.071	2	.585

Πίνακας 5.18 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Cramer's V	.146	.585
N of Valid Cases		50	

Από τον πίνακα βλέπουμε ότι η συσχέτιση μεταξύ της διαφοροποίησης της γεωργικής παραγωγής και της συχνότητας ενημέρωσης για τις εξελίξεις στον αγροτικό τομέα δεν είναι στατιστικά σημαντική. (Δείκτης Approx..Sig = 0,585).

Η ερμηνεία του παραπάνω αποτελέσματος βρίσκεται στο είδος της διαφοροποίησης. Στις κοινότητες της έρευνάς μας η διαφοροποίηση που εμφανίζεται είναι διαφοροποίηση κυρίως αναδιοργάνωσης. Πρόκειται για πολυαπασχόληση κυρίως εκτός της γεωργικής εκμετάλλευσης που δεν προϋποθέτει αλλαγές προς νέες μη συμβατικές μορφές παραγωγής οι οποίες απαιτούν ενημέρωση και εφαρμογή

καινοτομιών. Οι εργασίες της πολυαπασχόλησης (π.χ ελεύθερος επαγγελματίας, δημόσιος υπάλληλος, ημερομίσθια σε ξένη εκμετάλλευση) δεν έχουν σχέση με την ενημέρωση - επαφή των αγροτών με τις υπηρεσίες εφαρμογών και δεν αναδεικνύουν τη σχέση που αναμέναμε.

5.3.2. Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και στάσης των αγροτών απέναντι σε κάθε τι καινούριο που εμφανίζεται στη γεωργία

Πίνακας 5.19 Συσχέτιση διαφοροποίησης γεωργικής παραγωγής και στάσης των αγροτών απέναντι σε κάθε τι καινούριο που εμφανίζεται στη γεωργία

		Στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο που εμφανίζεται στη γεωργία				Σύνολο
		Φροντίζετε να μαθαίνετε πριν τους άλλους παραγωγούς	Περιμένετε να δοκιμάσουν αρκετοί και μετά εσείς	Συνεχίζετε με τον παλιό τρόπο εκτός και αν αναγκαστείτε		
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	12	13	30
		% στη στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο	45.5	70.6	59.1	
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	6	5	9	20
		% στη στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο	54.5	29.4	40.9	
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	11	17	22	50
		% στη στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.20 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1.771	2	.412

Πίνακας 5.21 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.188	.412
	Cramer's V	.188	.412
N of Valid Cases		50	

Όσον αφορά τη στάση απέναντι σε κάθε τι καινούριο τα μεγαλύτερα ποσοστά αγροτών που διαφοροποιούν τη γεωργική τους δραστηριότητα εμφανίζουν συντηρητική στάση με ποσοστό 70,6% αυτών που περιμένουν να δοκιμάσουν πρώτα οι άλλοι και ποσοστό 59,1% να συνεχίζει με τον παλιό τρόπο.

Ο δείκτης Asymp.Sig είναι 0,412 γεγονός που επιβεβαιώνει τα παραπάνω αφού δεν υπάρχει συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών. Η διαφοροποίηση προς μη καινοτόμες εφαρμογές όπως ειπώθηκε και στα προηγούμενα εξηγεί αυτήν την έλλειψη συσχέτισης.

Πίνακας 5.22 Συμμετοχή σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα

		Συμμετοχή σε προγράμματα		Σύνολο	
		ΝΑΙ	ΟΧΙ		
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	3	27	30
		% στη διαφοροποίηση	10.0	90.0	100.0%
		% στη συμμετοχή σε προγράμματα	42.9	62.8	60.0%
		% στο σύνολο	6.0	54.0	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	4	16	20
		% στη διαφοροποίηση	20.0	80.0	100.0%
		% στη συμμετοχή σε προγράμματα	57.1	37.2	40.0%
		% στο σύνολο	8.0	32.0	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	43	50
		% στη διαφοροποίηση	14.0	86.0	100.0%
		% στη συμμετοχή σε προγράμματα	100.0	100.0	100.0%
		% στο σύνολο	14.0	86.0	100.0%

Πίνακας 5.23 Στατιστικός έλεγχος Χ²

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.997	1	.318		

Πίνακας 5.24 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	-.141	.318
	Cramer's V	.141	.318
N of Valid Cases		50	

Το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών που διαφοροποιούν (ποσοστό 90%) δεν έχουν συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα διαρθρωτικού χαρακτήρα όπως κάποιο σχέδιο βελτίωσης, πρόγραμμα βιολογικής γεωργίας-κτηνοτροφίας, ολοκληρωμένης γεωργίας, πρόωρης συνταξιοδότησης κλπ. Πολλοί προσπάθησαν να μούν και δεν έγιναν δεκτοί ενώ άλλοι λόγω γραφειοκρατίας και έλλειψης ενημέρωσης έχασαν το ενδιαφέρον τους. Τα προγράμματα του Γ'ΚΠΣ απέτυχαν στο να παρακινήσουν τους αγρότες στις δύο αυτές ορεινές και μειονεκτικές περιοχές προς διαφοροποίηση των οικονομικών τους δραστηριοτήτων.

Ο δείκτης Asymp.Sig=0,318 φανερώνει την απουσία στατιστικά σημαντικής συσχέτισης των μεταβλητών.

5.4. Συσχέτιση διαφοροποίησης με μεταβλητές που χαρακτηρίζουν το οικογενειακό εισόδημα των αγροτικών νοικοκυριών

Το οικογενειακό εισόδημα είναι ζωτικής σημασίας για την διαβίωση και την ποιότητα ζωής των αγροτικών νοικοκυριών. Η διαφοροποίηση αποτελεί διέξοδο για τη βελτίωσή του.

Πίνακας 5.25 Κατηγορίες οικογενειακού εισοδήματος

		Ποιο είναι το ετήσιο συνολικό οικογενειακό εισόδημα (euro)				
		<10000	10000-20000	>20000	Σύνολο	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	9	16	30
		% στο συνολικό εισόδημα	50.0	45.0	80.0	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	5	11	4	20
		% στο συνολικό εισόδημα	50.0	55.0	20.0	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	10	20	20	50
		% στο συνολικό εισόδημα	100.0	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.26 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.625	2	.060

Πίνακας 5.27 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Nominal by Ordinal	Kendall's tau-c	-.304	.139	-2.182	.029
N of Valid Cases		50			

Από τον δείκτη $Asymp.Sig=0,060$ γίνεται φανερό ότι υπάρχουν τάσεις συσχέτισης των μεταβλητών της διαφοροποίησης και του οικογενειακού

εισοδήματος. Ο δείκτης έντασης Kendall's tau-c έχει απόλυτη τιμή 0,304 και φανερώνει ελαφρά ασθενή σχέση.

Όπως βλέπουμε από τον πίνακα 5.25 στην κατηγορία υψηλότερου εισοδήματος άνω των 20000 ευρώ το ποσοστό των αγροτών που διαφοροποιούν είναι πολύ υψηλό, ποσοστό 80%, έναντι αυτών που δεν εμφανίζουν διαφοροποίηση και είναι μόλις 20% στην ίδια κατηγορία. Η διαφοροποίηση φαίνεται ότι συμβάλλει στο υψηλότερο οικογενειακό εισόδημα.

Πίνακας 5.28 Συσχέτιση διαφοροποίησης και βαθμού εξάρτησης εισοδήματος

			Βαθμός εξάρτησης ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος από γεωργικές εργασίες		Σύνολο
			<50%	50-100%	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	19	7	26
		% στον βαθμό εξάρτησης	73.1	38.9	59.1%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	7	11	18
		% στον βαθμό εξάρτησης	26.9	61.1	40.9%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	26	18	44
		% στον βαθμό εξάρτησης	100.0	100.0	100.0%

Πίνακας 5.29 Στατιστικός έλεγχος Χ²

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5.143	1	0.023

Πίνακας 5.30 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Asymp. Std. Error	Approx. T	Approx. Sig.
Nominal by Ordinal	Kendall's tau-b	.342	.144	2.352	.019
N of Valid Cases		44			

Από τον πίνακα 5.28 βλέπουμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτικών εκμεταλλεύσεων που εμφανίζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης (ποσοστό 73,1%) έχει χαμηλό βαθμό εξάρτησης από τις γεωργικές εργασίες (κάτω από 50%) σε σχέση με τις εκμεταλλεύσεις που δεν διαφοροποιούν τις δραστηριότητές τους. Πρόκειται για εκμεταλλεύσεις που τα μέλη τους πολυαπασχολούνται και το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματος τους προέρχεται από άλλες εξωγεωργικές δραστηριότητες και λιγότερο από τη γεωργία την οποία ασκούν συμπληρωματικά. Στα αγροτικά νοικοκυριά που δεν διαφοροποιούν τις δραστηριότητές τους ο βαθμός εξάρτησης από τις γεωργικές

εργασίες είναι υψηλός σε ποσοστό 61,1%.Οι αγρότες σε αυτά τα νοικοκυριά ασχολούνται κατά βάση με το γεωργικό επάγγελμα και το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους προέρχεται από αυτό.

Ο δείκτης Asymp.Sig έχει τιμή 0,023 και συνεπώς η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών θεωρείται σημαντική. Ο δείκτης έντασης συσχέτισης Kendall's tau-b έχει τιμή 0,342 και άρα υπάρχει ελαφρά ασθενής σχέση μεταξύ των μεταβλητών.

5.5. Συσχέτιση διαφοροποίησης με βάση τα σχέδια για την εκμετάλλευση

Πίνακας 5.31 Διαφοροποίηση με βάση τα σχέδια για την εκμετάλλευση

			Τί σχέδια έχετε για την εκμετάλλευση		Σύνολο
			Θα την αφήσετε ως έχει	Επενδύσεις για βελτίωση ή επέκταση	
Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή/οικονομική δραστηριότητα	ΝΑΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	22	8	30
		% στη διαφοροποίηση	73.3	26.7	100.0%
		% στα σχέδια	62.9	53.3	60.0%
		% του συνόλου	44.0	16.0	60.0%
	ΟΧΙ	ΑΘΡΟΙΣΜΑ	13	7	20
		% στη διαφοροποίηση	65.0	35.0	100.0%
		% στα σχέδια	37.1	46.7	40.0%
		% του συνόλου	26.0	14.0	40.0%
Σύνολο		ΑΘΡΟΙΣΜΑ	35	15	50
		% στη διαφοροποίηση	70.0	30.0	100.0%
		% στα σχέδια	100.0	100.0	100.0%
		% του συνόλου	70.0	30.0	100.0%

Πίνακας 5.32 Στατιστικός έλεγχος χ^2

	Value	Df	Asymp. Sig. (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	.397 ^a	1	.529		

Πίνακας 5.33 Δείκτης έντασης συσχέτισης

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	.089	.529
	Cramer's V	.089	.529
N of Valid Cases		50	

Όπως φαίνεται από τον πίνακα 5.31 οι αγρότες της έρευνάς μας που παρουσιάζουν κάποιο είδος διαφοροποίησης δεν έχουν σχέδια για την εκμετάλλευσή τους την οποία σκοπεύουν να αφήσουν ως έχει σε ποσοστό 73,3%. Αυτό δείχνει ότι η

διαφοροποίηση δεν είχε αποτέλεσμα να παρακινήσει τους αγρότες προς νέες δραστηριότητες οι οποίοι σκοπεύουν να παραμείνουν αδρανείς χωρίς διάθεση για περεταίρω διαφοροποίηση.

Από τον δείκτη Approx. Sig =0,529 βλέπουμε ότι η συσχέτιση μεταξύ των μεταβλητών δεν είναι στατιστικά σημαντική και η σχέση μεταξύ των μεταβλητών είναι πολύ ασθενής (δείκτης Cramer's V = 0,089) που σημαίνει ότι η στάση των αγροτών ως προς το μέλλον και τα σχέδια που έχουν για την εκμετάλλευση δεν σχετίζεται με τον τύπο της εκμετάλλευσης (διαφοροποιημένη ή μη). Η παρουσία διαφοροποίησης δεν επηρεάζει τις επενδυτικές δραστηριότητες των αρχηγών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι σύγχρονες αγροτικές εκμεταλλεύσεις επιτελούν πολλές περισσότερες λειτουργίες πέρα από την απλή παραγωγή τροφίμων. Στα πλαίσια του πολυλειτουργικού αυτού ρόλου διαφοροποιούν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες στην προσπάθεια να στηριχθούν οικονομικά και να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις της ραγδαίας τεχνολογικής ανάπτυξης. Αφιερώνουν μέρος των διαθέσιμων πηγών τους σε εξωγεωργικές ή μέσα στην εκμετάλλευση πιο κερδοφόρες δραστηριότητες, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή κάποιων από τα μέλη του αγροτικού νοικοκυριού στην εκτός εκμετάλλευση αγορά εργασίας. Η διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων της εκμετάλλευσης αποτέλεσε τη λέξη κλειδί στις πολιτικές αγροτικής ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο τις δύο τελευταίες δεκαετίες.

Για την ενίσχυση της διαφοροποίησης η Ευρωπαϊκή και κατά συνέπεια και η εθνική πολιτική εφαρμόζει, ιδιαίτερα από την αρχή της δεκαετίας του 2000, σχετικές πολιτικές, οι οποίες στη χώρα μας υλοποιούνται μέσω των Ολοκληρωμένων Προγραμμάτων Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου (ΟΠΑΑΧ) και της πρωτοβουλίας Leader.

Στην περιοχή στην οποία εντάσσονται οι δύο κοινότητες της έρευνάς μας, η κοινότητα Καλπακίου και Κεφαλόβρυσου, εφαρμόστηκε το Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Ανάπτυξης Αγροτικού Χώρου Ο.Π.Α.Α.Χ. Άνω Πωγωνίου 2000-2006. Η περιοχή έρευνας έχει έντονο ορεινό ανάγλυφο και είναι απομονωμένη τόσο από τη θάλασσα όσο και από την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Οι δύο κοινότητες διαφέρουν μεταξύ τους ως προς την τοποθέτησή τους σχετικά με το κύριο αστικό κέντρο, τα Ιωάννινα, (30 χλμ. η πρώτη και 59 χλμ. η δεύτερη), γεγονός που θεωρήσαμε ότι θα διαφοροποιεί και τις συνθήκες πρόσθετης απασχόλησης, όπως και γενικότερα το βαθμό και το είδος διαφοροποίησης που θα παρατηρείται μεταξύ των εκμεταλλεύσεών τους.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 50 αγροτικά νοικοκυριά. Τα αγροτικά νοικοκυριά που εξετάστηκαν έχουν κατά κύριο λόγο άνδρες αρχηγούς, έγγαμους, με ηλικία άνω των 60 ετών και χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Οι γυναίκες αρχηγοί εκμετάλλευσης καταλαμβάνουν ένα αξιοσημείωτο ποσοστό που φανερώνει ότι αναλαμβάνουν τα ηνία της επιχείρησης κυρίως προκειμένου οι άνδρες να ασχοληθούν και με άλλες εκτός της εκμετάλλευσης δραστηριότητες. Το κύριο επάγγελμα των

αρχηγών των εκμεταλλεύσεων των περιοχών έρευνας είναι αγρότες (ποσοστό 62%) και ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό είναι συνταξιούχοι (32%). Η γεωργία αποτελεί την κύρια πηγή και της δευτερεύουσας απασχόλησης. Μόνο ένας άνδρας και μία γυναίκα είναι ελεύθεροι επαγγελματίες ως δευτερεύουσα απασχόληση. Οι μισές εκμεταλλεύσεις έχουν έκταση κάτω των 50 στρεμμάτων, όμως μια σημαντική αναλογία, 26%, έχουν πάνω από 100 στρέμματα. Η ορεινότητα της περιοχής δεν ευνοεί την αποδοτικότητα των εκτάσεων αυτών, πολλές από τις οποίες αποτελούν βοσκοτόπια, με την κτηνοτροφία να αποτελεί την κύρια παραγωγική κατεύθυνση της πλειονότητας των εκμεταλλεύσεων. Από το σύνολο των αγροτών μια μικρή μειονότητα και κυρίως με μεγάλες σχετικά εκμεταλλεύσεις, έχει συμμετάσχει σε προγράμματα διαρθρωτικού χαρακτήρα (8 από τους 50), πράγμα που προσιωνίζεται και το μικρό βαθμό διαφοροποίησης στις δύο μορφές (εμβάθυνσης και διεύρυνσης) στις οποίες το πρόγραμμα ΟΠΑΑΧ θα μπορούσε να συμβάλει. Η μεγάλη μερίδα επίσης των αγροτών σπάνια ενημερώνεται για εξελίξεις που αφορούν τον αγροτικό τομέα. Συνέπεια αυτού είναι και η απουσία καινοτομικής συμπεριφοράς τους, η οποία επιβεβαιώνεται από την απάντηση της μεγάλης πλειονότητας των αγροτών ότι είτε στηρίζονται στις εμπειρικές τους γνώσεις είτε περιμένουν να δουν εφαρμογές από άλλους αγρότες και μετά να ακολουθήσουν τυχόν καινοτομικές εφαρμογές οι ίδιοι. Η αυξημένη ηλικία είναι ένας σημαντικός προσδιοριστικός παράγοντας αυτής της συμπεριφοράς των αγροτών της έρευνας. Πράγματι, στις περιοχές της έρευνας το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού είναι πολύ έντονο (πάνω από 44% είναι υπερήλικες), ενώ η παρουσία νεανικού πληθυσμού είναι ισχνότατη (λιγότερο από 18% 31-45 ετών και μόλις 2% < 30ετών). Το ζήτημα της διαδοχής των εκμεταλλεύσεων είναι επίσης οξύτατο. Μόνο 6 αρχηγοί θεωρούν ότι θα υπάρξει διαδοχή της εκμετάλλευσής τους από τα τέκνα τους. Οι μελλοντικοί διάδοχοι είναι κυρίως τα αγόρια που ήδη ασχολούνται με την εκμετάλλευση.

Περισσότερα από τα μισά νοικοκυριά αποκομίζουν από τη γεωργία λιγότερο του 50% του εισοδήματός τους, ενώ στο 62% των νοικοκυριών το γεωργικό εισόδημα διαμορφώνεται σε λιγότερα από 10.000 ευρώ, γεγονός που αναδεικνύει το ρόλο της διαφοροποίησης και ειδικότερα εκείνης της πολυαπασχόλησης.

Η έρευνα στα 50 αγροτικά νοικοκυριά έδειξε ότι το 60% των εκμεταλλεύσεων παρουσιάζει κάποιο βαθμό διαφοροποίησης των παραγωγικών τους δραστηριοτήτων. Το φαινόμενο της διαφοροποίησης είναι πιο συχνό στην κοινότητα Καλπακίου και λιγότερο

συχνό στην κοινότητα Κεφαλόβρυσου, η οποία είναι και πιο απομονωμένη από την πρωτεύουσα του Νομού, τα Ιωάννινα και οι ευκαιρίες εξωγεωργικής απασχόλησης είναι επομένως πιο περιορισμένες. Ως προς τις μορφές της διαφοροποίησης, της εμβάθυνσης, διεύρυνσης και αναδιοργάνωσης, η συχνότερα εμφανιζόμενη μορφή είναι εκείνη της αναδιοργάνωσης, ειδικότερα με τη μορφή της πολυαπασχόλησης του αρχηγού ή και των μελών του νοικοκυριού, σε γεωργικού και μη γεωργικού χαρακτήρα δραστηριότητες .

Στο Καλπάκι εμφανίζονται και οι τρεις μορφές. Ειδικότερα στα πλαίσια της διαφοροποίησης εμβάθυνσης παρατηρείται συμμετοχή ενός αγροτικού νοικοκυριού σε Ολοκληρωμένη Διαχείριση (πτηνοτροφία) και ενός σε δραστηριότητες αύξησης της προστιθέμενης αξίας (μεταποίηση σταφυλιού σε κρασί). Στην κατηγορία της διαφοροποίησης διεύρυνσης σημειώνεται η λειτουργία 2 αγροτουριστικών μονάδων (ξενώνες και εστιατόριο). Όσον αφορά την τρίτη μορφή διαφοροποίησης, την εκφράζει το φαινόμενο της πολυαπασχόλησης τόσο του αρχηγού όσο και των υπολοίπων μελών του νοικοκυριού. Ένας άνδρας αρχηγός απασχολείται ως μισθωτός σε άλλες εκμεταλλεύσεις χρησιμοποιώντας τα δικά του μηχανήματα, ένας δεύτερος εργάζεται ως εποχικός εργάτης στο εργοστάσιο κερμάτων που λειτουργεί στο Κεφαλόβρυσο και ένας τρίτος είναι ελεύθερος επαγγελματίας. Όσον αφορά την πολυαπασχόληση των υπολοίπων μελών υποστηρίζεται ιδιαίτερα από τα τέκνα των αρχηγών της εκμετάλλευσης τα περισσότερα εκ των οποίων εργάζονται σε εξωγεωργικές απασχολήσεις είτε σαν δημόσιοι και ιδιωτικοί υπάλληλοι είτε σαν ελεύθεροι επαγγελματίες.

Στο Κεφαλόβρυσο η διαφοροποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων είναι ακόμη μικρότερου βαθμού με μόνη μορφή αυτή της πολυαπασχόλησης. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε μία αρχηγός εκμετάλλευσης, που δήλωσε ιδιοκτήτρια καφενείου, τρεις γυναίκες – σύζυγοι αρχηγών εκμετάλλευσης που εργάζονται σαν ιδιωτικοί υπάλληλοι καθώς και λοιπά μέλη, τέκνα των αρχηγών εκμετάλλευσης που πολυαπασχολούνται σε εξωγεωργικές εργασίες.

Αναφορικά με τον πολυλειτουργικό ρόλο που καλείται να παίζει η γεωργία στο μέλλον οι ερωτώμενοι και στις δύο κοινότητες εμφάνισαν θετική στάση απέναντι στη χρησιμοποίηση πρακτικών πιο φιλικών προς το περιβάλλον αν και αρκετοί φαίνεται ότι εξεδήλωσαν αυτή τη στάση απλά για να εκφράσουν περιβαλλοντική συνείδηση προς τη συνεντεύκτρια και όχι τόσο από πραγματικό ενδιαφέρον για το περιβάλλον. Οι αγρότες

της έρευνας δεν πιστεύουν ότι οι νέες δραστηριότητες που προωθούνται με τα προγράμματα για την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες συγκράτησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο, η οποία κατά τη γνώμη τους παρουσιάζει πολλά προβλήματα και δεν έχει προοπτικές για τους νέους ανθρώπους να μείνουν σε αυτή και να εργαστούν.

Ωστόσο είναι γεγονός ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των αγροτών δήλωσε ευχαριστημένο από τη ζωή στην ύπαιθρο παρά τα προβλήματα που εστιάζονται κυρίως στον τομέα της υγείας καθώς και την απουσία νεανικού πληθυσμού λόγω ανεργίας. Αυτό αποτελεί μια γενικότερη διαπίστωση της αλλαγής στάσης των ατόμων απέναντι στην αξιολόγηση του αστικού χώρου και τρόπου ζωής ως ανώτερου εκείνου του αγροτικού, εκτιμώντας την καλύτερη ποιότητας ζωής στο καθαρό και πιο υγιεινό περιβάλλον της υπαίθρου, που δεν προδικάζει βέβαια και την αλλαγή στάσης απέναντι στη γεωργία ως επάγγελμα. Η οικονομική κρίση των τελευταίων χρόνων φαίνεται πως δημιουργεί ένα κάποιο κύμα επιστροφής στη γεωργική απασχόληση, το οποίο τροφοδοτείται από την ανεργία σε όλους τους οικονομικούς κλάδους, και η οποία παρατηρείται με ιδιαίτερη ένταση στον αστικό χώρο.

Ένας από τους στόχους της έρευνας υπήρξε ο προσδιορισμός των χαρακτηριστικών των αγροτών και των εκμεταλλεύσεων τους που προβαίνουν σε διαφοροποίηση. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκε μια σειρά από συσχετίσεις διαφόρων δημογραφικοκοινωνικών χαρακτηριστικών των αγροτών και διαρθρωτικών χαρακτηριστικών των εκμεταλλεύσεών τους με τη διχοτομική μεταβλητή «ύπαρξη ή μη διαφοροποίησης» στην εκμετάλλευση, με τη βοήθεια των πινάκων διπλής εισόδου (cross-tabs). Από τα αποτελέσματα προέκυψε ότι συχνότερη διαφοροποίηση εμφανίζουν οι εκμεταλλεύσεις με αρχηγούς γυναίκες. Η διαπίστωση αυτή ενισχύθηκε από τη στατιστικά σημαντική συσχέτιση που σημειώνεται μεταξύ της μεταβλητής της διαφοροποίησης και εκείνης του φύλου. Ωστόσο μπορεί με βεβαιότητα να υποστηριχτεί ότι επειδή η κύρια μορφή διαφοροποίησης είναι εκείνη της αναδιοργάνωσης μέσω της πολυαπασχόλησης και οι άνδρες είναι εκείνοι που έχουν συχνότερα εξωγεωργική απασχόληση, η γυναίκα φέρεται ως αρχηγός εξυπηρετώντας εργασιακές στρατηγικές της οικογένειας. Στην πραγματικότητα δεν αποτελεί κυρίως γυναικεία πρωτοβουλία η διαφοροποίηση.

Σχετικά με τη σύνδεση της διαφοροποίησης με άλλες μεταβλητές της έρευνας ενώ η περιγραφική στατιστική με την εξέταση της κατανομής των συχνοτήτων μεταξύ των δύο κατηγοριών εκμεταλλεύσεων (διαφοροποιούσες και μη) έδειχνε κάποιες τάσεις σύνδεσης, όπως π.χ. παρουσία μικρότερου μεγέθους μεταξύ των διαφοροποιουσών εκμεταλλεύσεων έναντι των άλλων, η εξέταση της σημαντικότητας των συχνοτήτων δεν έδειξε στατιστικά σημαντική σύνδεση μεταξύ της πλειονότητας των ελεγχθέντων μεταβλητών με το ενδεχόμενο της διαφοροποίησης. Ειδικότερα δεν διαπιστώθηκε συσχέτιση μεταξύ του ενδεχομένου της διαφοροποίησης και της ηλικίας, του μορφωτικού επιπέδου των αγροτών, του μεγέθους των εκμεταλλεύσεών τους, της συχνότητας ενημέρωσής τους για σχετικές με το γεωργικό τομέα εξελίξεις, τα σχέδια των αγροτών για το μέλλον της εκμετάλλευσής τους. Οι μόνες σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο κατηγοριών εκμεταλλεύσεων, πλην του φύλου που προαναφέρθηκε, ήταν εκείνες του επιπέδου του οικογενειακού εισοδήματος και του βαθμού εξάρτησης τους εισοδήματός των νοικοκυριών από τη γεωργία, δείχνοντας ότι οι εκμεταλλεύσεις που διαφοροποιούν έχουν υψηλότερο οικογενειακό εισόδημα και μικρότερο βαθμό εξάρτησης από τη γεωργία και επομένως χαμηλό γεωργικό εισόδημα.

Το γεγονός ότι η κύρια μορφή διαφοροποίησης είναι εκείνη της πολυαπασχόλησης σε εκτός της εκμετάλλευσης εργασίες, η οποία δεν απαιτεί γεωργικού (εμβάθυνσης) ή παραγεωργικού χαρακτήρα (διεύρυνσης) διαφοροποιήσεις και στην οποία μπορούν να επιδίδονται και τα άλλα μέλη του νοικοκυριού, όπως τα ενήλικα τέκνα, αποτελεί ένα από τους ερμηνευτικούς λόγους του φαινομένου της έλλειψης συνδέσεων μεταξύ των χαρακτηριστικών των αγροτών και των εκμεταλλεύσεών τους με τη διαφοροποίηση. Η αυξημένη ηλικία των αρχηγών και η ισχνή προοπτική διαδοχής αποτελεί επίσης λόγους ισχνής παρουσίας διαφοροποίησης εμβάθυνσης και διεύρυνσης. Η μεταποίηση των σταφυλιών σε κρασί από δύο εκμετάλλεύσεις στο Καλπάκι και του γάλακτος σε τυρί από μια εκμετάλλευση στο Κεφαλόβρυσσο αποτελούν τις πιο αισιόδοξες περιπτώσεις διαφοροποίησης εμβάθυνσης. Η λειτουργία επίσης δύο ξενώνων στο Καλπάκι, χωρίς ωστόσο ιδιαίτερη δυναμικότητα (150 διανυκτερεύσεις αθροιστικά το χρόνο) αποτελούν την αισιόδοξη όψη της διαφοροποίησης διεύρυνσης.

Συμπερασματικά, στην περιοχή της παρούσας έρευνας παρά το γεγονός ότι εφαρμόστηκε πρόγραμμα ενίσχυσης της πολυλειτουργικότητας φαίνεται ότι είχε μικρό αντίκτυπο στην ενίσχυση των συνθηκών διαφοροποίησης των γεωργικών

εκμεταλλεύσεων. Η πολυαπασχόληση ως κύρια μορφή διαφοροποίησης, γεωργικού χαρακτήρα κυρίως και συμβατικής μορφής όπως τα ημερομίσθια σε άλλη εκμετάλλευση, και η απασχόληση σε εξωγεωργικές απασχολήσεις των ελεύθερων επαγγελματιών είναι μεν μορφή διαφοροποίησης δεν μπορούν όμως να αξιολογηθούν ως καινοτόμες μορφές που υποστηρίχτηκαν από τις νέες πολιτικές για την πολυλειτουργικότητα της γεωργίας. Δεν μας επιτρέπουν αισιοδοξία για την αποτελεσματικότητα του προγράμματος.

Η επέκταση της διαφοροποίησης στο άμεσο μέλλον και η μεταβολή του χαρακτήρα των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μπορεί να επιτευχθεί με την εφαρμογή μέτρων πολιτικής και νέων προγραμμάτων ανάπτυξης που να λαμβάνουν όμως σοβαρά υπόψη τις ιδιαιτερότητες και τους αναπτυξιακούς πόρους της κάθε περιοχής, τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά των αγροτών της, να προϋποθέτουν την ενημέρωση μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες των αγροτών και να είναι στοχευμένα στους νεότερης ηλικίας αγρότες (που θα έχουν μπροστά τους και όραμα επαγγελματικής ζωής).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΗ

1. Aguglia L., Henke R. and Salvioni C. (2009) Diversification and multifunctionality in Italy and the Netherlands: a comparative analysis INEA Italy, LEI Wageningen UR, The Netherlands.
2. Aldington, T.J. (1998), “Multifunctional Agriculture: A Brief Review from Developed and Developing Country Perspectives” , unknown status. FAO Agriculture Department, Internal Document.
3. Aumand, A., Barthelemy, D., Caron, P.(2006), “Definitions, references and interpretations of the concept of multifunctionality in France”, European Series on Multifunctionality, 10: 5-39.
4. Barthomeuf L-Th. (2008) Agriculture and rural Development. Other gainfull activities- Pluriactivity and farm diversification in EU-27. European.Commission. AGRI G2.
5. Cahill, C. (2001), “Multifunctionality: towards an analytical framework”, Tijdschrift voor Sociaalwetenschappelijk onderzoek in de Landbouw, 16(2): 1, 3.
6. Delgado , M., Ramos, E., Gallardo, R., Ramos, F. (2003), “Multifunctionality and rural development: a necessary convergence”, in Multifunctional Agriculture: A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development, (Eds.) Van Huylenbroeck, G., Durand, G., pp. 19-36, Aldershot;Burlington, VT (Ashgate).

7. Dobbs, T.L., Pretty, J.N. (2004), "Agri-Environmental Stewardship Schemes and Multifunctionality", *Review of Agricultural Economics*, 26(2): 220-237.
8. Dobbs, T.L., Pretty, J.N. (2001), "The United Kingdom's Experience with Agri-Environmental Stewardship Schemes: Lessons and Issues for the United States and Europe", Brookings; Colchester (South Dakota State University; University of Essex). Related online version (cited on 23 May 2007).
9. De Vries B., (2000). "Multifunctional Agriculture in the International Context : A Review". The Land Stewardship Project. October.
10. Damianos D. And Skouras D. (1996) Farm business and the development of alternative farm enterprises: an empirical analysis in Greece. *Journal of Rural Studies* 12(3): 273-283.
11. Etxezarreta, M. (1995). *Desarrollo rural integrado*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación (MAPA).
12. Friedman, J. and Douglas, M (1978). *Agropolitan development. Towards a new strategy for regional planning in Asia*. In Friedman, J. and Douglas, M. (eds), *Growth pole strategy and regional development policy*. Pergamon, Oxford.
13. Garnevska E., Edwards J.R. and Vaughan D.R. (2006). Farm diversification opportunities in Bulgaria – the perceptions of farmers in the Plodvil region – a preliminary analysis. *Journal of International Farm Management* 3(2):1-14.
14. Harwood, R.R. (2003), "Sustainable Agriculture on a Populous Industrialized Landscape : Building Ecosystems Vitality and Productivity", in *Food Security and Environmental Quality in the Developing World*, (Eds.) Lal, R., Hansen, D., Uphoff, N., Slack, S., Boca Raton, FL (Lewis Publishers/CRC Press).

15. Ilbery W. B. (1991). Farm diversification as an adjustment strategy on the urban fringe of the West Midlands. *Journal of Rural Studies* 7(3):207-218.
16. Ilbery B and Bowler I. (1998). From agricultural productivism to post-productivism. In: B/ Ilbery (ed) *The geography of rural change*. Addison Wesley Longman.
17. Jongeneel, R.A., Slangen, L.H.G. (2004), "Multifunctionality in agriculture and the contestable public domain: theory and evidence about on-farm and off-farm activities in the Netherlands", in *Sustaining Agriculture and the Rural Environment: Governance, Policy and Multifunctionality*, (Ed.) Brower, F., *Advances in Ecological Economics*, pp. 183-203, Cheltenham (Edward Elgar).
18. Maye D., Ilbery B. and Watts D. (2009). Farm diversification, tenancy and CAP reform: Results from a survey of tenant farmers in England. *Journal of Rural Studies*, 25:333-342.
19. Maier, L., Shobayashi, M. (2001), "Multifunctionality: Towards an Analytical Framework", Paris (OECD Publications Service). 1,2,2.1,2.2.,3.
20. Moyer, W., Josling, T.(2002), *Agricultural Policy Reform: Politics and Process in the EU and US in the 1990s*, Global Environmental Governance, Aldershot; Burlington, VT (Ashgate). 2, 5.1, 1.
21. McNally S. (2001). Farm diversification in England and Wales-what can we learn from the farm business survey?. *Journal of Rural Studies* 17:247-257.
22. Potter C, and Tilzey M. (2007). Agricultural multifunctionality , environmental sustainability and the W.T.O. Resistance or accommodation to the neoliberal project for agriculture? *Geoforum* 38:1290-1303.

23. Renting, H., Marsden, T.K., Banks, J. (2003), "Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development", *Environment and Planning A*, 35(3): : 93-411.

24. RURAL MULTIFUNCTIONALITY IN EUROPE. THE CONCEPT AND POLICIES, (90TH EAEE Seminar "Multifunctional agriculture, policies and markets: Understanding the critical linkage"-October 27-29, 2004-Rennes).

25. Salvioni C., Esposito L., Henke R. and Rondinelli V. (2009) Diversification strategies in small farms in Italy INEA Italy.

26. Saraceno E. (1985). *Il partitimo nell'agricoltura dei paesi occidentali : linee evolutive e strumenti di intervento*, *La Questione Agraria* , 18.

27. Stohr, W. B. (1981). *Development from below: The bottom-up and periphery inward development paradigm*. In Stohr, W. and Taylor, D (eds), *Development from above or Below?*. Chichester : Wiley and Sons Ltd.

28. Van Huylenbroek G., Vandermeulen V., Mettepenningen E. and Verspecht A. (2009) Multifunctionality of agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews in Landscape Research* 1, (2007), 3.

29. Van der Ploeg, J.D., Roep, D. (2003), "Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe", in *Multifunctional Agriculture : A New Paradigm for European Agriculture and Rural Development*, (Eds.) Van Huylenbroeck, G., Durand, G., pp.37-54, Aldershot; Burlington, VT (Ashgate).

30. Wilson, G.A. (2001), "From productivism to post productivism ... and back again? Exploring the (un)changed natural and mental landscapes of European agriculture", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 26(1): 102.

31. Woods M. (2005) *Rural Geography*. Sage Publications.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

1. Δαμιανός Δ., Κασίμης Χ., Μωυσίδης Α. και Ντεμούσης Μ. (1995). Η πολυαπασχόληση στον αγροτικό τομέας και η αναπτυξιακή πολιτική στην Ελλάδα. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.
2. Δαουτόπουλος Γ., (1994). «Μεθοδολογία κοινωνικών ερευνών στον αγροτικό χώρο». Β΄ Έκδοση. Έκδοση του ιδίου. Θεσσαλονίκη.
3. Δελλάρης Κ. & Συνεργάτες - Μαλισσός Κ. & Συνεργάτες, Ιούλιος 1997, Πρόγραμμα Υποστήριξης Μικρομεσαίων Μεταποιητικών Επιχειρήσεων, Δήμος Ιωαννιτών, Ιωάννινα.
4. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, (1991) «Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας Κτηνοτροφίας», Αθήνα.
5. Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, (2001) «Αποτελέσματα Απογραφής Γεωργίας Κτηνοτροφίας», Αθήνα.
6. Ι. Γιδαράκου , Λ. Καζακόπουλος, Ε. Νέλλας και Μ. Γκέρα (2010) Όψεις της διαφοροποίησης των δραστηριοτήτων της γεωργικής εκμετάλλευσης-περιπτωσιολογική μελέτη στην Κεντρική Εύβοια. Εισήγηση στο 10^ο Συνέδριο της ΕΤ.ΑΓΡ.Ο. Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2010
7. Καφφέ- Γιδαράκου Ι. (1999). Η πολυδραστηριότητα στο γεωργικό τομέα. Μια συνολική προσέγγιση του φαινομένου στον κόσμο και τη χώρα μας. Στο: Λ. Λουλούδης και Ν. Μπέοπουλος (επιμ) Κριτικές Προσεγγίσεις της Ανάπτυξης και της Προστασίας του Περιβάλλοντος της Υπαίθρου. ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ, σελ. 76-96.
8. Κασίμης Χ., (2007). «Μέθοδοι Οικονομικής και Κοινωνικής Αγροτικής Έρευνας». Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Πανεπιστημιακές παραδόσεις.

9. Κυριαζή Ν., (2004). «Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών». Επιστημονικές εκδόσεις. Αθήνα.
10. Οι Νομοί της Ελλάδας, Μάιος 2004, Ειδική Ετήσια Έκδοση. Εκδόσεις All media, Αθήνα.
11. Οι Νομοί της Ελλάδας, 2002, Η οικονομική και κοινωνική φυσιογνωμία των 52 νομών και 13 περιφερειών. Σύνθεση διαχρονικών σειρών βασικών δεδομένων, Εκδόσεις All media, Αθήνα.
12. Σταύρου Σ., Οκτώβριος 2002, Διαχρονική Εξέλιξη της Τουριστικής Κίνησης της Περιφέρειας Ηπείρου 1997-2001: Σύσχετιση με τα εθνικά και περιφερειακά μεγέθη, Διεύθυνση Τουρισμού Ηπείρου, σελίδες 32, Αδημοσίευτη παρουσίαση, Ιωάννινα.
13. Τσετσής Σ., «Αναπτυξιακές πολιτικές για μεθοριακές περιφέρειες της Ευρωπαϊκής ένωσης (Η περίπτωση της Ηπείρου)», Παπαζήση, Αθήνα, 2000.
14. Φωτόπουλος Χ. (επιμ) (1999) Το εξωγεωργικό εισόδημα των ελληνικών αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Υπ. Γεωργίας.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

1. ISTITUTO NATIONALE DI ECONOMIA AGRARIA:
http://www.inea.it/public/pdf_articoli/125.pdf
2. ΕΙΔΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΚΟΝΔΥΛΙΩΝ ΕΡΕΥΝΑΣ: <http://www.elke.gr>
3. WIKIPEDIA: <http://www.wikipedia.org>
4. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΑΡΧΗ (ΕΛ.ΣΤΑΤ.): <http://www.statistics.gr>
5. ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ (EUROPA): <http://europa.eu>
6. ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΤΡΟΦΙΜΩΝ (ΥΠ.Α.Α.Τ.) :
<http://www.minagric.gr>
7. PROTAGON.GR: <http://www.protagon.gr/?i=protagon.el.article&id=14092>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΓΕΩΠΟΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη & Διαχείριση του Αγροτικού Χώρου»**

**ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ
ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΤΩΝ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ :
ΠΕΡΙΠΤΩΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΣΤΟ ΝΟΜΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ**

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Δήμος : _____

Δημοτικό διαμέρισμα : _____

Αριθμός ερωτηματολογίου : _____

Ημερομηνία συμπλήρωσης : _____

ΑΘΗΝΑ 2011

ΕΝΟΤΗΤΑ Α : ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

1. Στοιχεία μελών της οικογενειακής εκμετάλλευσης.

Μέλη	Φύλο	Σχέση με τον αρχηγό	Έτος γέννησης	Οικογ. κατ/ση	Απασχόληση		Μορφ. επίπεδο	Επαγγελματική εκπαίδευση (είδος, μήνες)	
					Κύρια	Δευτερεύουσα		Είδος	Μήνες
Αρχηγός									
Σύζυγος									
Μέλος 1 ^ο									
Μέλος 2 ^ο									
Μέλος 3 ^ο									
Μέλος 4 ^ο									

2. Πόσα χρόνια ασχολείστε με τη γεωργική εκμετάλλευσή σας;
 κάτω των 5 6 – 10 11 – 15 16 – 20 πάνω από 20

ΚΩΔΙΚΟΙ

Φύλο	Μορφωτικό επίπεδο
Ανδρας 1	Καμία ή κάποιες τάξεις του δημοτικού 1
Γυναίκα 2	Απόφοιτος Δημοτικού 2
	Απόφοιτος Γυμνασίου 3
	Απόφοιτος Λυκείου 4
	Απόφοιτος Ανώτατης ή Ανώτερης σχολής 5

Οικογενειακή κατάσταση
.....

Άγαμος/η	1
Έγγαμος/η	2
Διαζευγμένος/η	3
Χήρος/Χήρα	4

8.Εισόδημα από τη γεωργική απασχόληση αποκομίζετε :

- A) μόνο απο τη φυτική παραγωγή
- B) μόνο από την κτηνοτροφική παραγωγή
- Γ) περισσότερο απο τη φυτική παραγωγή
- Δ) περισσότερο από την κτηνοτροφική παραγωγή

ΕΝΟΤΗΤΑ Γ : ΜΟΡΦΕΣ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

9. Έχετε διαφοροποιημένη γεωργική παραγωγή / οικονομική δραστηριότητα;
(Συμπληρώνετε από την ερευνήτρια μετά τις απαντήσεις στην Ενότητα Γ)

ΝΑΙ ΟΧΙ

Σημειώστε τι από τα παρακάτω κάνετε ή έχετε στην εκμετάλλευσή σας ή το νοικοκυριό σας.

Α. Διαφοροποίηση εμβάθυνσης (deepening) στο επίπεδο της γεωργ.εκμετάλλευσης

A1) Βιολογική γεωργία :

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

A2) Βιολογική κτηνοτροφία :

Είδος ζώου:..... Χρόνος έναρξης Αριθμός

Είδος ζώου:..... Χρόνος έναρξης Αριθμός

Είδος ζώου:..... Χρόνος έναρξης Αριθμός

Είδος ζώου:..... Χρόνος έναρξης Αριθμός

A3) Ολοκληρωμένη γεωργία

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Είδος καλλιέργειας:..... Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

A4) Νέες καλλιεργητικές δραστηριότητες

Καλλιέργεια σπαραγγιού: Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Καλλιέργεια μανιταριών : Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Ενεργειακές καλλιέργειες: Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Αναδάσωση καλυμμένης γης : Χρόνος έναρξης Έκταση σήμερα.....

Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

A5) Παραγωγή Προϊόντων Ονομασίας Προέλευσης (ΠΟΠ)

Είδος & Ονομασία :Χρόνος έναρξης :.....έκταση
ή ποσότητα:

A7) Δραστηριότητες αύξησης της προστιθέμενης αξίας των γεωργικών προϊόντων

i) Απέυθείας πώληση από την εκμετάλλευση (π.χ. λαϊκή αγορά, μαγαζί)

Συμπληρώστε τα

παρακάτω στοιχεία:

Είδος% συνολ.ιδίας παραγωγήςΈτος έναρξης
δραστηριότητας.....

ii) μεταποίηση (π.χ. μαρμελάδες,ζυμαρικά,τυριά) Συμπληρώστε τα παρακάτω

στοιχεία:

Είδος% συνολ.ιδίας παραγωγήςΈτος έναρξης
δραστηριότητας.....

**B. Διαφοροποίηση διεύρυνσης (broadening) στο επίπεδο της γεωργ.
εκμετάλλευσης**

B1)Αγροτουριστικές δραστηριότητες :

i) Καταλύματα (π.χ.δωμάτια, ξενώνας, camping). Συμπληρώστε τα παρακάτω
στοιχεία :

Είδος Αρ. κλινών Πληρότητα (διανυκτερεύσεις./έτος)
..... Έτος έναρξης λειτουργίας. Αριθμός απασχολούμενων στην
εκμ/ση (μέλη οικογένειας.....,μισθωτοί.....)

ii) εστίαση/αναψυχή (π.χ. ταβέρνα, εστιατόριο). Συμπληρώστε τα παρακάτω στοιχεία
:

Είδος Αριθ. τραπεζιών:..... Έτος έναρξης λειτουργίας
.....Αριθμός απασχολούμενων στην εκμ/ση (μέλη
οικογένειας.....,μισθωτοί.....)

B2) παροχή υπηρεσιών υπαίθριων δραστηριοτήτων (π.χ. ιππασία, καγιάκ κ.α.).
Συμπληρώστε τα παρακάτω στοιχεία:

Είδος Έτος έναρξης λειτουργίας Αριθμός
απασχολούμενων στην επ/ση (μέλη οικογένειας.....,μισθωτοί.....)

B3) Παραγωγή ενέργειας (π.χ. φωτοβολταϊκοί καθρέπτες)

Αριθμός στρεμμάτων που δεσμεύτηκαν..... Έτος έναρξης.....

Φυσιογραφία εγκατάστασης : 1.Πεδιάδα 2. Πλάγια

B4) Άλλες μικροεπιχειρήσεις :

Είδος Έτος
έναρξης.....

Γ. Διαφοροποίηση αναδιοργάνωσης στο επίπεδο του αγροτικού νοικοκυριού

Γ1) i) ενοίκια γης : Στρέμματα που ενοικιάζετε σε τρίτους

.....

ii) ενοίκια κτισμάτων : Από πότε ενοικιάζετε τα κτίσματά σας (έτος)

.....

Γενικότερα τί ενοικιάζετε σε
τρίτους.....

Γ2) Πολυαπασχόληση (off-farm δραστηριότητες μελών του νοικοκυριού)

Απασχόληση μελών εκτός της γεωργικής / κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης και του αγροτικού νοικοκυριού από την οποία προκύπτει αμοιβή

Μέλος νοικοκυριού	Εργασία εκτός εκμετάλλευσης		
	Είδος απασχ.	Αριθμός ημερομισθίων /έτος	Έτος έναρξης
Αρχηγός			
Σύζυγος			
Μέλος 1 ^ο			
Μέλος 2 ^ο			
Μέλος 3 ^ο			
Μέλος 4 ^ο			

10. Ποιοι λόγοι, κατά την δική σας άποψη, ώθησαν εσάς και τα μέλη της οικογένειάς σας στην απόφαση για πρόσθετη απασχόληση (εκτός της απασχόλησης στις εργασίες της γεωργ.εκμετάλλευσης (πολλαπλό εισόδημα); Αναφέρετε τους τρεις σημαντικότερους ξεκινώντας από το πιο σημαντικό.

	εσάς	το/τη σύζυγο	άλλα μέλη
1. Η αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος.	☐	☐	☐
2. Η υποαπασχόληση (αρκετός ελεύθερος χρόνος) στη γεωργική εκμετάλλευση.	☐	☐	☐
3. Οι καλύτερες συνθήκες εργασίας. (σε μή γεωργική εργασία)	☐	☐	☐
4. Η κοινωνική επαφή.	☐	☐	☐
5 .Η επιθυμία φυγής απο τη γεωργία	☐	☐	☐
6. Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε).....	☐	☐	☐

11. Σημειώστε τα προβλήματα που αντιμετωπίζετε με :

α) τις μη συμβατικές καλλιέργειες που κάνετε / ζώα που εκτρέφετε

.....

β) την απασχόληση σε αγροτουριστικές δραστηριότητες (καταλύματα, εστίαση)

.....

γ) την απασχόληση στη μεταποίηση ή απευθείας πώληση γεωργ. προϊόντων της εκμ/σης

.....

12. Ποιά είναι τα κίνητρα που σας έκαναν να στραφείτε στη/στις νέα/νές δραστηριότητες που κάνετε; Αναφέρετε τα σπουδαιότερα που σας παρακίνησαν:

.....

.....

.....

.....

ΕΝΟΤΗΤΑ Δ : Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ / ΚΑΠ
ΣΤΗ ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ

13. Συμμετέχετε ή συμμετείχε ποτέ η εκμετάλλευση (με υπεύθυνο εσάς, τη/το σύζυγο, άλλο μέλος της οικογένειας) σε κάποιο από τα παρακάτω προγράμματα;

α) Σχέδιο βελτίωσης : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Είδος κύριων επενδύσεων Χρόνος
ένταξης

.....Χρόνος
ολοκλήρωσης..... Χρόνος απένταξης.....

β) Πρόγραμμα νέων αγροτών : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Χρόνος ένταξης
Χρόνος

ολοκλήρωσης.....

Χρόνος

απένταξης.....

- Καλλιέργειες ένταξης :

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

- Ζώα ένταξης :

Είδος ζώου :..... Αριθμός

Είδος ζώου :..... Αριθμός

Είδος ζώου :..... Αριθμός

γ) Βιολογική γεωργία : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

δ) Βιολογική κτηνοτροφία : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Είδος ζώου :..... Αριθμός

Είδος ζώου :..... Αριθμός

Είδος ζώου :..... Αριθμός

ε) Ολοκληρωμένη γεωργία : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

Είδος καλλιέργειας :..... Έκταση

στ) Ο.Π.Α.Α..Χ. Ηπείρου: ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε :

Είδος επένδυσης:..... Έτος έναρξης.....
Χρόνος ολοκλήρωσης.....
Χρόνος απένταξης.....

ζ) Κοινοτική πρωτοβουλία LEADER: I , II ή LEADER + ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε:

Είδος επένδυσης:..... Έτος
έναρξης.....
Χρόνος
ολοκλήρωσης.....
Χρόνος
απένταξης.....

η) Πρόωρη συνταξιοδότηση : ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι συμπληρώστε ποιο μέλος εντάχθηκε

.....

θ) Πρόγραμμα εγκατάστασης συστήματος διασφάλισης ποιότητας: ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι σε ποιο από τα παρακάτω συστήματα ποιότητας:

1.ISO

2.HACCP

3.EUREPGAP/GLOBALGAP

4. Άλλο (παρακαλώ

αναφέρατε).....

ι) Πρόγραμμα παραγωγής ενέργειας (π.χ. φωτοβολταϊκά, ανεμογεννήτριες, βιομάζα)

(Παρακαλώ

αναφέρατε).....

κ) Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

.....

14. Σε ποιο βαθμό οι ενισχύσεις της ΚΑΠ σας παρακίνησαν να διαφοροποιήσετε τις δραστηριότητες της εκμετάλλευσης; Πάρα πολύ Πολύ Αρκετά Λίγο
Καθόλου

15. Τι προβλήματα αντιμετωπίσατε με το πρόγραμμα που ενταχθήκατε; (σημειώστε τα τρία σημαντικότερα ξεκινώντας από το πιο σημαντικό)

- 1. Προετοιμασία φακέλου
- 2. Γραφειοκρατία
- 3. Χαμηλές επιδοτήσεις
- 4. Καθυστέρηση δόσεων
- 5. Απουσία συστηματικής υποστήριξης (μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος)
- 6. Εγκλωβισμός σε δανειακές υποθέσεις
- 7. Δεσμεύσεις του προγράμματος (εγκλωβισμός στη γεωργία)
- 8. Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

.....

16. Για ποιο λόγο δεν έχετε συμμετάσχει σε κάποιο πρόγραμμα;

.....
.....
.....

17. Ποιες είναι οι κύριες πηγές ενημέρωσής σας για τα προγράμματα και τις νέες αλλαγές στον αγροτικό χώρο; (αναφέρετε τις τρεις σημαντικότερες ξεκινώντας από τη πιο σημαντική)

- 1. Νομαρχιακή Διεύθυνση Αγροτικής Ανάπτυξης (γεωπόνοι δημοσίου)
- 2. Αγροτικές Συνεταιριστικές Οργανώσεις (π.χ. Ενώσεις, συνεταιρισμοί)
- 3. Αναπτυξιακή Εταιρία
- 4. Κοινοτικό γραφείο
- 5. Μέσα μαζικής ενημέρωσης (ραδιόφωνο, εφημερίδες, τηλεόραση)
- 6. Καφενείο
- 7. Ιδιώτες γεωπόνοι
- 8. Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

18. Τον τελευταίο χρόνο πόσες φορές επισκεφτήκατε :

Την Νομαρχιακή Διεύθυνση Αγροτικής Ανάπτυξης (γεωπόνοι δημοσίου)

Την Αναπτυξιακή Εταιρία

Την Ένωση Αγροτικών συνεταιρισμών

Τον ιδιώτη γεωπόνο

Τον κτηνίατρο

19. Γενικά φροντίζετε να ενημερώνεστε για τις εξελίξεις σχετικά με τον αγροτικό τομέα;

Πολύ συχνά Αρκετά συχνά Συχνά Σπάνια Σχεδόν ποτέ

20. Έχετε πάρει μέρος σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης;

ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι αναφέρατε τον φορέα, το αντικείμενο και τις ώρες εκπαίδευσης.

.....

.....

.....

.....

21. Πως θα χαρακτηρίζατε τη στάση σας απέναντι σε κάθε τι καινούργιο που εμφανίζεται στη γεωργία;

A) Φροντίζετε να μαθαίνετε, να δοκιμάζετε και να εφαρμόζετε πριν

από άλλους παραγωγούς.

B) Περιμένετε πρώτα να δοκιμάσουν αρκετοί και μετά δοκιμάζετε εσείς.

Γ) Αν αυτό καθιερωθεί στην πράξη από την πλειονότητα τότε το εφαρμόζετε και εσείς.

Δ) Συνεχίζετε με τον παλιό τρόπο εκτός και αν αναγκαστείτε να το εφαρμόσετε.

22. Η εφαρμογή της ενιαίας επιδότησης (με βάση τα ατομικά δικαιώματα 2006 και μετά) επηρέασε τις επιλογές ως προς τις καλλιέργειες και τη ζωική παραγωγή (αλλάξατε συνδυασμούς, εγκαταλείψατε καλλιέργειες εξαιτίας της);

ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι τι κάνατε;

.....

Συμπληρώστε τον πίνακα με καλλιέργειες και ζώα που είχατε πριν και μετά την εφαρμογή της ενιαίας επιδότησης.

Καλλιέργειες				Ζώα			
πριν την ενιαία επιδοτ.		σήμερα		πριν την ενιαία επιδοτ.		σήμερα	
είδος	Έκταση	είδος	έκταση	είδος	αριθμός	είδος	αριθμός

ΕΝΟΤΗΤΑ Ε : ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΗΣ – ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΠΡΟΣΘΕΤΩΝ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΩΝ

23. Τι σχέδια έχετε για την εκμετάλλευσή σας;

Θα την αφήσετε ως έχει

Θα κάνετε επενδύσεις για βελτίωση ή επέκταση

Θα περιορίσετε τις γεωργικές δραστηριότητες

Θα δώσετε περισσότερη σημασία στην εξωγεωργική απασχόληση

Δεν ξέρω δεν απαντώ

Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

24. Αν θα κάνετε επενδύσεις ποιες σκέπτεστε ότι θα είναι;(ανοιχτή ερώτηση)

.....

25. Έως το 2013 θα δίνονται ενισχύσεις για διάφορες δραστηριότητες στις γεωργ.εκμεταλλεύσεις π.χ. βιολογικές καλλιέργειες, ολοκληρωμένη διαχείριση, αγροτουριστικά καταλύματα, φωτοβολταϊκά κλπ Έχετε κάποια σχέδια από εδώ και πέρα; Τί σκέπτεστε να κάνετε;

- 1.Θα προσπαθήσετε να μπειτε σε κάποιο πρόγραμμα; Σχετικά με
τί;.....
- 2.Δε σας ενδιαφέρει το θέμα
- 3.Δεν γνωρίζετε ακόμη
- 4.Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

26. Αν έχετε παιδιά άνω των 18 ετών πιστεύετε ότι θα σας διαδεχθεί κάποιο στην εκμετάλλευση;

- α) αν έχετε αγόρι/α και κορίτσι/α ΝΑΙ ΙΣΩΣ ΟΧΙ
- β) αν έχετε μόνο κορίτσι/α ΝΑΙ ΙΣΩΣ ΟΧΙ

Αν ναι ποιο από τα παιδιά;

Φύλο Σειρά γέν Σημερινή απασχόληση
.....

27. Τι από τα παρακάτω πιστεύετε ότι θα κάνει ο διάδοχος με την εκμετάλλευση;

- Θα ασχοληθεί με αυτή ως κύρια απασχόληση
- Θα ασχοληθεί με αυτή ως μερικής απασχόλησης αγρότης
- Θα συνεχίσει την εκμετάλλευση ως έχει
- Θα την επεκτείνει, αναπτύξει Ως προς τί;.....
- Θα περιορίσει τη γεωργική δραστηριότητα
- Θα νοικιάσει τη γη σχετικά σύντομα
- Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΤ: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

28. Από ποιες πηγές προέρχεται το ετήσιο οικογενειακό εισόδημά σας; (σημειώστε τις τρεις σημαντικότερες ξεκινώντας από το 1 ως τη πιο σημαντική).

Πηγές	Βαθμός σημαντικότητας
Πωλήσεις νοπών αγροτικών προϊόντων (συμπεριλαμβανομένων και των ανάλογων επιδοτήσεων τους).	
Κάθε είδους εισοδηματικές ενισχύσεις του Δημοσίου και της Ε.Ε. (εξισωτική, ενιαία ενίσχυση κ.α.).	
Μη γεωργικές δραστηριότητες που γίνονται στην εκμετάλλευση (π.χ. αγροτουρισμός, τουρισμός κ.α.)	
Γεωργικές δραστηριότητες εκτός εκμετάλλευσης (π.χ. εργασία μηχανημάτων της εκμετάλλευσης σε τρίτους, μεροκάματα σε άλλες γεωργικές εκμεταλλεύσεις).	
Πώληση μεταποιημένων γεωργικών προϊόντων που μεταποιούνται στο αγροτικό νοικοκυριό.	
Εξωγεωργική απασχόληση εκτός εκμετάλλευσης (π.χ. μισθωτή εργασία δημόσιου, ιδιωτικού τομέα, τεχνίτες κ.α.).	
Κοινωνικές παροχές που δεν σχετίζονται με την εκμετάλλευση (συντάξεις, επιδόματα κ.α.).	
Ενοίκια από γεωργική γη και άλλα ακίνητα	
Εμβάσματα	
Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε) α)..... β).....	

29. Ποιος είναι ο βαθμός εξάρτησης του ετήσιου οικογενειακού εισοδήματος από γεωργικές εργασίες (deepening, συμπεριλαμβανομένης μεταποίησης), τα τελευταία 3 χρόνια, στην οικογενειακή εκμετάλλευση;

κάτω από 25% 25% – 50% πάνω από 50% 100%

30. Πως χρησιμοποιείτε συνήθως το εισόδημα που προκύπτει από δραστηριότητες εκτός της καθαρά γεωργικής παραγωγής στην εκμετάλλευση από τις πρόσθετες απασχολήσεις; (σημειώστε έως δύο κύριες χρήσεις)

- Επενδύετε στη γεωργική εκμετάλλευση (π.χ. αγορά γής,μηχανημάτων κλπ)
- Επενδύετε σε αγορές περιουσιακών στοιχείων άσχετων με τη γεωργ. παραγωγή
- Βελτιώνετε απλώς το επίπεδο ζωής σας
- Άλλο (παρακαλώ αναφέρατε)

31. Αν το εισόδημα από την γεωργική εκμετάλλευση αντιστοιχούσε στο εισόδημα που κερδίζετε και από τις δύο εργασίες, θα εγκαταλείπατε την πρόσθετη απασχόληση;

ΝΑΙ ΟΧΙ

Αναφέρετε τους λόγους
.....
.....
.....

32. Η προηγούμενη εκμετάλλευση (του προκατόχου) είχε πρόσθετα εισοδήματα εκτός γεωργικής παραγωγής;(broadening, restructuring)

ΝΑΙ ΟΧΙ

Αν ναι από ποια ειδικότερα πηγή / απασχόληση;

Περιγράψτε :

.....
.....
...

33. Σε ποια από τις παρακάτω κατηγορίες εντάσσετε το ετήσιο συνολικό οικογενειακό σας εισόδημα;

κάτω των 10.000€ 10.000€ – 20.000€ 20.001€ – 30.000€ άνω των 30.000€

34. Σε ποια από τις παρακάτω κατηγορίες εντάσσετε το ετήσιο συνολικό γεωργικό σας εισόδημα από τη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή;

κάτω των 10.000€ 10.000€ – 20.000€ 20.001€ – 30.000€ άνω των 30.000€

ΕΝΟΤΗΤΑ Ζ : ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ –ΠΟΛΥΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ
ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

35.Οι νέες δραστηριότητες στο πλαίσιο της γεωργικής παραγωγής στην εκμετάλλευση ή και η εργασία εκτός της εκμετάλλευσης (μή γεωργική εργασία) προωθούνται από την Αγροτική Πολιτική γιατί μπορούν να συμβάλλουν με διάφορους τρόπους στην οικονομία και τη βιωσιμότητα των τοπικών κοινωνιών (συμβολές πολυλειτουργικότητας)

Εσάς τί σας παρακίνησε να προβείτε σε νέες δραστηριότητες ή τί θα σας παρακινούσε περισσότερο, πού θα δίνετε περισσότερη βαρύτητα;

(σημειώστε τρία κίνητρα με φθίνουσα σημαντικότητα σημειώνοντας με 1 το πιο σημαντικό)

Αύξηση εισοδήματος	☐
Προστασία/σεβασμός στο περιβάλλον/διατήρηση αγροτικού τοπίου	☐
Διατήρηση τοπικής ταυτότητας της περιοχής	☐
Παραγωγή πιο υγιεινών/ασφαλών τροφίμων	☐
Καλύτερη αξιοποίηση των πόρων (γή,κτίσματα.εργασία)της εκμετάλλευσης	☐
Άλλο.....	

36.Πόσο συμμερίζετε την άποψη ότι η γεωργία με τα πολλά αγροχημικά,τα βαριά μηχανήματα και τις μονοκαλλιέργειες επιβαρύνει το περιβάλλον,μειώνει την βιοποικιλότητα και οι αγρότες πρέπει να εφαρμόζουν πρακτικές πιο φιλικές προς το περιβάλλον;

Πάρα πολύ Πολύ Μέτρια Λίγο Ελάχιστα

37. Πιστεύετε ότι οι νέες δραστηριότητες (νέες καλλιέργειες,αγροτουρισμός κλπ για τα οποία μιλήσαμε προηγουμένως μπορούν να δημιουργήσουν συνθήκες συγκράτησης πληθυσμού στην ύπαιθρο;

Πάρα πολύ Πολύ Αρκετά Λίγο Καθόλου

38. Εσείς είστε ικανοποιημένος από τη ζωή στην ύπαιθρο;

Πολύ ικανοποιημένος Αρκετά ικανοποιημένος Ικανοποιημένος Λίγο ικανοποιημένος

Καθόλου ικανοποιημένος

39. Με βάση τη δική σας εμπειρία για τα όσα (θετικά και αρνητικά) συμβαίνουν στη γεωργία ,για τις προοπτικές για νέες καλλιέργειες ,για την αξιοποίηση της τοπικής παράδοσης και των δεξιοτήτων των ατόμων αλλά και τη σταδιακή μείωση των επιδοτήσεων κλπ ,πιστεύετε ότι η γεωργία έχει προοπτικές για τους νέους ανθρώπους να ασχοληθούν με αυτή; Διατυπώστε τις απόψεις σας

.....
.....
.....
.....
.....
.....

40. Ποια είναι τα τρία πιο σημαντικά προβλήματα της κοινωνικής ζωής στην κοινότητα για σένα και την οικογένεια σου ;

α)

.....
.....

β)

.....
.....

γ)

.....
.....